

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Katedra politologie

Urbanizace a problematika vlastnictví půdy v Etiopii

Diplomová práce

Autor: Bc. Tomáš Daníček

Studijní program: N6701 Politologie

Studijní obor: Politologie – Africká studia

Forma studia: prezenční

Vedoucí práce: Mgr. Jan Prouza, Ph.D.

Hradec Králové, 2017

Zadání diplomové práce

Autor: Tomáš Daníček

Studium: F14NP0061

Studijní program: N6701 Politologie

Studijní obor: Politologie - africká studia

Název diplomové práce: **Urbanizace a problematika vlastnictví půdy v Etiopii**

Název diplomové práce AJ: Urbanization and land ownership issues in Ethiopia

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Na podzim 2016 po roce Etiopii opět zasáhla vlna nepokojů, tentokrát ústící ve vyhlášení stále platného výjimečného stavu, který okamžitě výrazně omezil osobní svobody občanů. Tyto nepokoje přitom přímo reagovaly na ambiciózní plány na expanzi hlavního města Addis Abeby, která by připravila o půdu nezanedbatelné procento obyvatelstva zvláště v regionu Oromia. Tyto znepokojivé události jedinečně zdůraznily nutnost citlivě postupující urbanizace a potřebu vývoje celonárodní strategie s ohledem na využívání půdy, kterou etiopská vláda v nejbližší době plánuje představit. Tato případová studie si tedy klade za cíl upozornit na výzvy a rizika s tímto plánem spojené a na nedostatky minulých i současných pozemkových politik. Zvláštní pozornost přitom bude věnována zemědělskému sektoru, a zvláště potenciálně významně poznamenané farmářské produkci, která stále živí velkou část etiopské populace.

Ambaye, Daniel. 2012. "Land Rights in Ethiopia: Ownership, equity, and liberty in land use rights." Příspěvek na workshopu FIG Working Week 2012 v Římě, květen 2012. Dostupné na: https://www.fig.net/resources/proceedings/fig_proceedings/fig2012/papers/ts02d/TS02D_ambaye_5521.pdf (29. 06. 2017). Ambaye, Daniel. 2013. Land Rights and Expropriation in Ethiopia. Stockholm: School of Architecture and the Built Environment Royal Institute of Technology, Department of Real Estate and Construction Management, Real Estate Planning and Land Law. Dizertační práce. Dostupné na: https://www.kth.se/polopoly_fs/1.448667!/Menu/general/column-content/attachment/Thesis%20Final_Daniel_2013.pdf (29. 06. 2017). Cotula, Lorenzo. 2012. "'Land grabbing' in the shadow of the law: legal frameworks regulating the global land rush." In: The Challenge of Food Security: International Policy and Regulatory Frameworks. Eds. Rayfuse, Rosemary a Weisfelt, Nicole. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd, 206228. Dostupné na: <http://pubs.iied.org/pdfs/G03450.pdf> (29. 06. 2017). Federální demokratická republika Etiopie (FDRE). Proklamace č. 1: Proclamation of the Constitution of the Federal Democratic Republic Ethiopia. Addis Abeba, 1995. Dostupné na: http://www.icla.up.ac.za/images/constitutions/ethiopia_constitution.pdf (29. 06. 2017). Federální demokratická republika Etiopie (FDRE). Proklamace č. 89: Federal Rural Land Administration Proclamation. Addis Abeba, 1997. Dostupné na: <http://www1.umn.edu/humanrts/research/proclamation%20no.89-1997.pdf> (29. 06. 2017). Federální demokratická republika Etiopie (FDRE). Proklamace č. 456: Federal Democratic Republic of Ethiopia Rural Land Administration and Use Proclamation. Addis Abeba, 2005. Dostupné na: <http://faolex.fao.org/docs/pdf/eth95459.pdf> (29. 06. 2017). German, Laura, Schoneveld, George a Mwangi, Esther. 2013. "Contemporary processes of large-scale land acquisition in sub-Saharan Africa: Legal deficiency or elite capture of rule of law?" World Development 48, 118. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/257156914_Contemporary_Processes_of_Large-Scale_Land_Acquisition_in_Sub-Saharan_Africa_Legal_Deficiency_or_Elite_Capture_of_the_Rule_of_Law (29. 06. 2017). Tegenu, Tsegaye. 2010. Urbanization in Ethiopia: Study on Growth, Patterns, Functions and Alternative Policy Strategy. Stockholm: Stockholm University, Department of Human Geography. Odborná práce. Dostupné na: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:925645/FULLTEXT01.pdf> (29. 06. 2017).

Garantující pracoviště: Katedra politologie,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Jan Prouza, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 23.6.2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval (pod vedením vedoucího diplomové práce) samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval Mgr. Janu Prouzovi, Ph.D. za trpělivé vedení práce a cenné rady a také Velvyslanectví ČR v Addis Abebě, jmenovitě Mgr. Karlu Hejčovi a Mgr. Martině Rubeškové, za poskytnuté zázemí a kontakty během terénního výzkumu.

Anotace

Daníček, Tomáš. 2017. *Urbanizace a problematika vlastnictví půdy v Etiopii*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Katedra politologie. Diplomová práce.

Na podzim 2016 po roce Etiopii opět zasáhla vlna nepokojů, tentokrát ústící ve vyhlášení téměř rok trvajících výjimečného stavu, který okamžitě výrazně omezil osobní svobody občanů. Tyto nepokoje přitom přímo reagovaly na ambiciózní plány na expanzi hlavního města Addis Abeby, která by připravila o půdu nezanedbatelné procento obyvatelstva zvláště v regionu Oromia.

Tyto znepokojivé události jedině zdůraznily nutnost citlivě postupující urbanizace a potřebu vývoje celonárodní strategie s ohledem na využívání půdy, kterou etiopská vláda v nejbližší době plánuje představit. Tato případová studie si tedy klade za cíl upozornit na výzvy a rizika s tímto plánem spojené a na nedostatky minulých i současných pozemkových politik.

Zvláštní pozornost přitom bude věnována zemědělskému sektoru, a zvláště potenciálně významně poznamenané farmářské produkci, která stále živí velkou část etiopské populace.

Klíčová slova: Etiopie, urbanizace, rolnictvo, zemědělská produkce, půda.

Annotation

DANÍČEK, TOMÁŠ. *Urbanization and land ownership issues in Ethiopia*. Hradec Králové: University of Hradec Králové, Faculty of Arts, 2017, 138 pp. Master's Thesis.

In Autumn 2016, Ethiopia was once again hit by violent clashes after a year of peace, this time resulting in almost a year-long state of emergency, which had immediately restricted personal rights of Ethiopian people. The outburst of violence stemmed directly from the ambitious master plan for expansion of Addis Ababa, the country's capital, which would potentially rob a significant percentage of Ethiopian population of valuable land, particularly that of Oromia region.

These concerning events only highlighted the need for rather cautious urbanization and development of national land use policy, which the Ethiopian government indeed plans to introduce in the coming months. This Master's Thesis is therefore a unique case study aiming to bring attention to the most important challenges and risks any future expansion of Addis Ababa would deliver, and to some problematic elements of the past and present land laws and policies.

A special attention will be paid to the agricultural sector, and potentially harmed farmers' production, which to this date still feeds most Ethiopians.

Key words: Ethiopia, urbanization, peasantry, agricultural production, land.

Obsah

Úvod	1
1 Představení právního kontextu v Etiopii	6
1.1 Přístup k půdě	6
1.2 Historický vývoj právního rámce v Etiopii.....	8
1.3 Půdní akvizice	13
1.4 Problematika vyvlastnění.....	17
2 Hlavní teze	23
2.1 Zajištění práv na držbu půdy.....	23
2.1.1 Teoretická východiska.....	23
2.1.2 Etiopské promítnutí v praxi.....	26
2.1.3 Polemika.....	30
2.2 Půdní akvizice jako rozvojová strategie	33
2.2.1 Teoretická východiska.....	33
2.2.2 Etiopské promítnutí v praxi.....	36
2.2.3 Polemika.....	39
2.2.3.1 Argumentace ohledně nekultivované půdy	42
2.2.3.1 Argumentace ohledně neefektivně užívané půdy	44
2.2.3.3 Argumentace ohledně zajištění potravinové bezpečnosti.....	48
2.2.3.4 Argumentace ohledně tvorby pracovních pozic a transferu technologií .	49
3 Urbanizace v Etiopii – trendy a výzvy	52
3.1 Faktory ovlivňující růst měst	52
3.2 Urbanizace jako výraz rozvoje?.....	55
3.2.1 Neformální ekonomický sektor ve městech.....	58
3.3 Budování městské infrastruktury	61
3.3.1 Neformální způsoby osídlování měst	66
3.4 Úskalí neúměrné, nerovnoměrné urbanizace	68
4 Doporučení	74
4.1 Reforma veřejné zemědělské asistence v Etiopii.....	74
4.1.1 Odlišný přístup založený na větší participaci farmářů	78
4.1.2 Explicitní podpora fungování větších sdružení farmářů	80
4.1.3 Větší zapojení soukromého sektoru v produkční fázi	82
4.1.4 Rozšíření portfolia aktivit na asistenci po expropriaci	85

4.2 Schémata smluvního farmářství.....	89
4.3 Kolektivní práva pro pastevecké komunity	93
Závěr	97
Seznam pramenů a literatury	101
Prameny	101
Oficiální dokumenty.....	101
Dokumenty organizací	103
Příspěvky z konferencí	105
Internetové zdroje.....	109
Osobní rozhovory	118
Literatura.....	118

Seznam použitých zkratk

ACP – Rolnická asociace

ADLI – Agricultural Development-Led Industrialisation

AILAA – Agricultural Investment Land Administration Agency

AISD – Agricultural Investment Support Directorate

AISE – Agricultural Input Supply Enterprise

CADU – Chilalo Agricultural Development Unit

CBE – Etiopská komerční banka

CCG – Common Commodity Group

DA – Rozvojový agent

DBE – Etiopská rozvojová banka

EIA – Environmental Impact Assessment

ELDR – Etiopská lidově demokratická republika (1987–1991)

EPRDF – Etiopská lidová revoluční demokratická fronta

ESE – Ethiopian Seed Enterprise

FAO – Organizace pro výživu a zemědělství při OSN

FFS – Farmer Field School

FTC – Farmer Training Centre

GNI – Hrubý národní příjem

GTP – Growth and Transformation Plan

HDP – Hrubý domácí produkt

IFPRI – International Food Policy Research Institute

IHDP – Integrated Housing Development Programme

ILO – Mezinárodní organizace práce

IR – Inverzní vztah

JAR – Jihoafrická republika

LAC – Komise pro užívání půdy a její administraci

LIFT – Land Investment for Transformation

MMF – Mezinárodní měnový fond

MoARD – Ministry of Agriculture and Rural Development
MoFED – Ministry of Finance and Economic Development
MSE – Micro and Small Enterprise
NUDP – Národní strategie rozvoje měst
OECD – Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
OSN – Organizace spojených národů
PADETES – Participatory Demonstration and Training Extension System
PASDEP – Plan for Accelerated and Sustained Development to End Poverty
PRSP – Poverty Reduction Strategy Paper
PVSSE – Prozatímní vojenská správa socialistické Etiopie (jinak také režim Dergu)
REILA – Responsible and Innovative Land Administration
SACC – Spořicí a úvěrové sdružení
SAP – Structural Adjustment Programme
SB – Světová banka
SDI – Shack/Slum Dwellers International
SDPRP – Sustainable Development and Poverty Reduction Program
SIDA – Švédská agentura pro mezinárodní rozvojovou spolupráci
SNNPR – Region Jižních národností, národů a lidu
SMNE – Solidární hnutí za novou Etiopii
SRI – System of Rice Intensification
TPLF – Tigrajská lidově osvobozenecá fronta
UNESCO – Organizace OSN pro vzdělání, vědu a kulturu
UN-HABITAT – United Nations Human Settlements Programme
UNDP – Rozvojový program OSN
UNMP – United Nations Millennium Project
USAID – Agentura Spojených států amerických pro mezinárodní rozvoj
USD – Americký dolar
ZÚ – Zastupitelský úřad

Úvod

Etiopie je stále jednou z nejméně urbanizovaných zemí na světě, ale i v samotné Africe. Podle nejnovějších dat Světové banky (2016) žije ve městech jenom 20 % etiopské populace; menší míru urbanizace na kontinentě vykazují pouze Burundi (12 %), Uganda, Malawi (16 %), Niger a Jižní Súdán (19 %).

Ještě roku 2010 se Etiopie v otázce podílu obyvatel měst na populaci nacházela více než 20 % pod africkým průměrem a například závratných 34 procentních bodů pod Ghanou (Tegenu 2010: 13). Konkrétně v regionu Jižních národů, národností a lidu (SNNPR) tehdy ve městech sídlilo pouze 8,7 % obyvatel a obecně Etiopie – druhá nejlidnatější země subsaharské Afriky s více než 100 miliony obyvatel – vykazovala kritický nedostatek větších měst¹, když těsná většina registrovaných sídel poskytovala obydlí nejvýše pěti tisícům lidí (Tegenu 2010: 24–32).

Urychlená urbanizace, která se má dle mnohých autorů pojit s ekonomickým rozvojem země i obecně vyšším životním standardem obyvatelstva, je proto od pohledu žádoucí – a představitelé země na ní skutečně pracují. Roku 2004 etiopská vláda naformulovala Národní strategii rozvoje měst (NUDP), kterou o deset let později následoval plán obecních úřadů na budoucí expanzi samotné Addis Abeby, jež coby jeden z devíti regionů představuje de facto enklávu uvnitř regionu Oromia², ze kterého má „nová“ Addis Abeba ukrojit až 1,1 milionu hektarů půdy (Burke 2017).

Ambiciózní plán na expanzi hlavního města, který v Etiopii vyvolal vlnu násilných výbojů a vesměs zpříma se tak zasadil o vyhlášení do letošního srpna trvajícího výjimečného stavu (Chala 2015), je součástí celonárodního trendu; speciálně od roku 1994 se namísto přibývání nových urbanistických center spíše rozpínají ta již existující (Tegenu 2010). Za poslední rok přitom míra urbanizace v Etiopii narostla o 4,8 % – tedy pomaleji než v Ugandě (5,3) či Tanzánii (5,4), ale v celoafrickém kontextu stále nadprůměrně (Světová banka).

¹ Ačkoliv Addis Abeba není zodpovědná za takovou část celkové populace země jako třeba Accra v Ghaně nebo Johannesburg v JAR, je zároveň stabilně zhruba desetkrát větší než dlouhodobě druhé největší město Etiopie, Dire Dewa (Tegenu 2010: 31–32). Na základě předpovědi etiopské Ústřední statistické agentury pro rok 2016 by Etiopie mimo Addis Abebu stále čítala pouze šest měst s více než 200 tisíci obyvatel, což je na tak velký stát nebyvale málo. I podstatně méně zalidněná Tanzanie na základě pět let starého sčítání lidu čítala přes deset takových sídel, a ještě více jich šlo najít v Jihoafrické republice roku 2011, při posledním konaném cenzu.

² Zabírá asi 30 % celkové rozlohy Etiopie a je tedy největším regionem země.

A prostou řečí čísel Etiopii takový vývoj prospívá; Světová banka koneckonců přišla s tím, že až 60 % nových pracovních pozic vytvořených mezi lety 2005 a 2011 bylo vázaných na města – přestože v nich sídlí výrazně menší část obyvatelstva. Taková statistika má dle některých demonstrovat pozitivní vliv rapidní urbanizace (Wolde Giorgis 2015), zároveň ale ignoruje počet ztracených příležitostí k práci na venkově, v mimoměstských oblastech.

Zde je přitom nutno uvážit, že dle údajů z roku 2015 rovnou tři čtvrtiny pracujících – tedy téměř 40 milionů Etiopanů – odvozovaly své živobytí od zemědělského sektoru, který bují právě mimo města (World Bank Group 2015: 11). Pakliže tedy mnohé výzkumy přináší závěry, že urbanizace silně koreluje s ekonomickým rozvojem, případ Etiopie se zdá být potenciálně výjimečným. A jak třeba nedávno ukázali Imai, Gaiha a Cheng (2016), zemědělský růst prokazatelně přispívá ke srážení nerovnosti ve společnosti a snižování míry chudoby – v tom druhém ukazateli dokonce daleko výrazněji než nezemědělský růst.

Cílem práce je tedy přijít na to, zdali je urychlená urbanizace, ke které se čelní představitelé státu zjevně zavázali, skutečně tím nejšťastnějším řešením konkrétně pro Etiopii, a zdali by se etiopské autority neměly přednostně soustředit na posílení zemědělského sektoru, zejména skrze reformu veřejné zemědělské asistence a legislativního rámce na úpravu práv na držbu půdy, potažmo skrze podporu technologického pokroku a posílené kooperace drobných rolníků na úrovni družstev.

V návaznosti na výše popsany cíl práce lze potom formulovat následující výzkumnou otázku: *jakým konkrétním rizikům čelí Etiopie v rámci rapidně postupující urbanizace, a potažmo jak se jim lze vyhnout?*

Jako výchozí teze autorovi práce poslouží následující tvrzení: *Etiopie na rapidní nárůst městského obyvatelstva není připravena a v první řadě potřebuje vyvinout národní strategii na užívání půdy a poskytnout obyvatelům venkovských oblastí lepší zajištění práv na držbu půdy.*

Práce bude stavět mimo jiné na teorii, že bez adekvátního zajištění práv na držbu půdy (*tenure security*), tedy při soustavně hrozícím nebezpečí vyvlastnění bez spravedlivé kompenzace, nemají zemědělci motivaci vyvíjet nové technologie či inovovat

své postupy v zájmu zlepšení produkce a v důsledku i své životní situace. Takto pak stále dominantní zemědělský sektor nenaplňuje svůj potenciál.

Při hledání komplexní odpovědi na výzkumnou otázku bude práce postupovat s využitím metody jedinečné případové studie s prvky komparace napříč východoafrickým regionem, co se zvláště relevantních právních úprav týče. Práce bude rovněž svým způsobem prediktivního charakteru, když se pokusí na základě různých předpovědí doporučit vhodný směr rozvoje Etiopie. Jinak se nicméně po časové stránce jedná o práci zasazenou primárně do aktuálního kontextu s patřičným uvážením předcházejícího vývoje.

V českém akademickém prostředí bylo zatím otázky etiopské urbanizace a půdní problematiky explicitně věnováno velmi málo prostoru, respektive až do loňského příspěvku předního českého odborníka na etiopské záležitosti Jana Záhoříka na washingtonské konferenci prostor téměř vůbec žádný. Daný příspěvek s názvem „*Politics, Ethnicity, and the Addis Ababa Master Plan*“ (Záhořík 2016) reagoval právě na nedávný problematický vývoj v zemi spojený s plánem na expanzi hlavního města, jehož realizace byla v reakci na nastalé nepokoje pro tuto chvíli odložena. Stejný autor následně krvavé protesty z roku 2015 zasazoval do širšího kontextu také na stránkách akademického časopisu *The Journal of the Middle East and Africa* (Záhořík 2017), přičemž se dříve rozvojem samotné Addis Abeby zabýval rovněž na stránkách časopisu *Nový Orient* v článku „*K dějinám Addis Abeby*“ (Záhořík 2010).

Tato diplomová práce se tedy svým způsobem pokouší o rozbor tématu, kterému prozatím v českém prostředí takto konkrétně a do hloubky nebyla věnována zasloužená pozornost. Pakliže se koneckonců řeší téma urbanizace, je nutno danou problematiku patřičně zasadit také do právního kontextu, uvědomit si rozdíl mezi městskou (*urban*), příměstskou (*peri-urban*) a venkovskou (*rural*) půdou; uvážit rozdíly ve způsobech jejich ohodnocování a následného určování typu i výše kompenzace za případnou expropriaci. K vyvlastnění přitom v důsledku urbanizace vždy bude přirozeně docházet, a celkem nevyhnutelně se takové vyvlastňování bude týkat zejména té nejzranitelnější vrstvy obyvatelstva – té venkovské.

Autor této práce považuje takový diskurz za poněkud zanedbaný, a proto se ho pokusí předestřít ihned v *první kapitole*, která bude rozdělena na dvě větší části. Ta první představí historický kontext distribuce a ochrany práv na držbu půdy nejen v Etiopii, ale

i v okolních státech východní Afriky. V Etiopii všechna půda patří státu a každý si ji tedy svým způsobem pouze pronajímá, s čímž se pojí řada specifík, která budou postupně představena jako výchozí body celé práce. Zvláštní důraz přitom bude kladen na zvláště palčivé právní úpravy, které se vztahují k půdním akvizicím domácími i zahraničními investory a k problematice *expropriace*, respektive mechanismům kompenzace zemědělce za ztracenou půdu.

Zvykovým i statutárním zemským právem za vlády císaře Haileho Selassieho (1941-74) se zabývá například Gebeyehu (2011). Obecnější historický přehled s přesahem do současnosti potom nabízí rovněž Ambaye (2012). Čistě otázkou ochrany práv na držbu půdy se zevrubně zabývá třeba Wray Witten (2007). V Africe posledních let velice rozšířený fenomén tzv. *land-grabbingu*, tedy velkých záborů půdy typicky zahraničními investory, se těší velké pozornosti Cotuly (2011; 2013) nebo Wolford a kol. (2013), přičemž konkrétně na Etiopii se v tomto ohledu zaměřují např. Rahmato (2011; 2014) nebo Gebresenbet (2016). Problematické aspekty ohodnocování a vyvlastňování etiopské půdy jsou potom primárním akademickým zájmem Ambayeho (2009; 2016a), který tomuto tématu zasvětil rovněž svou doktorskou práci (2013a). Důležitý přínos nicméně lze na tomto poli registrovat také od jiných autorů (např. Gebremichael 2016; Abdo 2015; Adam 2014b).

Druhá kapitola práce již bude ověřovat průvodní tezi této práce, a činit tak bude v rámci dvou podkapitol – ta první se dotkne výše zmíněného konceptu zajištění práv na držbu půdy skrze registraci a certifikaci pozemků, ta druhá se bude zabývat zvláštním přístupem k půdním akvizicím, který je vnímá jako potenciální základ růstu rozvojové země, a to jak ekonomického, tak společenského. Obě podkapitoly jsou přehledně členěny na teoretickou a praktickou část, které doplňuje rovněž autorova polemika ať už s problematickými východisky, nebo s konkrétně etiopským provedením.

Fenomén *tenure security* se s ohledem na Afriku těšil velké pozornosti vybraných autorů již v minulosti (např. Atwood 1990; Lawry 1994; Holden a Yohannes 2002), zároveň však i vzhledem k právě probíhajícím programům certifikace zůstává fenoménem nesmírně aktuálním. Současné či nedávné iniciativy v Etiopii sledují kupříkladu autoři Holden, Deininger a Ghebru (2011), Gebre-Egziabher (2013), Allebachew, Leckie a Smith (2017) nebo Abegaz a kol. (2016). S ohledem na půdní akvizice jakožto potenciální rozvojovou strategii budou kriticky hodnoceny jak relevantní

roční zprávy Světové banky (2007; 2010), tak jednotlivé aspekty přístupu konkrétně etiopské vlády v běhu času, analyzované např. Moredou (2016), Hindeyou (2017) či Laversem (2012a).

Třetí kapitola se již bude v první řadě zabývat urbanizací a konkrétně jejími trendy a výzvami, které se určitým způsobem vážou k rolnické populaci, respektive mají potenciál v budoucnu ovlivnit zemědělskou produkci v Etiopii. Při pokrývání tohoto komplexního fenoménu bude autor vycházet především z rozmanité tvorby Deborah Potts (1995; 2008; 2009; 2015), potažmo z prací dalších vlivných autorů jako Kessidese (2007), McGranahana a kol. (2009), Wubneha (2013) nebo Demissieho (2008). Kostru této kapitoly dále z nezanedbatelné části pomáhal utvářet také autorův výzkum na území Addis Abeby, jehož součástí byla kupříkladu přednáška vládního spolupracovníka Zelekeho Geteho na téma neúměrné expanze hlavního města a absence ústředního plánu na využití půdy, potažmo rozhovor s jedním z hlavních vývojářů průlomové strategie využití půdy v regionu Gambella, Bekelem Azenem z Addisabebské univerzity.

V poslední, *čtvrté kapitole* autor práce přichází s konkrétními řešeními a doporučeními, které dle jeho uvážení stojí za zvážení, přičemž největší pozornost je věnována systému veřejné asistence zemědělcům, která si zaslouhuje přehodnocení hned v několika rovinách. V tomto bodě práce částečně vychází z výzkumů jiných autorů (např. Davis a kol. 2010; Action Aid 2015; Spielman a kol. 2010; Berhanu a Poulton 2014; De Schutter 2011), ale zároveň autor přináší také své poznatky formulované na základě vlastních zkušeností z Etiopie a rozhovorů s povolanými osobami.

1 Představení právního kontextu v Etiopii

1.1 Přístup k půdě

Právo na přístup k půdě lze považovat za jeden z hlavních předpokladů spokojeného, produktivního života; ne-li ten úplně hlavní předpoklad. Konkrétně v Etiopii množství a kvalita obdělávané půdy historicky do značné míry určuje společenské postavení dotyčného (Ambaye 2013a) a obdobná je situace také v celé řadě dalších afrických zemí. Právě půdní otázka byla již ústředním tématem vojenského převratu vedoucího k pádu císaře Haileho Selassieho (1974), když začátkem 70. let mnohá studentská hnutí přicházela se sloganem „Půda jejím obdávatelům!“, a svou důležitost si uchovala i nadále (Gebre-Egziabher 2013: 7).

Právo na přístup k půdě podle analytického rámce vypracovaného autorem Okoth-Ogendem (1989) značí „moc, kterou společnost přiděluje svým členům za účelem vykonávání různých funkcí ve vztahu k subjektivním potřebám a okolnostem“. Pokud se jedná o exkluzivní kontrolu, lze hovořit o *vlastnictví* či *soukromém* majetku. Přístup k půdě ovšem mnohdy automaticky nevede také k naprosté kontrole daného kusu půdy, kdy je možné jej zastavit či prodat (Cousins a Claassens 2006: 22), proto je nutno mezi koncepty *přístupu* a *vlastnictví* rozlišovat – a to zvláště v případě Etiopie, kde veškerá půda formálně náleží státu.

Etiopská vláda státní vlastnictví půdy hájí tím, že je takhle znemožněna akumulace a koncentrace půdy v rukou relativně malého kruhu vlastníků, typicky bohaté městské buržoazie. Chudí rolníci by prý byli tlačeni do rozprodávání své půdy spekulujícím velkostatkářům.³ Další argument zní, že se takto Etiopie obrňuje vůči politické nestabilitě – následkem privatizace půdy by prý došlo ke kompletnímu převrácení zemědělských reforem z roku 1975 a návratu feudálních landlordů, kteří zpravidla ani neobdělávali své pozemky a přebývali jinde (tzv. *absentee landlords*). Jinými slovy: pokud Tigrajská lidová osvobozenická fronta (TPLF) vedla začátkem 90. let 20. století úspěšný státní převrat a v lecjakém ohledu skutečně pořádky v zemi

³ Tenhle argument přesvědčivě vyvrací například výzkum autorů Negy, Adenewanda a Gebre Sellasieho (2003: 119), kteří na základě dotazníků přichází s tím, že přes 90 % domácností by se v případě soukromého vlastnictví půdy ani částečně své parcely nevzdalo. Pouze 4,5 % by taková představa lákala. Na 70 % dotazovaných přitom jako důvod uvádí jednoduše neexistenci jakékoliv alternativy. Pronájem části pozemku se ukazuje jako preferovaný únik před nástrahami složitějšího období (47 % respondentů). Stejně priority odhaluje i nezávislá studie Světové banky (Ambaye 2012: 6).

změnila, konkrétně proti zemědělské politice socialistického režimu Dergu se neohrazovala; obě skupiny ostatně vycházejí z levicových učení (Crewett a Korf 2008: 204–205).

Obhájci soukromého vlastnictví půdy nejčastěji jako pozitivum zdůrazňují hledisko *efektivity*, takže se zpátky do popředí vrací argumentační spor, který již od koloniálních dob provází debatu ohledně zvykového a statutárního práva. Privatizace půdy by navíc podle jejích zastánců vedla k častější migraci farmářů z marginálních kusů půdy – ti takhle zůstávají na místě a dochází k fragmentaci pozemků i přelidnění venkovských oblastí namísto toho, aby se ti méně úspěšní farmáři vydávali prozkoumat jiné ekonomické sektory poblíž či uvnitř měst. Tyto argumenty stojí v první řadě na neoklasických ekonomických teoriích, které mimo jiné uvádí, že soukromé vlastnictví s sebou přináší větší motivaci farmářů k dlouhodobým investicím např. do sazby stromů či nových zemědělských náčiní, a tedy do technologického pokroku. Zejména Dessalegn Rahmato, velký oponent vládní strategie, potom přichází ještě se třetí možností: a sice „komunitním“ či „asociativním“ typem vlastnictví půdy⁴, který by měl propojovat dva faktické protipóly – státní a soukromé vlastnictví (Rahmato 1994: 13–15).

Specifikem mnohých afrických právních rámců je zvláštní místo vyhrazené pro zvykové právo, které se v některých postkoloniálních státech dodnes mísí s právem statutárním, tedy psaným. Někteří autoři především v minulosti argumentovali tím, že držba půdy na základě zvykového práva vede k zaostávající produkci. Když tudíž roku 1953 tzv. Swynnertonova zpráva plánovala reformovat, respektive potlačit, zvykové právo na keňském venkově, cílila na zavedení absolutního vlastnického práva, na jehož základě se měla vytvořit nová sociální třída „yeomanských farmářů“⁵, která by byla produktivnější a více nakloněna modernizaci. Podobně argumentovaly i koloniální vlády ve frankofonní Africe, jako například ta v Senegal (Smith 2003: 211).

Na akademické úrovni tedy nezřídka dochází k předestírání poněkud zjednodušené dichotomie, kdy zvykové právo na jednu stranu umožňuje férové vlastnictví půdy, na stranu druhou ale vede k zanedbávání půdy, resp. nevyužívání jejího

⁴ K takovému skupinovému vlastnění půdy se v minulé dekádě uchýlila třeba Jihoafrická republika (více Cousins a Claassens 2006: 8–9).

⁵ Tento koncept je založen na britské historii, zvláště v období od 14. a 18. století se jednalo převážně o drobné rolnictvo, takzvané „farmáře střední třídy“ (Smith 2003: 211).

plného potenciálu, a vytváří tak neefektivní aparát. Naopak statutární právo pokládá základy neférového, zato efektivního uspořádání (Cotula 2013).

Etiopie má každopádně přímo v článku 9/1 své ústavy vepsáno, že „jakýkoliv zákon nebo zvyková aktivita, které odporují této ústavě, nebudou nabývat žádného efektu“ (FDRE 1995), čímž se tedy explicitně dává najevo, že zvykové právo se v Etiopii na federální úrovni neuznává, a otázka přístupu k půdě platí za čistě konstituční záležitost, byť spory o venkovskou půdu stále v některých oblastech země rozřešují stařešinové (Adam 2014a: 47–48) a někde dokonce fungují i tzv. společenské soudy (Wray Witten 2007: 176).

1.2 Historický vývoj právního rámce v Etiopii

Že aktuálně etiopská ústava neuznává aplikaci zvykového práva, samozřejmě neznamená, že v historii země nenajdeme různé typy tradičního uspořádání. Etiopie se v minulosti rozrůstala od severu, kde dominovala instituce takzvaného *ristu*. Ten dával rolníkům možnost užívat, pronajímat i dědit půdu,⁶ přičemž pověřené autority výměnou za taková relativně komplexní práva požadovaly finanční ústupky ve formě různých daní – jedna pětina (*tribute*) a jedna desetina (*tithe*) výdělku se obvykle splácely v naturáliích. Půda pro duchovní byla rozdělována po své zvláštní ose, státní zaměstnanci potom mohli zdarma obdělávat přidělené kusy půdy, aniž by záhy uplatňovali nárok na gáži (Ambaye 2012: 2–3).

Taková byla alespoň situace v první polovině 19. století, než etiopská říše začala expandovat na jih skrze nekompromisní konfiskaci veškeré půdy tamního původního obyvatelstva.⁷ Agresivní rozpínání etiopské říše za císaře Menelika II. se tak v podstatě zasadilo o to, že se již zanedávkem až do revoluce roku 1974 ocitli v roli bezvýhradných nájemníků a služebníků státu, jakkoliv před narušením původních pořádků právě jih charakterizoval „pokrokový“ systém soukromého vlastnictví a celá síť běžných transakcí s půdou (Ambaye 2012: 3) – tedy praxe přeci jen odlišná od té severní, a také praxe bez jakéhokoliv dědičného elementu, který se zejména na přechodu mezi druhou a třetí

⁶ Pouze prodej někomu, kdo nebyl rodinný příslušník, byl přísně zakázán; obecně se jednalo o vesměs skupinové, striktně rodinné právo na užívání půdy (Ambaye 2012: 2).

⁷ Výjimku představovaly oblasti, kde náčelníci přijali dominanci etiopské říše – v takovém případě si lidé mohli půdu ponechat (Ambaye 2012: 3).

generací v případě *ristu* ukazoval být poněkud problematickým. Tento jižanský systém se nazýval *gult* (Gebeyehu 2011: 568–569).

Za vlády císaře Haileho Selassieho, jehož éru datujeme mezi roky 1941 a 1974, na jihu země postupně sílila pozice landlordů. Císařova administrativa koneckonců brzy představila daň z půdy a začala parcely rozprodávat investujícím kávovým producentům, přičemž speciálně daňová reforma ústila v četné nepokoje na jihu, ale i severu země (Ambaye 2012: 4). Podle nových zákonů měly dokonce tři roky neschopnosti či neochoty platit daň automaticky ústít v konfiskaci půdy, k tomu však v praxi vzhledem k byrokratickým překážkám příliš nedocházelo (Gebeyehu 2011: 573).

Přelomové bylo zavedení systému *qalad*, který se používal na vyměřování a zhodnocování převáděné půdy za účelem zjednodušení procesu transakce. Pokud byla nějaká část pozemku shledána nadbytečnou, možnosti, jak s ní naložit, byly zhruba dvě. Držitel buď mohl nadbytečnou půdu přiznat s tím, že ji bude řádně danit a do šesti měsíců složí registrační poplatek; anebo vláda daný kus půdy zabavila a uložila ho jako součást svých rezerv, které zvláště od roku 1952 – kdy císař Haile Selassie vydal prohlášení, že *naprosto každý* Etiopan má nárok na kus půdy – nabývaly na prominenci coby zdroj půdních grantů (Gebeyehu 2011: 571).⁸

Roku 1955 se součástí vlády nově stalo také Ministerstvo pro zemskou reformu a administraci, jehož hlavním úkolem mělo být připravení nového právního rámce s ohledem na správu půdy. K zemské reformě už nicméně za vlády Haileho Selassieho nikdy nedošlo, přestože vláda první návrh vytvořila a předložila zhruba tři roky před úspěšným převratem (Gebeyehu 2011: 569–574). Ještě revolučního roku 1974 ležel neuspokojivý návrh v parlamentu a v konečném důsledku nikdy nebyl schválen, třebaže se reforma těšila velké podpoře zahraničních donorů i expertů. Jak ve své rozsáhlé, byť nesmírně pohotové analýze předesílá Gene Ellis (1980), skutečností se v dané době zdálo být, že Etiopie v krátkodobém horizontu nedisponovala adekvátními kapacitami, financemi ani institucemi na to, aby taková reforma provedená dle existujícího návrhu reálně fungovala. Jedna nezávislá evaluace návrhu kupříkladu přišla s tím, že etiopské kapacity pro efektivní reformu zemědělského sektoru se tehdy nacházely na extrémně

⁸ Takové benevolentní přidělování půdy bylo v zásadě politickým nástrojem a stejným způsobem byli odměňováni také císařovi přívrženci. Proces obdržení takového grantu byl přitom nesmírně složitý – žadatel musel disponovat „certifikátem způsobilosti“, jehož vlastnictví nebylo samozřejmostí (Gebeyehu 2011: 572).

nízké úrovni, a na stupnici od jedné do sta, kdy 100 značí perfektní vybavenost, by dostaly známku 5, maximálně 10 (Ellis 1980: 523–525).

Velkou roli ve formulování návrhu reformy sehrála Švédská rozvojová agentura (SIDA), která delší dobu podporovala organizaci *Chilalo Agricultural Development Unit* (CADU) působící v zóně Arsi, v Oromii. Už roku 1970 bylo CADU alarmováno urychlenou mechanizací zemědělského sektoru – až jedna pětina zkoumaného území v nedávné době přešla od volského spřežení na traktor, což si žádalo vzdělané farmáře vázané pevným kontraktem, takže lidé hromadně přicházeli o práci (čtvrtina nájemníků už byla v tu dobu vyhnána ze svých pozemků). V rámci reformního rámce se pak tedy mělo usilovat mimo jiné o zpomalení rapidní mechanizace, respektive nájemník měl mít v případě vyhoštění právo na kompenzaci ve výši dvou až pěti let nájmu. Smluvně vázaní farmáři by se navíc dle návrhu stávali nelegální jednotkou (Ellis 1980: 528–540).

I přes určitá pozitiva návrhu reformy, mezi něž se řadí rázem povinný závazek landlorda k pokrývání alespoň určité části nákladů na hnojiva či jiné nové zemědělské nástroje a prostředky, nakonec Ellis daný draft hodnotil jako potenciálně nepříliš přínosný. Zaběhlé právní normy by prý zásadních úprav nedoznaly – nepřítomní landlordi by stále mohli půdu volně přebírat do svých rukou, jakmile by zavětřili zvýšený profit daný mechanizací (což byla častá příčina vyhnání nájemníka); a stále by mohli zakládat farmářské korporace či předvádět farmářskou půdu na jiné účely (Ellis 1980: 531).

Ať už každopádně daný návrh nesl jakkoliv nepatrný příslib, nový režim Dergu se po provedení státního převratu vydal svou vlastní, razantní cestou: Proklamace č. 31 (PVSSE 1975a) zakazuje vlastnictví půdy jakoukoliv individuální osobou či organizací, veškerá zemědělská půda byla okamžitě znárodněna a všem nájemníkům byly odpuštěny veškeré dluhy vůči landlordům, což svědčilo hlavně jihu – takže věru není žádnou náhodou, že reformu sepisovali zejména oromští intelektuálové (Gebissa 2016: 25). Správa a distribuce půdy byla předána do rukou rolnických asociací (ACPs), které vznikaly v každé vesnici o rozloze alespoň osm set hektarů (Ambaye 2012: 4).⁹

Brzy nato byla schválena další klíčová proklamace, tentokrát číslo 47 (PVSSE 1975b), která pod stát převedla také veškerou městskou půdu a „nadbytečné domy“ (tedy

⁹ Až do rozpuštění těchto asociací roku 1991 se v podstatě vytratila dědičná linie otec-syn a spory o půdu se týkaly převážně sousedů. V současnosti naopak přibývají rodinné konflikty, a to i mezi sourozenci (Crewett a Korf 2008: 212).

ty, které pro rezidenční účely nepoužívala žádná rodina). Jedna rodina měla obecně nárok pouze na jeden obytný dům a v případě nutné potřeby potom ještě jeden dům užívaný k podnikání. Vzhledem k takovým omezením a nemožnosti pronajímat obyvatelné prostory potom celkem přirozeně následovala léta, jež symbolizovala poptávka po bydlení výrazně převyšující jeho nabídku (Ambaye 2012: 4).

Vláda vedle toho brzy rozjela také řadu programů v rámci tzv. *villagizace*, tedy programu systematického sestěhování farmářů na vybraná místa a utváření umělých komunit v ne tak hustě osídlených oblastech. Tímto docházelo k hromadnému přesídlování farmářů ze severu na jih, kdy v některých fázích dokonce byli farmáři státem nuceni prodávat mu své produkty přednostně, hluboko pod tržní cenou. Režim Dergu byl tedy logicky charakterizován hladomory a rostoucí chudobou na venkově, přičemž poněkud nevyhnutelně ústil v další občanskou válku (Ambaye 2012: 5; Gebissa 2016: 25).

Jak už bylo naznačeno úvodem této kapitoly, konec Etiopské lidově demokratické republiky (ELDR), v letech 1987–1991 krátce navazující na vojenský režim Dergu, nepřinesl žádné opravdu dramatické změny. Ačkoliv přechodná vláda okamžitě ukončila veškeré socialistické programy *villagizace*¹⁰ a *kolektivizace*, aby skupinové farmy zprivatizovala a opět předala do rukou jednotlivců, v prosinci 1992 byla zároveň schválena nová ekonomická strategie, podle níž ovšem do vydání nové ústavy zůstávala veškerá půda formálně státním majetkem. Veřejné vlastnictví zemědělské i městské půdy potom potvrdila hned první proklamace nového režimu z roku 1995 (Ambaye 2012: 5; FDRE 1995).

Některé podstatné rozdíly mezi legislativou 70. a 90. let se každopádně najdou: v první řadě dokument z roku 1975 zakazoval i pouhý pronájem půdy či pomocné pracovní síly, přičemž jedna osoba mohla držet maximálně deset hektarů půdy. Takové body v ústavě z roku 1995 vůbec nefigurují (Crewett a Korf 2008: 207; FDRE 1995; PVSSE 1975a).

Naopak pronájem venkovské půdy je formálně povolen v článku 8, sekci 1, zemské proklamace č. 456 (FDRE 2005a), prodej či zastavení venkovské půdy je však

¹⁰ Na tomto místě nutno podotknout, že *villagizace* je stále aktuálním fenoménem i v současné Etiopii, akorát se zpravidla, byť neoficiálně, týká plánovaných investic, typicky v regionech jako Gambella či Benishangul-Gumuz, kde byly koncem roku 2010 spuštěny programy na přesídlení mnohých obyvatel (Rahmato 2014: 31; Schoneveld 2015: 102).

stále zakázáno, zatímco městskou půdu lze použít i jako bankovní záruku (FDRE 2011). Federální právo nicméně počítá s tím, že k detailní úpravě podmínek pronajímání zemědělské půdy dojde na úrovni regionálních právních spisů, přičemž takové dokumenty v regionech Oromia a Amhara například na rozdíl od federální proklamace rozlišují mezi anglickými slovy *lease* a *rent* (*lease* má značit dlouhodobý pronájem, *rent* krátkodobý). Tento nezanedbatelný nesoulad v terminologii je jenom jedním z příkladů, kdy regionální legislativa navazuje na tu federální způsobem, že do právního rámce v Etiopii vnáší poměrně výrazné nesrovnalosti (Ambaye 2012: 12).

Hlavní pilíře aktuálního právního rámce s ohledem na půdu poskytuje ústavní článek č. 40 (FDRE 1995). V sekcích 4 a 5 je uvedena existence „práva na bezplatné obdržení půdy“ pro „etiopské rolníky za účelem pastevectví a obdělávání“, přičemž tito rolníci mají být chráněni „proti vystěhování z pozemku“. V sekci 3 je potom stanoveno, že jakýkoliv převod půdy je zakázán.¹¹ Všechna tato opatření se v ústavodárném orgánu dlouze debatovala, nakonec však byla většinou schválena (Crewett a Korf 2008: 207). Aby jeden mohl bezplatně obdržet kus půdy, musí farmářství prohlásit za své živobytí a nesmí trvale pobývat v jiné lokaci (Ambaye 2012: 9).

Pokud jde o městskou půdu, té se článek 40 výslovně netýká, což třeba Daniel Ambaye považuje za velký problém; stejně jako skutečnost, že ústava explicitně nestanovuje pravidla akvizice a převodu půdy z rukou či do rukou obyvatel měst. Ti jsou podle některých výkladů ústavy ukryti pod „investory“ v sekci 6 článku 40, přestože významu slova neodpovídají, neboť daný pozemek nezískávají „pro obchodní účely a se zájmem na profitu“. Například amharská regionální legislativa proto mění „investora“ na přeci jen přesnějšího „majitele“ (Ambaye 2012: 5–8).

Další problematickou zvláštnost zemského práva v Etiopii lze nalézt v pátém článku proklamace č. 456, inspirovanou amharskou a tigrajskou praxí (Crewett a Korf 2008: 216), kde je definován „člen rodiny“ (s nárokem na dědictví či dar půdy) jako „kterákoliv osoba, jež trvale obývá pozemek s majitelem práva na přístup k půdě, s nímž sdílí živobytí“ (FDRE 2005b). To znamená poměrně zásadní odklon od tradičního

¹¹ Na tomto místě nutno podotknout, že zákaz prodeje půdy je svým způsobem politickým nástrojem – takhle není reálně vytvořena společenská vrstva vlastníků více pozemků, kteří by mohli mít zájem na využití své ekonomické moci k posílení té politické, a zároveň dochází k omezení migrace, přičemž především ta z venkova do města, vedoucí k rostoucí nezaměstnanosti, je podle všeho vládou vnímána za potenciální zdroj sociální nestability (Lavers 2012a: 109).

přístupu, který počítá s příbuzenským vztahem daným krví, manželstvím či adopcí, přičemž amharská legislativa zachází ještě o krok dále a dává právo dědit půdu také jakémukoliv farmáři, který se na daném pozemku podílí na zemědělské produkci. Naproti tomu nemůže dědit ani být obdarován ten majitelův potomek, který žije jinde nebo se živí jinou než farmářskou profesí, což svým ražením odpovídá vyznění ústavního článku 40 (Ambaye 2012: 11; FDRE 1995).

1.3 Půdní akvizice

Důležitým aspektem právního rámce je také ten, který se přímo dotýká akvizic půdy ať už zahraničními, nebo domácími investory. Databáze Land Matrix k srpnu 2017 v Etiopii eviduje celkem 101 uzavřených obchodů skrze podepsané kontrakty¹², což je zdaleka největší počet v rámci východoafrického regionu. Druhá Tanzanie výrazně zaostává se 41 dohodami, v Keni jich tvůrci serveru registrují například jenom 10. Co se úmluv čistě mezi domácími aktéry týče, vévodí Etiopie celému kontinentu (32), dohodám se zahraničními investory je více otevřen pouze Mosambik. Databáze Land Matrix přitom bere v úvahu výhradně transakce zahrnující minimálně 200 hektarů půdy¹³; těch nicméně jenom na východě Afriky registruje až 354 dokončených.¹⁴

Na tomto místě je nutno upozornit na potřebu brát v úvahu pouze uzavřené transakce, jinak se čísla mohou výrazně lišit. To dokumentuje rozpor mezi dvěma nedávnými studiemi, kdy Světová Banka tvrdila, že během roku 2009 investoři „projevili zájem“ až o 56 milionů hektarů půdy, zatímco jiná společnost přišla s odhadem o 80 milionech (Scoones a kol. 2013: 473). Konkrétně v Etiopii, která funguje na bázi etnického federalismu, navíc odhady ztěžuje komunikace mezi centrem a jednotlivými regiony (konkrétní příklad třeba viz Keeley a kol. 2014: 19).

Východoafrický region je každopádně v rámci kontinentu tím vůbec nejpostiženějším, co se četnosti akvizic půdy týče, a tak je na tomto místě rovněž nasnadě přinést určité srovnání relevantních právních úprav v Etiopii s korespondujícími úseky legislativy v ostatních větších zemích regionu. Při takové drobné komparaci lze například

¹² Land Matrix dále rozlišuje ještě uzavřené obchody skrze ústní dohodu, těch je ale obecně zlomek.

¹³ To je důležité okleštění, mnoho akvizic je totiž v zásadě drobných, a přitom stále fatálních ve vztahu k živobytí farmářů. Třeba v etiopském regionu Gambella bylo vcelku mezi lety 2003 a 2014 evidováno na 420 firem, které se v daném intervalu staraly o pronájem půdy. Pozoruhodné přitom je, že pouze dvanáct jich bylo zahraničních (Gebresenbet 2016: 13).

¹⁴ Ještě v květnu 2016, kdy autor této práce na datech Land Matrixu částečně stavěl svou kratší esej, se jednalo o 250 transakcí, čili za jediný zhruba rok jejich počet narostl o stovku.

přijít na to, že Etiopie zcela výjimečně nerozlišuje mezi zahraničním a domácím investorem (FDRE 1995), zatímco ugandské a keňské dokumenty konkrétně zahraniční investory limitují možností maximálně 99letého pronájmu půdy (UR 1998; KR 2012).

Tanzanie, která stejně jako Etiopie neuznává principy soukromého vlastnictví a všechna půda tam oficiálně podléhá kontrole prezidenta (STR 1999a), unikátně dělí půdu na tři typy – rezervovanou (speciálně chráněná plocha, typicky národní parky), venkovskou (pro účely populace, plochy spravované lokálními autoritami) a všeobecnou (pod správou vlády), přičemž právě a jedině všeobecná půda je oficiálně dostupná k formálnímu zakoupení (STR 1967). Takový typ na druhou stranu představuje všehovšudy dvě procenta veškeré půdy v Tanzanii (Cotula 2013), takže dochází k průběžné manipulaci. Ta je legálně přípustná pouze tehdy, pokud se převod venkovské půdy na tu všeobecnou provádí v „národním zájmu“ (STR 1999b: článek 4(2)), což se podobá etiopské praxi schvalování transakcí s půdou, jakmile vláda „věří, že plocha může být využita pro lepší rozvojový projekt“ (FDRE 2005a: článek 3(1)).

Definice „národního zájmu“ v případě Tanzanie a „lepšího rozvojového projektu“ v případě Etiopie jsou nicméně poněkud vágní, a to speciálně ve srovnání s precizní definicí „veřejného zájmu“ v případě Ugandy (UR 1995: článek 237(2a)), respektive „veřejného účelu“ v případě Keni (KR 2010: článek 2). V ugandském právním kontextu veřejný zájem znamená investici do obrany, bezpečnosti veřejnosti, ochrany veřejného pořádku a zdraví (UR 1995: článek 26(2)), zatímco keňská ústava jde ještě více do detailu a počítá například s výstavbou infrastruktury, parků, hřišť, ale i příbytků pro squattery (KR 2010: článek 2).

Etiopská legislativa kombinuje ve vztahu k definici „veřejného účelu“ maximalistický přístup s minimalistickým a mezi autory obecně panuje shoda, že vláda ve svém operování ve skutečnosti není téměř vůbec omezoována. Zmíněna je koneckonců nutnost „přímého či nepřímého prospěchu veřejnosti“ při převádění půdy z jedné rukou do druhé, přičemž nepřímý užitek může v očích vlády doopravdy znamenat vesměs cokoliv (Abdo 2015: 305–307). Zvláště tedy nyní, po odvolání Federální expropriační proklamace z roku 2004, která alespoň přehledně vyjmenovávala obecně prospěšné projekty jako výstavbu dálnic, železnic, elektráren, kanalizací, přehrad, různých skladišť apod. (Ambaye 2009: 5). Na tomto místě přitom svou vyjasňovací funkci neplní ani vybrané regionální právní rámce: pakliže federální legislativa operuje s termínem

„veřejný účel“, v zákonech regionů Amhara, Benishagul-Gumuz či SNNPR se sice objevují termíny „veřejná služba“ či „veřejné užití“, faktický význam však zůstává neměnný (Gebremichael 2016: 193).

Zarážející zde přitom je, že se na schvalování projektů v zájmu *veřejnosti* ve finále zástupci oné veřejnosti ve většině případů nemají šanci podílet; není jim dán adekvátní prostor k tomu vyjádřit se s ohledem na prospěšnost projektu. V tomto směru sice zašli poměrně daleko v Oromii, potažmo v Amhaře, kde mohou být rezidenti daného *kebele* (sousedství, nejnižší administrativní jednotky) sezváni k diskusi nad vlivem potenciálního převodu půdy na lokální komunitu (Gebremichael 2016: 207–210), ovšem jeden dotazník například přináší zjištění, že taková veřejná setkání jsou spíše než ke konzultaci využívána k přesvědčování obyvatelstva investory, aby se proti jejich zamýšlenému projektu neprotestovalo (Adam 2014b: 1979). Navíc, jakmile podobné opatření nezmiňuje samotná federální ústava – a že organizace veřejného fóra k diskusi i detailně opodstatněný „veřejný zájem“ byly součástmi jejího původního návrhu, které však byly posléze vypuštěny (Abdo 2015: 323) – nelze se na jejich řádnou aplikaci spoléhat, když za nemalou částí transakcí stojí sám stát. Lokální autority mají koneckonců ve zvyku poslouchat ústředí a konat v zájmu centrální rozvojové strategie, jinými slovy se stavět na stranu investorů, nikoliv farmářů (Abdo 2015: 319; Ansoms 2011: 16). Ostatně, právě do lokálních pokladen zpravidla putují peníze investorů za pronájem půdy, a někde takový typ příjmů tvoří více než polovinu ročního rozpočtu (Schoneveld 2015: 106).

Takové přesné stanovení podmínek, za jakých lze dotyčného zbavit půdy a převést ji pod správu investora, je vhodným základem, byť nikoliv zárukou šetrného zacházení. Chvályhodným dodatkem je v tomto směru třeba tanzanský požadavek na investora, aby po pěti letech spravování půdy prokázal činnost v zájmu investičního účelu, za jakým mu byl pronájem půdy umožněn (STR 1999a). Takové opatření by mělo vést k omezení počtu případů, kdy investor časem o svůj projekt dočista ztratí zájem. To v Etiopii je běžný spíše požadavek na doložení adekvátních finančních prostředků k realizaci projektu; v regionu SNNPR se nicméně jedná pouze o výpis z bankovního účtu demonstrující schopnost pokrýt alespoň 30 % pro první rok plánovaných investic (Tamrat 2010), což se autorovi této práce rozhodně nejeví jako dostatečné opatření.

Zvláštním aspektem té části legislativy, jež řeší půdní akvizice, jsou různé investiční stropy. Ty v Keni ani v Ugandě nejsou přítomny, zatímco například Etiopie konkrétně vyjmenovává možné oblasti investice jako biopalivo či cukrová třtina (nebo obilniny), což se ovšem dá snadno vyložit jako implicitní povzbuzení k investiční činnosti. Ony stropy jsou koneckonců velmi benevolentní: v případě biopaliv se jedná o padesát tisíc hektarů, v případě cukrové třtiny o dvacet tisíc, a i u dalších, neprosazovaných položek jako čaje nebo kávy se jedná o pět tisíc hektarů (Rahmato 2011), čili stále závratných 50 kilometrů čtverečních.¹⁵ V závislosti na účelu investice je potom také vyměřována délka kontraktu o pronájmu, která se na venkově typicky pohybuje mezi 10 a 25 lety (FDRE 2005b). Městská půda má v tomto ohledu svá vlastní pravidla, kdy za účelem stavby rezidence či veřejně prospěšných budov jako nemocnic lze obdržet smlouvu až na 99 let (Adam 2014a: 11).

Investoři v Etiopii jsou povzbuzováni i jinými způsoby. Investor, který vyvází polovinu svého produktu či služeb, anebo tři čtvrtiny svého produktu či služeb odvádí exportérovi, má záhy nárok na odpuštěnou daň z příjmu po dlouhých pět let. Za „zvláštních okolností“ přitom lze tuto výjimku udělit na další dva roky. Pakliže investor neexportuje ani polovinu toho, co sklídí či vyrobí, anebo svůj produkt či služby dává k dispozici čistě domácímu trhu, může uplatnit nárok na pouze dvouletou výjimku z danění, což demonstruje nedávnou silně proexportní orientaci etiopské administrativy (Tamrat 2010; Lavers 2012a: 113).

Důležitá direktiva vztahující se ke správě půdy v Etiopii byla vydána v únoru 2010, kdy výbor ministrů rozhodl o tom, že ministerstvo zemědělství bude moci volně zacházet s „nekultivovanou“ půdou o rozloze více než pět tisíc hektarů. Taková pravomoc do té doby náležela regionům, které však na takové transakce neměly adekvátní kapacity (Keeley a kol. 2014: 18–19).¹⁶ Ministerstvo přitom takové nové moci okamžitě využilo, aby po vzoru Ghany či Tanzanie (Toulmin 2008: 11) vytvořilo národní rezervy půdy, vyhrazené pro investory, o zhruba 3,3–3,6 milionech hektarů na prostoru čtyř různých regionů (Ambaye 2012: 13; Moreda 2016: 6).

¹⁵ Například v Thajsku byl po provedení pozemkové reformy v 19. století zaveden strop s limitem činícím pouhé čtyři hektary (Oxfam 2011: 8). Teprve tady lze vnímat reálné omezení investorů.

¹⁶ Roku 2008 se například stalo, že regionální vláda v Gambelle alokovala 300 tisíc hektarů půdy jedné společnosti, aby záhy přišla federální vláda a onen pozemek skrouhla na 100 tisíc hektarů. A takových případů se najde i více (viz Keeley a kol. 2014: 18).

Vztah mezi federální a regionální úrovní je obecně komplikovaný, když často dochází ke kontrastu federálního zákona a jednotlivých regionálních legislativ. Například federální právo vázající se k zemědělské půdě uvádí, že „na přání lidu“ je možné redistribuovat půdu (FDRE 1995: článek 9), zatímco v amharském regionu musí souhlasit 80 % obyvatelstva a v Oromii je akt redistribuce zcela nepřipustný (Ambaye 2012: 9–10). Maximální délka pronájmu půdy se také liší: v regionu Beninshangul-Gumuz lze jeden pozemek spravovat nejdéle po čtvrtstoletí, v Amhaře už ale například po 40 let. V Tigraji je rozmezí poměrně široké, 15–40 let, a něco podobného platí pro SNNPR, kde se jedná o 35–50 let (Lavers 2012a: 113). Nájemné je přitom někde vypláceno regionální vládě, jinde zase putuje do pokladny *woredy* (distriktu, druhé nejnížší administrativní jednotky). V převážně muslimském regionu Afar, kde je stále silná tradice klanových stařešinů, je zase často regionální vláda z jednání o alokaci půdy zcela vyloučena a ve vztahu k půdě existuje regulérní daňový systém (Keeley a kol. 2014: 14–19). V regionu Amhara se pro změnu půda alokuje na základě aukce, zatímco jinde se o akvizicích půdy obvykle bilaterálně jedná. Takový amharský proces převodu půdy potom může zabrat až půl roku (Tamrat 2010).

Nevyjasněný poměr mezi centrálními a regionálními autoritami je dle autora práce jednou ze zásadních příčin nepříliš funkčního federálního uspořádání etiopského státu, rozsah této diplomové práce nicméně neumožňuje zevrubné řešení tohoto problematického vztahu. Třeba na případu Madagaskaru (Wolford a kol. 2013: 193–204) lze každopádně dokumentovat, že decentralizace bez skutečné delegace pravomocí na nižší samosprávnou úroveň, jaká schází i v Etiopii, může výrazně komplikovat rovněž případnou implementaci pozemkové reformy. Naopak rwandský případ decentralizované správy se zavedením zemských registrů v celkem 30 distriktech, kdy jsou veškeré informace mj. o velikosti pozemků dostupné i z mobilních telefonů, ukazuje lepší cestu (Nishimwe 2017).

1.4 Problematika vyvlastnění

Dalším důležitým aspektem právního rámce, který má své implikace vzhledem k urbanizaci a přímo navazuje na předešlou podkapitolu, je problematika vyvlastnění (*expropriace*), respektive problematika adekvátní kompenzace za ztrátu půdy.

Hned úvodem je nutno podotknout, že kompenzace za expropriaci není automatickým jevem – zmínka o ní schází dokonce i v základní definici Organizace pro

výživu a zemědělství (FAO 2008: 5).¹⁷ Na druhou stranu, jistý prázáklad definice vyvlastnění v Etiopii položila už Zemská charta pro město Addis Abeba, sepsaná roku 1908 pod dohledem pomalu dosluhujícího císaře Menelika II. a pod výrazným vlivem francouzského občanského zákoníku, jež vedle tradičních prvků definice expropriace jako „povinného převodu půdy pod správu vlády v zájmu veřejnosti“ zmiňuje také potřebu kompenzace „na základě posouzení expertů“, a to buď prostřednictvím finanční kompenzace, nebo poskytnutím půdní alternativy (Ambaye 2013b: 287–300).

Otázka vyvlastnění v Etiopii dlouho zůstávala stranou pozornosti. První psaná ústava z roku 1931 například předpokládala schválení dodatečné legislativy se zaměřením čistě na problematiku expropriace, k takovému kroku však nikdy nedošlo. Za italské okupace potom nepřekvapivě docházelo k soustavnému podhodnocování půdy¹⁸ při vyplácení kompenzací, a naopak jejímu nadhodnocování v řádu desítek procent při opětovném prodeji toho stejného, na menší pozemky rozparcelovaného kusu půdy (Ambaye 2013b: 300–302).

Zvláštní etapu v historickém vývoji právních úprav týkajících se expropriace představuje revidovaná etiopská ústava z roku 1955, která následovala americký příklad, podle něhož se na procesu vyvlastňování zásadně podílí také soudy (Ambaye 2013b: 303). Takovou praxi aktuálně doporučuje rovněž Světová banka, v Etiopii se však v moderní éře neujala (Gebremichael 2016: 199). Ačkoliv půdní spory mohou utvářet 50–75 % všech soudních případů ve vybraných regionech, investice velkých měřítek, které projdou například výše představeným sítím databáze Land Matrix a jež mají nejfatálnější dopady na živobytí farmářů, v podstatě rozporovány nejsou (Tamrat 2010). Zde se mnozí odvolávají na lidové etiopské rčení „Nemůžeš napadnout stát, stejně jako nemůžeš zorat oblohu“¹⁹, pročez nakonec není divu, že v Etiopii vesměs nepůsobí právníci, kteří by se specializovali na půdní spory²⁰.

Pokud revidovaná etiopská ústava z 50. let vycházela z americké legislativy, Občanský zákoník z roku 1960 naproti tomu stavěl na francouzském právu a přinášel

¹⁷ Najdou se dokonce autoři, jako Dunning, kteří by minimálně nekompensovali plošně všechny vyvlastněné farmáře a upírali by kompenzaci konkrétně těm, kdo jsou zbavováni „nedostatečně rozvinuté“ půdy (Abdo 2015: 339).

¹⁸ V Addis Abebě byl mezi roky 1937 a 1938 údajně zkonfiskován majetek v hodnotě deseti milionů italských lir, na kompenzaci však bylo vyplaceno jenom kolem dvou milionů (Ambaye 2013b: 302).

¹⁹ Rozhovor s Danielem W. Ambayem (březen 2017).

²⁰ Rozhovor s Berhanem Ghebrayem (březen 2017).

první systematickou definici expropriace v etiopských dějinách; kompenzace měla podle jeho vzoru odpovídat „skutečné škodě způsobené vyvlastněním“ (Ambaye 2013b: 305).

Příchod revoluce roku 1975 znamenal znárodnění veškeré půdy, které s sebou přirozeně neneslo žádné formální kompenzační mechanismy (Ambaye 2013b: 306), přičemž přední teoretik expropriace Daniel W. Ambaye dodnes v Etiopii neregistruje zřetelně a komplexně nadefinovaný koncept vyvlastnění. Ten nepřináší ani regionální legislativy v Tigraji a Oromii z roku 2007, poměrně uspokojivě se však k této věci vyjadřuje alespoň amharská proklamace z roku 2006, hovořící o nutnosti *předem* složené kompenzace. Pro samotného Ambayeho má expropriace tři hlavní aspekty: jde o zabavení soukromého majetku pro veřejné účely bez souhlasu majitele, který má ovšem nárok na kompenzaci (Ambaye 2009: 4).

K samotnému kompenzování historicky existují zhruba dva přístupy. *Princip vlastníkovy ztráty* usiluje o vlastníkovu opětovné postavení do zhruba takové pozice, v jaké by se nacházel, kdyby mu majetek odebrán nebyl. Idea, kterou se řídí většina západních zemí v čele s USA a Francií, je potom taková, že si vyvlastněný za utrženou kompenzaci může na trhu koupit majetek obdobné rozlohy a kvality. Například ve Velké Británii se přitom běžně vyplácí kompenzace za mimoděk způsobené škody například stěhováním. Naopak *princip zisku kupujícího* se zabývá čistě tím, co při transakci získal nový příjemce půdy čili konkrétně tržní hodnotou daného kusu půdy – v podstatě, aniž by se brala do úvahy budoucnost vyvlastněného (Ambaye 2009: 9–10). Jaká je nicméně tržní hodnota půdy zrovna v Etiopii, to lze určit jen stěží, neboť neexistuje jednotný systém ohodnocování pozemků – jakkoliv klíčová proklamace z roku 2005 počítá s vytvořením uniformní formule pro ohodnocování půdy (FDRE 2005a: článek 9(1); Ambaye 2009: 15–16).

Proces kompenzování etiopských obyvatel je obecně komplikován skutečností, že veškerá půda je v zásadě majetkem státu, nikoliv dotyčného správce, takže někteří vládní představitelé nerozumí, proč by vláda měla platit za to, co jí *de facto* náleží (Ambaye 2009: 16). Navíc jakmile na pozemku nestojí žádný majetek a není hmatatelné žádné zdokonalení půdy, stát tradičně necítí potřebu kompenzovat, protože si dle právního výkladu zkrátka jen bere zpátky pod svou správu veřejnou půdu²¹ (Abdo 2015: 311–314)

²¹ Tato rétorika byla při schvalování federální legislativy rozporována, avšak bezúspěšně (Abdo 2015: 311–314).

– jakkoliv daný kus půdy klidně mezitím mohl být intenzivně využíván soustavně migrujícími pastevcí, kteří stále tvoří kolem 15 % venkovské populace v Etiopii (Tamrat 2010).

Nedostatky federální legislativy v určitých ohledech, a alespoň do určité míry, zvládají zahlazovat regionální zákoníky. Například ten amharský stanovuje, že se v rámci pozemku budou kompenzovat i stromy, zatímco v Oromii vyznávají odlišný přístup, kdy kompenzaci podléhají pouze výsledky investice či manuální práce. Bilaterální smlouva mezi Velkou Británií a Etiopií potom pro změnu na rozdíl od federální legislativy požaduje „promptní, adekvátní a efektivní“ kompenzaci a otevírá možnost soudního přezkoumání (Abdo 2015: 316–318), zde je ovšem podobně jako v případě regionálních právních úprav nejasné, zdali se podle nich skutečně řídí realita, a zdali ve finále nedominuje federální legislativa.

Etiopský přístup k expropriaci lze obecně v regionálním kontextu vnímat jako minimalistický a nikterak vstřícný vůči farmářům. Zatímco keňský zemský zákoník uděluje nárok na kompenzaci nejen vlastníkovu půdy, nýbrž také všem „se zájmem“ na daném kusu půdy (KR 2012: článek 111(1)), mezitímco v Ugandě není vyvlastňovaný jedinec povinen opustit obdělávanou plochu, dokud mu není vyplacena kompenzace²² (UR 1995: článek 26; UR 1998), etiopská legislativa podobné nástroje neskýtá, anebo v případě druhého jmenovaného nedochází k jejich systematickému vynucování (viz Ambaye 2013a: 182). V tomto ohledu je hrubě nedokonalé také naplňování povinnosti informovat vystěhovávajícího s dostatečným – v případě regionu Amhara dokonce ročním – předstihem (Adam 2014b: 1978).

Určité funkční mechanismy každopádně v Etiopii existují, a tím hlavním je předpoklad, že držitel venkovské půdy²³ má nárok na kompenzaci ve výši *desetinásobku* průměrného ročního výdělku v intervalu posledních *pěti* let (FDRE 2005a: článek 8(1)). Obě uvedená čísla přitom nemají základ v žádné běžné metodě ohodnocování půdy a jejich volba není v žádném legislativním dokumentu objasněna. Výtek směrem k tomuto stěžejnímu kusu etiopské legislativy potom přirozeně existuje několik: mnozí autoři

²² Toto už v nejbližší době nemusí platit; prezident Yoweri Museveni v září 2017 vystoupil na podporu návrhu úpravy zákona, který by investorům povolil zábor půdy i před dokončením kompenzačního procesu, neboť jeho komplikovanost prý fatálně odkládá realizaci důležitých rozvojových projektů (Muhereza 2017).

²³ Na tu městskou se vztahují jiná opatření, také v této oblasti však speciálně addisabebská praxe vykazuje jisté skuliny v otázce adekvátnosti kompenzace (více viz Abdo 2015: 310).

nerozumí, proč se do úvahy vůbec nebere *aktuální* tržní hodnota pozemku namísto let minulých, přičemž je obecně složité kompenzovat ztrátu něčeho, co může držitel ze zákona užívat do konce svého života, nehledě na své dědice; dalším problematickým aspektem je samotný finanční charakter kompenzace, neboť farmáři typicky upřednostňují²⁴ kompenzaci půdní ztráty stylem „kus za kus“, kdy výměnou dostávají jiný pozemek v odlišné lokalitě (Ambaye 2009: 20–22; Abdo 2015: 314–315; Kumsa 2011: 114–115).

Také forma kompenzace kus za kus se v Etiopii provádí, to však ne tak často, neboť většina expropriací se odehrává v úrodných výšinách, kde se již půda stává nedostatkovým zbožím a jeden hektar nížinné půdy svým potenciálem ani zdaleka neodpovídá jednomu hektaru ve výšinách,²⁵ takže v případě takové relokace potom nelze hovořit o *adekvátní* kompenzaci (Abdo 2015: 315). Zároveň se najdou i další nedostatky; vyvlastněný nezřídka může přicházet o půdu se zavlažovacím systémem, která nese úrodu třikrát do roka, aby za ni výměnou dostával půdu s třetinovou produkcí. Nehledě na to, že se lze tázat, proč by měli mít vyvlastnění v otázce přístupu k půdním rezervám automaticky přednost před mladými bezzemky, a tedy budoucností státu v potenciálně kritické situaci²⁶ (Ambaye 2009: 24).

Zvláštní, a rovněž problematické, expropriační praktiky se dále vztahují k městské či příměstské (tzv. *peri-urban*) půdě, přičemž speciálně ta příměstská sehrává důležitou roli v postupu urbanizace, neboť je zpravidla zabírána jako první v pořadí. Zde vláda zaujímá stanovisko, že kompenzace v adekvátní výši není přípustná, jelikož 70 % hodnoty městské půdy stejně utváří infrastruktura kolem, kterou budoval sám stát. Při absenci efektivního daňového systému navíc pronájem městské půdy představuje významnou část rozpočtu Addis Abeby i dalších větších sídel. V současnosti například Addis Abeba za metr čtvereční zabrané půdy vyplácí 20 birrů (zhruba jeden americký dolar), zatímco průměrný pronájem obratem stojí 8 000 birrů (400 USD). V Bahir Daru se jedná o poměr 12:4 000 birrů (Ambaye 2016a: 8).

²⁴ Alespoň takové jsou tedy poznatky autorů vzhledem k Etiopii. Třeba v Jihoafrické republice měli v nedávné době postihu preferovat spíše finanční formu kompenzace (Cousins, Hall a Dubb 2014: 2–3).

²⁵ Etiopské nížiny jsou známé nevyzpytatelnými dešti a tropickými chorobami, které poskytují jak obyvatelstvo, tak zvířenu. V nížinách je tedy běžnější pastevectví a častá změna obydlí, zatímco ve výšinách teprve bují drobné rolnictví (Gebresenbet 2016: 9).

²⁶ Znesnadněným přístupem mládeže k půdě a jejím následným odkláněním od zemědělského sektoru se v rámci svého výzkumu pro IFPRI zevrubněji zabývá např. Kosec a kol. (2017).

Zejména příměstské oblasti, kde se půda ocitá v kritickém právním vakuu a pořádně nepodléhá ani legislativě upravující venkovskou půdu ani legislativě upravující tu městskou, jsou potom zvláštním zdrojem finančních ztrát měst, neboť právě tam se odehrává většina nelegálních převodů polí na rezidenční plochy. Ačkoliv držitelé půdy formálně nemohou dělit svůj pozemek na menší části a ty prodávat, speciálně na periferiích větších měst se tak běžně děje, ba se dokonce jedná o preferovanou cestu, jak přijít k půdě na obdělávání (Adam 2014b: 1973–1981).

2 Hlavní teze

Následující kapitola představí dva vzájemně propojené koncepty – velice rozšířený fenomén zajišťování práv na držbu půdy, tedy posilování tzv. *tenure security*, skrze systematickou registraci a certifikaci pozemků, a dále také zvláštní přístup k půdním akvizicím, který je vnímá jako potenciální základ růstu rozvojové země, a to jak ekonomického, tak společenského, v oblasti potírání chudoby.

Obě podkapitoly jsou přehledně děleny na teoretickou a praktickou část, přičemž jejich stěžejní součástí je rovněž polemika ať už se spornými východisky, nebo s konkrétně etiopským provedením, respektive uchopením daných tezí.

2.1 Zajištění práv na držbu půdy

2.1.1 Teoretická východiska

Úvodem představení teoretického konceptu *tenure security*, tedy zajištění práv na držbu půdy, je třeba se vrátit k výše nastíněné historické debatě mezi údajně efektivním, ale nespravedlivým způsobem distribuce půdy, který má reprezentovat legislativa západního (jinak taky koloniálního) stříhu, a ne tak efektivním, ovšem zato spravedlivým způsobem distribuce půdy, který má zastupovat tradiční zvykové právo. Tradičním aspektem statutárního práva je totiž individualizace práva na držbu půdy, s níž se má dle mnohých autorů pojit také větší ochota investovat do moderních nástrojů či infrastruktury obecně za účelem zvýšení produktivity farmy. Typicky skrze certifikát zabezpečený farmář navíc dle předpokladu stráví podstatně méně času dohady o půdu a prostředky obyčejně vyhrazené k licitacím může investovat právě do nástrojů na zkvalitnění vlastní produkce (Atwood 1990: 659; Smith 2003: 211–212; Ambaye 2012: 6; Bruce a Migot-Adholla 1994: 16–17; Place 2009: 1328–29).

Od velkoplošné registrace půdy si dle názoru kolonialistů šlo mimo jiné slibovat vytvoření stabilní africké střední třídy, novou možnost využití půdy jako bankovního úvěru a zamezení fragmentaci pozemků. Koloniální administrátoři přitom už často nebrali ohledy na unikátní realitu v daných zemích; třeba příslušníci keňského etnika Embu historicky dělili svou produkci mezi více parcel s různými plodinami, aby se vyhnuli rizikům spojeným se závislostí na jedné plodině (Barrows a Roth 1990: 275–278). Navíc někde koloniální správa ironicky platila za přímý zdroj neochoty investovat do zkvalitnění pozemku, když zejména ve frankofonních státech Sahelu existoval lesnický

zákoník, který odkazoval veškeré lesní plochy a stromové státy, takže farmáři museli k sázení a úpravě stromů na svých farmách speciálně žádat o povolení (Lawry 1994: 385), k čemuž vzhledem k následně chybějícímu nároku na produkované dřevo neměli motivaci.

Svým způsobem pilotní případ Keni – již v 50. letech 20. století afrického průkopníka v oblasti individuální registrace pozemků – velkou část předpokládaných efektů důsledné privatizace jako prevenci fragmentace zemědělských pozemků či usnadnění transferu půdy nepotvrdil, a naopak nepřímo znesnadnil přístup k půdě ženám. Přesto 80. léta, jejímiž počátkem už v Keni stihlo být zaregistrováno na šest milionů hektarů půdy (Barrows and Roth 1990: 269), přinesla velkou vlnu schválených zákonů umožňujících registraci půdy. Za podpory FAO a SB se tímto směrem vydali v Ghaně, Lesothu, Mali, Burundi, Mauritanii i na Madagaskaru (Atwood 1990: 660–661; Lawry 1994: 385).

Pocit ohrožení, tedy *tenure insecurity*, může být v první řadě určován tím, zdali pronajímáte kus půdy či nikoliv. Například výzkum autorů Holden a Yohannese přišel na to, že z 505 dotazovaných domácností pouze 17 % uvedlo, že se obává ztráty půdy, obecně se ovšem méně jisti cítili ti, kdo neměli pod vlastní kontrolou celý svůj pozemek, nýbrž pouze jeho část (Holden a Yohannes 2002: 586) – typicky se jedná o domácnosti vedené ženami, které si na pomoc přizývají nájemnou sílu, jež si následně teoreticky může daný kus půdy nárokovat. Právě takovým případům mají certifikáty spolehlivě zabránit. Pokud si zároveň nepřijdete jisti svou državou, nemusí to nutně znamenat úbytek investic do farmářských náčiní (ty se ostatně dají přemístit), zato je však rázem pravděpodobnější neochota pěstovat trvalé plodiny. A nepotvrdila se ani jiná teze, že menší farmy do konzervace půdy investují více než ty větší, protože větší farmy se spíše stanou terčem akvizice (Holden a Yohannes 2002: 573–575).

Pocit zajištění práva na držbu půdy je pochopitelně subjektivní; z definice jde o „vnímanou pravděpodobnost ztráty nároku na část nebo veškerou půdu bez vlastního svolení“ (Holden a Yohannes 2002: 575). Zároveň lze ovšem s jistotou prohlásit třeba oromskou regionální proklamaci za vstřícnější vůči uživatelům venkovské půdy než zbylé tři regionální strategie schválené zkraje tohoto tisíciletí, a to čistě na základě toho, že

v Oromii je *výslovně zakázána* redistribuce půdy (Crewett a Korf 2008: 209).²⁷ Pokud si je farmář vědom takového opatření, existuje logický předpoklad, že si automaticky bude ve vztahu k půdě připadat ve větším bezpečí než farmář v jiném regionu. Poměrně čerstvé zkušenosti s redistribucemi ostatně roku 1998 vedly zhruba polovinu dotazovaných etiopských domácností k uvedení určitého stupně nejistoty (Holden, Deininger a Ghebru 2011: 32). A Van der Ploeg (2014: 1006–07) správně poznamenává, že systematické zabírání kusů půdy nikdy nebylo součástí zemědělského růstu rolnické komunity; výjimkou nemusí nutně být občasné vypůjčení sousedova náčiní, ale akvizice půdy se už historicky odehrávají zcela zřídka.

Všeobecně prospěšným, kýženým cílem certifikačních programů má být situace, kdy si jsou jednotliví farmáři jisti svým kusem půdy určeným k obdělávání, a tedy svým *živobytím*. Jedině tehdy – pokud jim každým dnem nehrozí vyvlastnění – budou cítit potřebu svůj pozemek zkvalitňovat vysazováním stromů²⁸, oplocením, tvorbou teras (stupňovitých políček) či otepí, mulčováním, hnojením apod. A někteří autoři skutečně hlásí pozitivní korelaci zajištění práv na držbu půdy a investic do zkvalitnění daného pozemku. Především jde o sázení stromů či aplikaci kompostu (Atwood 1990; Bruce a Migot-Adholla 1994; Hayes, Roth a Zepeda 1997; Besley 1995; Place 2009; Agegnehu a kol. 2015: 14).

Když se kupříkladu Thajsko v předminulém století dostávalo z pozice země s relativním přebytkem zemědělské půdy do situace, kdy se naopak půda stávala nedostatkovým zbožím, registrace pozemků se ukázala být v ekonomickém zájmu drobných rolníků i vládnoucí třídy (Atwood 1990: 668). V tomto ohledu se však může jednat o dvojsečnou zbraň: certifikační program může také potvrdit, chcete-li hlouběji zakořenit, stávající nespravedlivé rozdělení pozemků mezi farmáře. V důsledku tak může dojít k ještě fatálnější izolaci od půdy odstavených obyvatelů venkova a krystalizaci privilegované skupiny držitelů většího počtu pozemků. Právě takovému nerovnému nastavení společnosti se etiopská vláda oficiálně snaží vyhnout, protože také dosud

²⁷ Na druhou stranu, ta samá oromská proklamace z roku 2002 připouští expropriaci ve veřejném zájmu a v zájmu budování infrastruktury nutné k zavlažování. Následná regulace z roku 2003 potom dokonce povoluje odebrání práv na užívání půdy v případě, že farmář alespoň část svého pozemku neobdělává v každém produktivní období. Po třech letech zanedbávání kultivace půdy čelí dotyčný vyvlastnění; v případě, že obdělává zavlažovanou půdu, tak už dokonce po dvou letech (Crewett a Korf 2008: 209). Ani tamější situaci tak nelze považovat za optimální.

²⁸ Které jsou mimochodem rovněž nezanedbatelným zdrojem obživy, a tedy potravinové bezpečnosti. Zatímco jinde rostliny pěstované pro export jako kávovník jasně dominují, v Etiopii ten poměr není tak dramatický (Miller, Munoz-Mora a Christiaensen 2017: 118–119).

nezavrhla a patrně nikdy nezavrhne státní vlastnictví půdy. Přesto lze rovněž v Etiopii pozorovat rozsáhlé programy registrace půdy, v minulosti i současně běžící, jejichž charakter přibližuje následující podkapitola.

2.1.2 Etiopské promítnutí v praxi

Etiopská administrativa se ve vztahu k půdě a její distribuci delší dobu klonila k variantě „rovnost a spravedlnost“ (*equity and fairness*, tzv. E&F přístup). Zvláště od roku 2001 a provedení čistky levicového křídla TPLF, vedoucího komponentu vládní koalice EPRDF, a dále po všeobecných volbách roku 2005, kdy EPRDF nečekaně ztratila 154 parlamentních křesel, se nicméně vláda začíná klonit k protichůdné alternativě upřednostňování „efektivity a produktivity“ (*efficiency and productivity*, tzv. E&P přístup) za účelem vytvoření určitého druhu agrárního kapitalismu (Chinigo 2015: 177).

To se na druhou stranu zjevně nevyklučuje s bohatou praxí registrace půdy. S certifikací farmářů mají konkrétně v regionu Tigraj zkušenosti i z poměrně dávné minulosti, když se Tigrají v letech 1974–1989²⁹ prohnalo hned několik vln redistribucí půdy, po nichž sami farmáři v polovině 90. let vítali registraci jako rázný konec turbulentního období. Problém se nicméně záhy ukázal být v tom, že po prodělání všech vln redistribucí půda najednou byla a stále je alokována po *rodinných* liniích a na základě velikosti domácnosti spíše než po linii *vesnické*, takže zvláště mladí lidé z nové generace rázem naráželi na omezenou nabídku půdy, dále oslabenou upřednostňováním vracejících se bezzemků, kteří o půdu přišli následkem revoluce (Wray Witten 2007: 160; Gebre-Egziabher 2013: 13; Holden a Yohannes 2002: 573–574; Place 2009: 1328–29).

Právě v Tigraji každopádně jako v prvním etiopském regionu spustili nenáročný program registrace půdy, na jehož základě byly v letech 1998–99 certifikáty vydány až 80 % domácnostem s venkovskými farmami. Jeden certifikát přitom stál pouhé dva etiopské birry, tedy zhruba čtvrt amerického dolaru (Gebre-Egziabher 2013: 14). S větší finanční pomocí od donorů a při zapojení modernějších technologií se potom roku 2003 přidal také region Amhara, který si ještě roku 1997 sám prošel rozsáhlou redistribucí (Holden a Yohannes 2002: 574); o rok později se k témuž kroku odhodlaly i regiony Oromia a SNNPR (Holden, Deininger a Ghebru 2011: 32–34).

²⁹ Gebre-Egziabher poslední větší redistribuci datuje až do roku 1991 s tím, že po roce 1990 již většina držav zůstává nedotčena; pouze dochází k menším redistribucím v souvislosti s budováním zavlažovacích systémů, silnic apod. (Gebre-Egziabher 2013: 12–13).

V nedávné době v Etiopii paralelně běželo s ohledem na registraci půdy více programů. Letos v červenci se měl po šesti letech završit program známý pod zkratkou REILA (anglický akronym volně přeložen jako *Zodpovědná a inovativní správa půdy*), na který etiopské vládě bezmála 13 milionů USD přispěl finský partner, přičemž s dodávkou geoinformačních technologií pomohla také německá strana. Tento projekt má ve výsledku pokrýt regiony Benishangul-Gumuz a Amhara, nicméně prototyp administrativního informačního systému, jinými slovy v etiopském prostředí zcela inovativního katastru, byl doručen teprve v prosinci 2016, takže prozatím nelze provést jakékoliv zhodnocení plodů tohoto programu (Negasa 2016; Mengistu a kol. 2017).

Co se aktuálního procesu certifikace týče, ten probíhá vesměs nepřetržitě už od poloviny první dekády tohoto tisíciletí, a postupuje relativně rychle a nenáročně.³⁰ V africkém kontextu se obecně jedná o jeden z nejambicióznějších projektů svého druhu, který je přitom pozoruhodně implementován s minimem vnější asistence (byť účast USAID nelze podceňovat) a také výhodnou cestou. Alespoň první fáze certifikace byla v porovnání s dalšími programy na kontinentě nesmírně levná: jedna registrovaná parcela vyšla zhruba na jeden americký dolar, zatímco jinde by se mohlo jednat o 20 až 100 USD (Deininger, Ali a Alemu 2011: 312–315; Bruce a Migot-Adholla 1994: 256).

V rámci certifikace jsou na úrovni *kebele*, tedy nejnižších územních jednotek, spravovány zemské registry, vše je nicméně iniciováno na úrovni *wored* (distriktů). Tam ustavený expertní tým dohlíží v první řadě na proces volby nezávislé vesnické Komise pro užívání půdy a její administraci (v anglickém jazyce užívaný akronym LAC), aby tato komise následně přebrala úplnou kontrolu nad certifikací. Uplatňuje se tak přístup s velkým začleněním lokálních komunit, kdy všichni dotčení mají možnost se proti způsobům vymezení parcel v určitém období ohradit. Když byl roku 2008 proveden kontrolní průzkum, kvalita registračního procesu byla ohodnocena jako „vysoká“ a certifikáty se při absenci stížností vydaly v 95 % případů (Deininger, Ali a Alemu 2011: 312–315).

Současně běžící program počítá se dvěma fázemi. Ta první zahrnuje demarkaci pozemku pomocí „tradičních“, nenákladných nástrojů, což je nezřídka eufemismus pro

³⁰ Relativně proto, že velmi záleží na regionu a jeho kapacitách: například v regionu Benishangul-Gumuz byl proces registrace jedním autorem označen za „pomalý“, přičemž se týkal pouze dvaadvaceti *kebel*, nejnižších samosprávních jednotek, z celkového počtu 450 (Negasa 2016: 15).

vyměrování pozemku pomocí provazu či prostého zraku. Druhá, z větší části dosud neimplementovaná fáze už počítá se zapojením GPS technologie a dozajista bude výrazně náročnější z hlediska finančního i lidského kapitálu. Vydávané certifikáty se liší region od regionu – v Tigraji jde o jeden list papíru, v Amhaře a Oromii se jedná o menší knížku. Pouze v Tigraji, jakožto jediném ze čtyř zapojených regionů, certifikát neobsahuje jména obou manželů, což značí jinde nevídanou podporu genderové rovnosti, nepřímo vedoucí k úbytku případů dětské práce (Chinigo 2015: 179–181; Melesse, Dabissa a Bulte 2017: 3; Deininger, Ali a Alemu 2011: 312–313).

I přes obecný optimismus provázející prvotní fázi certifikace v Etiopii (Holden, Deininger a Ghebru 2011; Melesse, Dabissa a Bulte 2017) se k tomuto konkrétnímu programu váže i několik problematických bodů. Farmáři oceňují, že certifikáty posilují jejich pozici v lokálním konfliktu o půdu např. se sousedem, zároveň ale nerozeznávají žádný posun vpřed, k většímu zajištění, ve vztahu k vládě a jí realizovaným projektům (Chinigo 2015: 184). Na druhou stranu, pokud se následkem certifikace sníží počet sporů o hranice pozemků a farmáři nebudou muset trávit tolik času u místních soudů, nejedná se alespoň pro začátek dle názoru autora této práce o nikterak zanedbatelný přínos.

Etiopský způsob certifikace farmářského sektoru je specifický v tom, že se na něm v porovnání s dalšími zeměmi výrazně podílí samotné obyvatelstvo; že tedy celý proces neslouží k obohacení elit a nediskriminuje, a že obdržení certifikátu není finančně náročné ani pro chudou vrstvu rolnictva (na rozdíl třeba od jinde analyzovaných procesů na Madagaskaru či v Keni). Hlavní nevýhodou *nevlastnění* certifikátu se v etiopském prostředí jeví být častější konflikty s nájemníky, kteří si mohou obdělávaný kus půdy časem rovněž nárokovat. Majitelé certifikátu jsou tedy obecně ochotnější se o práci na pozemku dělit s ostatními, což obvykle vede ke zvýšené produktivitě daného kusu půdy skrze nepřetěžování jednotlivců (Holden, Deininger a Ghebru 2011: 42–44; Toulmin 2008: 17).

V zájmu posílení ekonomického postavení venkovského obyvatelstva dále v Etiopii paralelně probíhá program s názvem *Land Investment for Transformation* (LIFT), z větší části financovaný britskou rozvojovou agenturou UK Aid, a cílicí na systematickou registraci 14 milionů parcel v držení více než 6 milionů domácností, kde v 70 % případů ženy uplatňují výhradní či alespoň částečný (tj. sdílený s manželem) nárok na držbu půdy. LIFT ve své úplné podobě operuje ve 140 *woredách* napříč čtyřmi

regionálními státy v etiopských výšinách a k lednu 2017, po necelých třech letech operování, v plnění svých cílů nezaostával – vymezených bylo přes 3,8 milionů parcel. Program nadále běží i přes dramatickou obměnu složení vlády koncem roku 2016, kdy bylo nahrazeno 27 z 30 dosavadních kabinetních ministrů³¹, a završen by měl být po šesti letech, v průběhu roku 2020 (Allebachew, Leckie a Smith 2017).

LIFT je ve svých plánech neobyčejně konkrétní a nikterak zdrženlivý. Mezi očekávanými výsledky figuruje např. navýšení příjmů až 1,36 milionu drobných rolníků o nejméně 20,5 % v důsledku aktivit programu; snížení výskytu zemských sporů o alespoň šest procentních bodů (nyní s nimi má mít zkušenost více než 21 % domácností); či vydání čtyř desítek směrnic, strategií a plánů na zefektivnění fungování půdního trhu. Tvůrci konceptu LIFT si zároveň na základě nezávislé studie uvědomují, že registrace půdy v Africe nevede k takovému navýšení produktivity a investic (pouze 5–10% nárůst) jako v Latinské Americe nebo Asii, kde se má jednat o 25 až 35 %. Proto se v závěrečné fázi programu počítá také s představením komponentu zvaného *Making Markets Work for the Poor* (M4P), který se má zaměřit na odstranění bariér na úrovni venkovských trhů, jež tamním farmářům brání v plném zúročení registrace a certifikace půdy (Abegaz a kol. 2016).

V tradici systematických registrací parcel Etiopie navazuje na případy Mosambiku, Lesotha a Namibie; souběžně potom stejné techniky používají také na Kapverdách, v Tanzanii bezprecedentně zapojili mobilní telefony. Vzorový příklad Rwandy, kde se stihlo všech 10,3 milionů parcel zaregistrovat během tří a půl let za cenu bezmála 7 USD na pozemek, byl s úspěchem kompletně uzavřen už roku 2013. Právě případ Rwandy každopádně zároveň poodkrývá výzvy, s nimiž by se v Etiopii chtěli vypořádat lépe. V první řadě jde o efektivnější správu zemského registru. Ve Rwandě došlo k uspěchání procesu, kdy informačně-technologická infrastruktura nebyla na završení programu plně připravena, a Etiopie – kde s digitálními záznamy jakž takž operují pouze v regionálním státě Amhara – se nyní ocitá v obdobné pozici. Důležité je potom také zajištění finanční soběstačnosti projektu (Abegaz a kol. 2016; Allebachew, Leckie a Smith 2017); v tomto posledním ohledu jsou však návrhy např. zavádění

³¹ Což mimochodem vedlo k přenesení administrativního těžiště z úrovně *wored* na úroveň regionálního státu, tedy k zeslabení decentralizace a údajnému posílení efektivity vydávání až 200 tisíc certifikátů měsíčně (Allebachew, Leckie a Smith 2017).

daňových systémů za účelem generování zisků prozatím velmi nekonkrétní a žádají si další rozpracování.

Co lze už v této fázi etiopského procesu registrace a certifikace půdy přesvědčivě zkonstatovat, to je opětovný úspěch v otázce finanční nenáročnosti. Především v minulosti převládal názor, že se takové programy nevyplatí (viz přehled v Agegnehu a kol. 2015: 3), což ještě roku 2005 svým důrazem na tradiční půdní uspořádání a zavržením „nákladných, sporných a komplexních“ registračních systémů explicitně podpořilo i OSN (Place 2009: 1333; UNMP 2005). Příklady Etiopie a Rwandy však minimálně tuhle výtku³² přesvědčivě obracejí v přežitek.

2.1.3 Polemika

Registrace půdy není automatickým vítězstvím, stejně jako jasně nadefinovaná práva na držbu půdy nejsou skálopevnou ochranou před vyvlastněním (viz Borras Jr. a Franco 2010: 518); pokud registrace není řádně administrovaná, může akorát vést k utvrzení už tak nerovného rozdělení půdy mezi venkovské obyvatele, jako k tomu došlo v několika afrických zemích. Certifikáty nebyly schopny *tenure security* v žádném optimálním měřítku zaručit v Zimbabwe, v Nigeru spíše vynesly zpátky na povrch staré půdní konflikty a přispěly k posílení neformální registrace pozemků u tradičních autorit, a v Pobřeží Slonoviny dokonce svou měrou přispěly k eskalaci občanské války (Toulmin 2008: 12–15; Benjaminsen a kol. 2008: 31–32).

Protože je navíc v Etiopii výslovně zakázáno zastavit půdu, respektive certifikát použít jako záruku splacení dluhu, vytrácí se jedno často artikulované plus takových registračních procesů (Atwood 1990: 661–664; Place 2009: 1326–27). Toto pozitivum se krom toho z africké zkušenosti, na rozdíl třeba od té thajské, spíše přeceňuje: třeba na gambijském venkově byla půda coby záruka užívána zcela výjimečně a také samotné bankovní půjčky se ani ne ze 3 % dotýkaly půdy. Na to jsou zkrátka pozemky pro farmáře příliš důležitou součástí živobytí, aby se běžně zastavovaly a riskovala se tak jejich ztráta (Hayes, Roth a Zepeda 1997: 370–371).

³² Která se pravděpodobně z velké části zakládá na historické zkušenosti s jedním vyloženě špatně naplánovaným obřím programem v Mali, který nebral v potaz jiné jazyky než francouzštinu, nepřímou vybízel ke korupci a počítal s kompenzací za pozemky o rozloze maximálně 3,5 hektarů (více viz Benjaminsen a kol. 2008: 30).

Praxe registrování pozemků je zpravidla slabší tam, kde se naopak silné tradici těší zvykové právo. Některé statistiky uvádí, že v západní Africe jako celku byly certifikáty vydány s ohledem na pouhá dvě až tři procenta veškeré půdy, a obvykle se týkají velkých měst či rozvojových oblastí, kde dochází k zavádění zavlažovacích systémů. Byrokratické mechanismy konkrétně v Ghaně se například ukázaly být příliš robustními, takže se během dvou dekad nepodařilo zpracovat ani polovinu žádostí o registraci. V Nigeru a Pobřeží Slonoviny zase dopláceli na příliš finančně náročný provoz katastru. Na východě či jihu Afriky je praxe formální registrace půdy mnohem častější i proto, že tam historicky velké trakty půdy připadají komerčním farmářům s rozsáhlými državami (Toulmin 2008: 12–16).

Etiopie sice už delší dobu onen poslední parametr nespĺňuje, přesto se touto cestou rozhodla vydat – byť alespoň podle všeho při výrazně nižších nákladech. Činí tak přitom, aniž by navýšení *tenure security* figurovalo na předních místech jejího oficiálního plánu na potlačení chudoby (PRSP).³³ Madagaskar mezitím nezajištěná práva na držbu půdy považuje za první, tu vůbec *nejhlavnější* překážku na cestě z chudoby; a půdou se ve svých PRSPs ve větším měřítku zabývají také další země středo– či východoafrického regionu jako Tanzanie, Rwanda nebo Uganda (Place 2009: 1331–32). Na druhou stranu Etiopická ekonomická asociace při analýze neuspokojivého růstu zemědělského sektoru v letech 1992/93–1997/98, kdy se ročně jednalo zhruba o pouhých 2,26 %, jako jednu z hlavních příčin identifikovala právě neadekvátně zajištěná práva na držbu půdy, což patrně podepřelo následné vládní investice do certifikačních programů (Nega, Adenewand a Gebre Sellasie 2003: 105).

Zdali procesy registrace a certifikace v dané zemi povedou ke kýženým efektům, to záleží na mnoha faktorech a v zásadě není možné generalizovat. Ačkoliv je certifikace v subsaharské Africe samotnými farmáři obecně spíše vítaná (Bruce a Migot-Adholla 1994: 28), napříč kontinentem v minulosti dávala vzniknout rozličným jevům. V Ugandě registrace vedla k rozšíření fenoménu spojení mezi progresivními farmáři, aby konkrétně v království Buganda skutečně došlo k vytvoření střední třídy komerčních farmářů, jak si mnozí od registrace obecně slibují. V Zimbabwe se zase potvrdilo, že individualizace práv vede k větší protržní orientaci, když většina registrovaných farmářů odbývala přes

³³ Tzv. Poverty Reduction Strategy Paper, který má tradičně vypracovaný každá země světa, a jejichž přehledný seznam lze nalézt na stránkách Mezinárodního měnového fondu (MMF).

polovinu svého produktu (Barrows a Roth 1990: 281–286).³⁴ Co se povzbuzení investic do pozemku týče, mají přinejmenším stejný vliv jako zabezpečení práv na držbu půdy také faktory jako přítomná infrastruktura a přístup k trhům (De Schutter 2011: 268). A co se konfliktu zvykového práva se statutárním týče, v některých zemích jako v Kamerunu pomohl proces registrace většinu kontradikcí zahladit, jinde naopak kvůli necitlivému přístupu k demarkaci půdy rozpory spíše posílily (Benjaminsen a kol. 2008: 29).

Při posuzování *tenure security* a vlivu registrace či certifikace na její sílu se také často opomíjí hledisko délky platnosti takového certifikátu – například v Somálsku šlo registrovat parcelu pouze na 50 let, zatímco v Senegalů ve stejném období zaváděli pronájmy v délce 99 až 199 let (Bruce a Migot-Adholla 1994: 24). Takové rozdíly už nelze přehlížet, neboť existuje solidní předpoklad, že k investicím bude spíše pobízet senegalský model certifikace, a nikoliv relativně krátkodobé záruky poskytované v Somálsku, které pokrývají maximálně dvě generace. Nesmírně důležité je právě také hledisko možnosti odkázat půdu potomkovi – např. výzkum ve Rwandě přišel na to, že s vyhlídkou na dědění byla půda zkvalitněna v 78,7 % případů, zatímco bez ní se jednalo o pouhých 26,7 % (Bruce a Migot-Adholla 1994: 255).

Konečně, ani výše nastíněná dichotomie E&F (*rovnost a spravedlnost*) a E&P (*efektivita a produktivita*) z historické zkušenosti není bez vady. Zaprvé už mnohé původní systémy držby půdy před příchodem kolonialistů nebyly tak egalitářské a spravedlivé, jak se mnohdy automaticky předpokládá. Zadruhé se o původních afrických systémech často nepřesně traduje, že brání vzniku bujícího trhu s půdou, třebaže například v Keni byl takový trh rozvinutý již v průběhu 30. let 20. století, a i v některých dalších oblastech po představení privatizačních mechanismů ve skutečnosti dochází spíše k omezení frekvence obchodů s půdou, protože i západní právní vzory mohou obsahovat restriktce transferu půdy, jako tomu dříve bylo v Somálsku, Nigérii, Keni a dalších zemích. Zatřetí proces registrace může v první řadě představovat formu „teritorializace“ státního vlivu v zemědělských oblastech, takže ve finále dochází k posílení moci státu spíše než registrovaných farmářů, kteří konkrétně v Etiopii hlásili časté požadavky na vstup do vládnoucí strany či podíl na časově náročných veřejných pracích v okolí pozemku výměnou za daný certifikát (Atwood 1990: 661–664; Barrows a Roth 1990: 269–293;

³⁴ Tady je ovšem nutno brát v potaz, že vláda registrované farmáře různými způsoby podporovala, a že registrovaná půda byla také zpravidla mnohem úrodnější než ta neregistrovaná již před distribucí (Barrows a Roth 1990: 285–286).

Chinigo 2015: 175–183). Krom toho je nutno si uvědomit, že přerozdělení půdy se nutně nepojí s přerozdělením dobytka nebo náčiní nutného k obdělávání daného pozemku – ačkoliv tedy půda mohla být redistribuována ve jménu větší spravedlnosti, ke spravedlivé redistribuci jmění jako takového, a tedy komplexní reorganizaci společnosti, spíše nedošlo (Gebre-Egziabher 2013: 13).

Obecně lze tedy z poznatků vyvodit pramálo: zdá se nicméně, že případy jako ten Senegal ukazují, že ve všeobecně stísněných podmínkách pro zemědělství nemá registrace nikdy kýžený efekt. Zatímco tam, kde je půda nedostatková či speciálně v oblasti tržních plodin nezvykle produktivní, a kde mají farmáři dobrý přístup na trhy, registrace bude mít pozitivní efekt minimálně na míru investic do zkvalitnění pozemků, a tedy ve výsledku na produktivitu půdy, jak v minulosti ukázaly příklady Somálska a Ugandy (Bruce a Migot-Adholla 1994: 259). Etiopie se nicméně nachází zhruba někde mezi oběma těmito póly, ne-li přímo extrém, což design toho vhodného modelu registrace půdy patrně činí jedinečně složitějším.

2.2 Půdní akvizice jako rozvojová strategie

Cynicky řečeno, objektivně zajištěná práva na držbu půdy nejsou v zájmu etiopské vlády. Ta totiž v uplynulé zhruba dekádě půdní akvizice zahraničními investory vydávala za součást své rozvojové strategie – za stěžejní nástroj ke snížení míry chudoby obyvatelstva, za nástroj k vytvoření střední třídy, která potáhne ekonomiku země, a v neposlední řadě za nástroj k posílení exportu. Následující kapitola představuje teoretická východiska tohoto přístupu a také polemiku s etiopskou realitou.

2.2.1 Teoretická východiska

Plusy i mínusy velkoplošných zahraničních investic v subsaharské Africe se zevrubně zabývá report Světové banky z roku 2010, jehož vyznění je v konečném součtu poněkud překvapivě optimistické. Případná selhání mají být způsobena v první řadě slabou institucionální kapacitou přijímajícího státu a nedostatečnou transparentností procesu, jinak je takovým investicím Světovou bankou přisuzován potenciál zásadně usnadnit přístup k technologiím či infrastruktuře a také na trhy s kapitálem (Světová banka 2010). Takové vyznění přitom poněkud ostře kontrastuje s dokumentem *World Development Report 2008* (WDP 2008) té samé organizace, v němž je vyjádřena podpora drobným rolníkům s tím, že si daný sektor zaslouží transformaci v otázce produktivity. Tento dokument se rovněž vyslovil ve prospěch „zelené revoluce“, která by v Africe na

rozdíl od Asie neměla selhat vzhledem k tamější „unikátní podobě institucí a zemědělského sektoru“ obecně (Světová banka 2007).

Právě ona starší zpráva SB přitom nebyla žádným odklonem od předešlé rétoriky, spíše znamenala kontinuitu, když třeba roku 1975 Světová banka výslovně označovala „vlastníkem spravované rodinné farmy“ za „efektivní, a tudíž žádoucí“ (Nega, Adenewand a Gebre Sellasie 2003: 103–104). Naproti tomu *World Development Report 1982* předestírá vesměs ty samé cesty z chudoby jako WDP 2008: z pohledu autorů obou zpráv, které dělí více než dvě dekády, je klíčová podpora zemědělských investic, představení jistých stimulů producentů a distribuce nových zemědělských technologií (Akram-Lodhi 2008: 1154–1155). Je vpravdě zarážející, nakolik zůstává analýza Světové banky od 80. let veskrze neměnná.

Výmluvnou skutečností ostatně je, že ani ony zdánlivě protichůdné reporty Světové banky (2007; 2010) spolu při pečlivějším náhledu příliš nekонтastují – už ta starší zpráva totiž nad tradiční farmářství evidentně radí to komerčně orientované podnikatelského charakteru, ba dokonce připouští, že „ne všichni farmáři si budou schopni nalézt cestu z chudoby“ (Světová banka 2007: 234), a že někteří by mohli být dokonce pohlceni rázem modernějším, soutěživějším prostředím, neboť při technologickém pokroku lze předpokládat konec inverzního vztahu (Světová banka 2007: 91–92), jehož principy jsou představeny níže.

Jinými slovy: ať už toho má být dosaženo skrze vnější zahraniční investice, nebo skrze vnitřní transformaci, resp. reorientaci zemědělského sektoru, klíčem je *komerzializace farmářství*. Drobné rolnictví je Světovou bankou vnímáno veskrze jako anachronismus (Ansoms 2011: 3–15), což konkrétně třeba autorovi Akram-Lodhimu (2008) přijde značně nespravedlivé vzhledem k tomu, že tento sektor dlouhá léta trpí na minimum pozornosti ze strany afrických vlád, co se investic a konkrétní, efektivní podpory týče.

Otevřenost zahraničním investorům může být alespoň v oficiální rovině motivována různými ctnostnými cíli: může být vykládána jako řešení potravinové krize, nezaměstnanosti či nedostatku valut (Lavers 2012a: 105). Bývalý etiopský ministr zahraničí Aberra Deressa zase veřejně prohlašoval, že velkoplošné půdní akvizice povedou ke vzniku „tisíců pracovních pozic“ a „rozvoji dovedností“ místních farmářů mimo jiné skrze transfer technologií, který byl skutečně hlášen například jedním

výzkumem z regionu SNNPR (Keeley a kol. 2014: 42). Životy lokálních komunit měly být díky příchodu zahraničních investorů „transformovány“ (Hindeya 2017: 4) – a pravdou je, že i samotná výstavba silnice spojená s příchodem zahraničního investora obvykle udělá velký rozdíl a je tedy farmáři všeobecně vítaná (Ambaye 2009: 27).

Otázkou zůstává, zdali takové benefity stačí k ospravedlnění této národní strategie jako celku. Funkčnost výše nastíněných argumentů ve prospěch zahraničních investic se obvykle zakládá na předpokladu, že příchozí mechanizované podniky mají větší potenciál adekvátně využít půdu, která je jim dána k dispozici. Investoři tak podle Ministerstva financí a ekonomického rozvoje (MoFED 2002) měli přicházet k „nekultivovaným“ a „řídce osídleným“ pozemkům, které si žádaly lepší péči, přičemž o tři roky později se formulace jenom mírně změnila a ona rozdávaná půda byla raději nazývána „neužívanou“ (MoFED 2006). Taková půda byla a stále je přítomna zvláště, ne-li jediné v nížinných oblastech na západě země, ve výšinách je situace spíše opačná – přesto právě tam, kde obyvatelstvo trpí na nedostatek půdy, dochází k převodům půdy nejčastěji, protože existují lepší předpoklady pro funkční zavlažovací systém a vyzpytatelnou, stabilní produkci (Hindeya 2017: 5).

Výše nastíněná rétorika znamená odklon od původně deklarované podpory drobným rolníkům. Ta totiž pod tlakem rostoucí populace, ubývajících zásob půdy a čím dál větší závislosti na zahraniční rozvojové pomoci na první pohled nevedla ke kýženým výsledkům. Etiopie navíc byla do změny přístupu tlačena mnohými donory včetně SB a nepřímou také odlišnými a úspěšnějšími praktikami v sousední Keni. Etiopská administrativa takto *de facto* přiznala vlastní neschopnost dotáhnout do zdárného konce původní inspiraci v jihokorejské či tchajwanské zkušenosti, kde dosáhli kapitalistické industrializace „přirozenou cestou“ skrze rozličnou vládní podporu drobných rolníků a šikovnou extrakci přebytků zemědělské produkce (Lavers 2012a: 112–121). Místo toho se za současný vzor etiopské vlády dá považovat relativně nový brazilský model po provedení zemské reformy na doporučení Světové banky, jehož „vlajkové lodě“ představují velké agro-industriální farmy (De Schutter 2011: 259).

Transfery půdy do rukou soukromých investorů jsou tedy v posledních letech explicitní vládní rozvojovou strategií, která má přispět k umazání rozdílů mezi *rozvíjejícími se a rozvinutými* regiony země. Etiopská produkce má být více orientovaná na obchod a větší konkurenceschopnosti při exportování měla také v září 2010 napomoci

náhlá devalvace měny o závratných 20 % (Gebresenbet 2016: 7; Lavers 2012a: 121). Konkrétně a jedině exportéři se potom mohou spolehnout také na asistenci Etiopské rozvojové banky (DBE), která vývozcům nabízí pokrytí až 70 % investic, aniž by na ně kladla jakékoliv nároky s ohledem na dostupný kapitál, a aniž by účtovala úroky na úrovni komerčních bank. Podmínkou je produkce buď exportních surovin, nebo obilnin pro domácí trh, a tvorba pracovních pozic. Nakolik jsou ale tyto podmínky skutečně vymáhány, to zůstává palčivou otázkou (Lavers 2012a: 113).

Existuje nicméně i alternativní výklad vládních strategií, a sice že alokace půdy do rukou vnějších investorů slouží k upevnění centrální moci a posílení jejího vlivu v periferních oblastech. Investoři obvykle s vládou zůstávají v těsném kontaktu a ochotni kooperovat, což etiopské administrativě zcela vyhovuje. Pokud už navíc do půdy investují Etiopané, zpravidla – někde až z 90 % – se jedná o Tigrajce, tedy s vládnoucí vrstvou etnicky spřízněné jedince. Samotný stát navíc běžně praktikuje skupování podílu na soukromých farmách s bavlnou, což opět ve výsledku znamená posílený dohled (Gebresenbet 2016: 8–19).

2.2.2 Etiopské promítnutí v praxi

Etiopská vláda se nejprve od roku 1993 vydávala odlišnou cestou oproti otevřenému lákání zahraničních investorů. Původní strategie se jmenovala *Agricultural Development-Led Industrialisation* (ADLI) a zdůrazňovala nutnost souběžného praktikování tradičního zemědělství, jež nepočítá s mechanizací, a propagování moderních technologií jako zavlažování, hnojení a uměle zkvalitněných osiv. Druhý aspekt má podporovat produktivitu, aniž by nahrazoval lidskou pracovní sílu, což bylo považováno za ideální stav (Lavers 2012a: 109).

Tato strategie se jevila jako rozumná, neboť v Etiopii do té doby v zemědělském sektoru v podstatě neexistovala kapitalistická produkce a drobní rolníci se k roku 2009 starali o závratných 95 % zemědělské produkce (Lavers 2012a: 109). Od poloviny 90. let do začátku nového tisíciletí bylo podle některých odhadů zakoupeno ani ne 500 hektarů půdy, a to ještě většinu transakcí prováděly domácí firmy či individuality. Situace se začala měnit s rokem 2002, kdy vláda vydala proklamaci o investicích a představila řadu právních lákadel pro zahraniční investory (Rahmato 2014: 28).

Samotný region Gambella, který se pyšní velkými zásobami úrodné půdy, byl kupříkladu během prvních zhruba třinácti let tohoto tisíciletí svědky transakcí půdy o

úhrnné rozloze 391 tisíc hektarů, což odpovídá asi 13 % celkové plochy regionu. V první polovině úvodní dekády tohoto milénia přitom v Gambelle registrovali jenom pět převodů půdy, zatímco ve finančním roce 2007/08 jich už bylo rovnou 28 a o dva roky později dokonce 107, což značí rapidní nárůst – symbolický pro Etiopii jako celek (Schoneveld 2015: 94; Gebresenbet 2016: 17).

V rámci celé Etiopie běžel v letech 2002–05 první větší rozvojový projekt nazvaný *Udržitelný rozvojový program na snížení chudoby* (anglická zkratka SDPRP), zaměřený na „lepší kultivaci“ velkých traktů nížinné půdy na západě země. Druhý takový národní rozvojový plán, tentokrát zamýšlený pro léta 2005–10 a nazvaný *Program pro urychlený a udržitelný rozvoj na ukončení chudoby* (PASDEP), ihned na první pohled vyzařuje větší ambice, a rovněž rozeznává klíčovou roli velkoplošných zemědělských investic. Třetí, teprve nedávno završený rozvojový program nazvaný *První plán pro růst a transformaci* (GTP I) potom vyzdvihuje v první řadě roli exportu a potřebu zvýšení lokální produkce bavlny pro domácí spotřebu (Hindeya 2017: 2–4; Lavers 2012a: 112).

Obecně lze v Etiopii větší otevřenost zahraničním investicím pozorovat od roku 2005³⁵, kdy byl příliv peněz z ciziny, a konkrétně příchod velkých, na export orientovaných investorů do zemědělského sektoru, identifikován jako jeden z klíčů k dosažení cíle učinit z Etiopie během 20 let zemi se středními příjmy a zajištěnou potravinovou bezpečností. Už v letech 2002–03 byly představeny mechanismy a různé výhody zaměřené na přilákání zahraničních investorů, které znovu posílily roku 2008 (Moreda 2016: 5).³⁶ Roku 2009 pak bylo pět klíčových regionů požádáno o identifikaci velkých parcel o rozměrech nejméně pěti tisíc hektarů, jež by následně mohly zajímat významné zahraniční investory. V Afaru, SNNPR, Gambelle, Benishangul-Gumuz a Oromii tehdy bylo vytipováno na 3,3 milionů hektarů vhodné půdy³⁷, což zhruba odpovídá celkovému objemu převedené půdy v období mezi lety 1995–2012 (Keeley a kol. 2014: 15; Rahmato 2014: 31).

³⁵ Pozoruhodně právě onoho roku 2005 dle výzkumu Světové banky až 57 % firem v Etiopii považovalo přístup k půdě za hlavní překážku v investicích, zatímco v Keni či Tanzanii se jednalo o neporovnatelných 25 % (Světová banka 2005).

³⁶ Jedná se např. o výjimku z daně z příjmu na tři až pět let, přičemž třeba v Gambelle se jedná o pouhý rok, jakmile se pěstují jednoletky; o výjimku z cel na většinu hlavních položek nutných k nastartování projektu; a v některých případech i o výjimku z exportní daně (Keeley a kol. 2014: 38).

³⁷ Naopak regiony Afar a Somalia do národních rezerv nijak nepřispěly, což si lze vysvětlit v první řadě tamní silnou pasteveckou tradicí (Hindeya 2017: 9).

Pokud by skutečně došlo k redistribuci oněch 3,3 milionů hektarů, což se od počátku jevílo jako krajně nepravděpodobné, investoři by pronajímali ekvivalent 38 % veškeré půdy obdělávané drobnými rolníky (Gebresenbet 2016: 10–11). Rovnou 42 % relativně malého regionu Gambella by bylo podrobno investicím zvenku, v případě Benishangul-Gumuz by se jednalo o 14 % (Lavers 2012a: 120). Ve skutečnosti vláda cílila na realističtější převod 2,3 milionů hektarů vytipované půdy, přičemž se podle dostupných informací zastavila na transakci „pouhých“ 840 tisíc hektarů půdy (MoFED 2016).

Ve stejné době došlo k založení zvláštní vládní agentury, roku 2013 přejmenované na současnou *Agricultural Investment Land Administration Agency* (AILAA; dříve AISD), která měla zkraje na starosti federální dohled na distribuci „velkých ploch zemědělské půdy“. Podle Ministerstva zemědělství měla AILAA v době svého přejmenování mimo jiné monitorovat také následnou zemědělskou produkci investorů, přičemž dle různých údajů mezi lety 2009–15 dohlédla na transakce o celkové rozloze až 500 tisíc hektarů půdy. Na konci roku 2016 však agentura přišla právě o onu klíčovou funkci identifikace a převodu vhodné zemědělské půdy, která nyní za pouhé „podpory“ AILAA náleží regionům. Jedná se o patrně vhodnou reakci na nedávné protesty v Oromii a Amhaře, které vedly až k vyhlášení výjimečného stavu, byť prozatím nelze hodnotit, nakolik regiony v pravomocích reálně posílily. Původní AISD ostatně vznikala proto, že centrální administrativa regiony označila za „příliš pomalé, byrokracií zatížené a náchylné ke korupci“, takže by nepřekvapilo, kdyby se jednalo o populistický krok určený primárně k uklidnění poměrů ve společnosti (Hindeya 2017: 6–7; Lavers 2012a: 118).

Pravdou každopádně je, že se v nedávných letech situace v Etiopii znovu mění. V poslední době musela vláda pro opětovné nenaplnění vizí nezanedbatelnou část alokované půdy vracet do státních rezerv, neboť nedošlo ke slíbenému rozvoji pozemku ze strany zahraničního investora. Podle nedávných odhadů Etiopie disponuje až 51,3 miliony hektarů orné půdy, z nichž pouze 11,7 milionů je v současnosti opravdu využíváno; až 55 % drobných rolníků přitom operuje na pozemcích o rozměrech jednoho hektaru či menších, a konkrétně na jihu země v oblastech úrodných na *enset*³⁸ v regionu SNNPR lze za šťastnou považovat i rodinu s půl hektaru půdy k obdělávání. Přitom není pravda, že by se drobní rolníci nutně bránili expanzi svých podniků, jak někteří autoři

³⁸ Habešský banánovník, tzv. „falešný banán“ a tradiční nenákladný způsob obživy velké části etiopského obyvatelstva (McCausland 2010).

naznačují; ovšem jakmile si zahraniční investor naráz uzurpuje třeba 50 tisíc hektarů³⁹, které navíc často není schopen efektivně využívat, příliš volné půdy k rozpínání usazených farmářů už bohužel přirozeně nezbývá (Moreda 2016: 6–16; Rahmato 2014: 27).

To jsou znepokojivé statistiky hodné adresování, a pravdou je, že trend nedávných let již ukazuje na chvályhodně střídmější přístup k alokaci půdy zahraničním investorům, když vláda v letech 2014–15 zpravidla převáděla půdu o minimální rozloze 500 hektarů a maximální rozloze pěti tisíc hektarů. Zároveň dokonce nahodile dochází i ke kompletnímu, byť obvykle dočasnému pozastavení převodů půdy pod správu investorů – tak se z nařízení vlády, kterou znepokojovala zdlouhavá implementace mnohých projektů, stalo poprvé roku 2012, když taková suspendace trvala po dva roky. Následně byl sice zákaz zrušen, loni však ve víru protestů opět došlo k jeho obnovení – byť zřejmě znovu k obnovení pouze dočasnému (Rahmato 2014: 38; Hindeya 2017: 8–9).

2.2.3 Polemika

Při schvalování půdních akvizic zahraničních investorů je podle autora této práce uplatňována fundamentálně nevhodná logika: vzhledem k tomu, že je půda pro obrovské procento Etiopanů zcela zásadním a často jediným zdrojem obživy, neměly by se příslušné autority v první řadě ptát, zdali zahraniční investor může přinést zlepšení *statusu quo*, kdy je daný pozemek vládou vzhledem k nedostatku investic identifikován jako neadekvátně využívaný, nýbrž zdali by se daný kus půdy nedal obdělávat efektivněji a zároveň třeba i šetrněji k životnímu prostředí, aniž by se někdo musel zbavovat práv na držbu půdy.

Dokud distributor půdy, tedy v etiopském případě stát, automaticky bude uvažovat v linii, kde je příchod zahraničního investora považován za jedinou zaručenou cestu ke zkvalitnění a zefektivnění zemědělské produkce, nikdy nebude jednat nestranně a ve výsledku ani v zájmu progresu celého zemědělského sektoru, protože půdní akvizice zahraničními investory prokazatelně nejsou žádnou stoprocentní zárukou rozvoje. Nehledě na to, že příchodem zahraničních investic jsou záhy ovlivněni i nevyvlastnění farmáři, kteří se následkem posílené konkurence musí vypořádávat se změnou poměrů na

³⁹ Což znamená, že naráz přijde o pozemky až deset domácností (Moreda 2016: 8). Podle jednoho zpovídaného zaměstnance regionální půdní kanceláře by mělo být alokováno vždy maximálně 10 až 20 tisíc hektarů, jinak se prý pozemek stává neobdělávatelným (Keeley a kol. 2014: 36).

domácích trzích, přičemž tradičně nedisponují kapacitami pro kýženou, ba nutnou adaptaci (De Schutter 2011: 259–272; Ansoms 2011: 14).

Potenciální přínos spravedlivějšího rozdělení půdy mezi *domáci* farmáře jako vhodnější alternativu představila už mezinárodní konference organizovaná FAO v březnu 2006, přičemž existují výzkumy, které poměrně přesvědčivě dokumentují negativní korelaci mezi rozlohou pozemku a jeho produktivitou. Transformace velkých držav půdy v menší, rodinné farmy obvykle vede k posílení produkce (De Schutter 2011: 258; Palmer, Fricška a Wehrmann 2009: 31).

Že jsou malé farmy dlouhodobě v otázce poměru nákladů a produktivity ekonomicky efektivnější než ty velké, to dříve připustila i Světová banka. Zároveň jsou drobní rolníci celkem přirozeně šetrnější k životnímu prostředí. Přesto se ovšem prostý zájem velkého investora leckde vykládá jako naplnění „veřejného zájmu“, na jehož základě lze legitimně vyvlastnit farmáře. Pozoruhodné přitom je, že expropriovat zahraničního investora se potom stává výrazně složitějším, protože na něho už tuto logiku – že automaticky přichází někdo s lepší technologií, s lepším know-how jednoduše proto, že pochází z vyspělejší země – uplatnit nelze (Gebremichael 2016: 205–206; De Schutter 260–261). V tomto ohledu etiopská legislativa svým způsobem, a ve výsledku zcela fatálně, diskriminuje. Další důležitý aspekt lze identifikovat v tom, že vzhledem k omezení půdních transakcí v rámci sektoru drobných rolníků, kdy farmář nemůže legálně ani část svého pozemku volně odprodat, v podstatě pro takové farmáře neexistuje přirozená cesta do kapitalistických sfér. Investoři jsou převážně zahraničními podniky či zástupci etiopské městské elity, potažmo vracející se diaspory, a nikoliv úspěšní farmáři s pevnými vazbami na místní komunitu, v jejímž rámci investují. Tímto je pozitivní vliv příchodu investorů na rozvoj lokálních společností přinejmenším omezený, ne-li ve vytuženém měřítku přímo nepravděpodobný (Lavers 2012a: 123).

Jak se ukazuje na mnohých případech později odebíraných pozemků z rukou investorů vzhledem k nenaplnění závazků, je rovněž nebezpečné a v zásadě naivní automaticky předpokládat, že daná vláda disponuje kapacitami nutnými pro zajištění efektivní implementace ambiciózních projektů zahraničních investorů právě tak, aby z nich benefitovaly i místní komunity⁴⁰ (De Schutter 2011: 264).

⁴⁰ Krom toho neexistují ani přesvědčivé důkazy pro to, že větší integrace konkrétně na zemědělství závislých států (jako Etiopie) v rámci globálních trhů, kterou má dle předpokladů zahraniční investor

Konkrétně za účelem zajištění toho, aby místní komunity z příchodu zahraničních investorů skutečně těžily, přišel International Food Policy Research Institute (IFPRI) se svým „kodexem praxe“, který by měl do budoucna představovat záruku spolupráce více činitelů se zájmem na převáděném pozemku. Stěžejními body tohoto kodexu jsou 1) nutnost včasného informování původních držitelů půdy a jejich konzultace s ohledem na transakci; 2) zaručená adekvátní kompenzace s příkladem v praxi Světové komise pro přehrady; 3) doporučené užití schémat v angličtině známých jako *out-grower schemes*, která ponechávají drobné rolníky v držení půdy, a zároveň investorovi kontraktem garantují přísun jejich produktů k dalšímu zpracování či prodeji; 4) ohled na životní prostředí; 5) vazba na národní potravinovou bezpečnost a prioritizace domácích dodavatelů v případě jejího ohrožení (Borras Jr. a Franco 2010: 509–514). I přesto, že tento kodex znamená jistý posun kupředu, vykazuje dle autora této práce značné mezery. Předně se jako problematická jeví jeho celoplošná implementace, a především vymahatelnost druhého bodu se zdá nereálná. První bod potom neposkytuje řešení, nýbrž ho spíše pouze předchází a nutný další krok už nepředpokládá; jakkoliv je totiž transparentnost převodů půdy bezesporu důležitá, nerovná se následnému *nesení odpovědnosti* investorů, ke kterému bohužel příliš často nedochází.

Růst HDP s původem v zemědělském sektoru je minimálně dvakrát efektivnější ve vztahu ke snižování chudoby než růst HDP s původem vně zemědělského sektoru; a co se týče potírání extrémní chudoby⁴¹, je podle relativně nedávného průzkumu dokonce 3,2krát efektivnější (De Schutter 2011: 261–263). Pozitivní korelaci odhaluje i další větší výzkum napříč více rozvíjejícími se zeměmi (Imai, Gaiha a Cheng 2016: 25–26).

Proto by se konkrétně Etiopie – která na posledním Indexu lidského rozvoje z dílny OSN stejně jako před pěti lety obsazuje až 174. příčku na světě⁴² (UNDP 2016) a v otázce potravinové bezpečnosti musí skrze své vlastní či zahraniční rozvojové programy asistovat až 13 milionům obyvatel (Berhanu a Poulton 2014: 200–201) – rozhodně měla vyvarovat *deagrarianizace* venkova, kterou potenciálně může silící vliv zahraničních investic rovněž vyvolat. Taková *deagrarianizace* je popisována mj. jako

zaručovat, je vlastně v zájmu hostitelské země, jejího rozvoje a snížení chudoby na jejím území (De Schutter 2011: 264–268).

⁴¹ Za „extrémně chudé“ jsou v tomto případě pokládáni obyvatelé, kteří si musí vystačit s méně než jedním americkým dolarem na den.

⁴² To znamená, že se pohodlně vejde do kategorie „málo rozvinutých zemí“, přičemž pouze dva etiopské regiony z 11 by se kvalifikovaly alespoň již jako „středně rozvinuté“ (UNDP 2016: 53).

dlouhodobý proces reorientace na jiná zaměstnání a jiné způsoby výdělků namísto tradičního farmářství (Bryceson 2002: 726), a její stopy lze pozorovat například ve Rwandě, kde se v uplynulých letech vytváří vrstva chudého „venkovského proletariátu“ (Ansoms 2011: 14). Nový, komerčně založený zemědělský sektor může vést k destrukci tradičních produkčních systémů a potlačení diverzity ekosystémů, know-how i kultury. Nejhorší scénář potom může přinést i úplné vymizení rodinných farem (Merlet a Jamart 2009).

To na druhou stranu samo sebou neznamena, že žádná zahraniční investice není vítaná, ani takový stav by nebyl žádoucí⁴³; spíše jde o adekvátní usměrnění takového přílivu peněz. Zarážející například je, že teprve koncem roku 2012 vláda založila *Chemical Industries Corporation* – společnost, která dostala mandát na provoz podniků produkujících celé spektrum chemických prostředků, hnojiv a cementu pro export i domácí spotřebu (Rahmato 2014: 33). Do té doby musela být *všechna* hnojiva do Etiopie importována (Lavers 2012a: 110), přitom právě v této oblasti určitě šlo už dávno angažovat případné zahraniční investory.

Hrubě nedostatečná pozornost je věnována rovněž trhu s bio-palivy, kdy byly k roku 2012 opět registrovány pouze neurčité, spíše opatrné plány vybraných investorů na založení zpracovatelských míst přímo v Etiopii. A pakliže Etiopie k roku 2014 disponovala čtyřmi středně-velkými továrnami na cukr, které navíc dle plánů z roku 2010 procházely expanzí, pořád nebyla schopna jimi pokrýt domácí poptávku, natož vrchem ročně vyvézt původně plánovaných 1,2 milionů tun s návratem v hodnotě 662 milionů dolarů (Lavers 2012a: 114–117; Lavers 2012b: 809–811; Rahmato 2014: 29).⁴⁴

2.2.3.1 Argumentace ohledně nekultivované půdy

Argument o „neužívané“ či „nekultivované“ půdě sehrává patrně nejdůležitější roli při ospravedlňování půdních akvizic zahraničními investory, proto je zapotřebí se mu věnovat v samostatné sekci a v první řadě.

⁴³ Naopak jedna studie přináší statistiku o tom, že dvě třetiny domácností považovaly přítomnost zvenku přichozích investorů za přínos. Negativní vliv popisovalo jenom 11 % respondentů (Marple-Cantrell 2017). A skutečně, někteří investoři mají o oblast, do které přichází, upřímnou starost, když se v okolních vesnicích zasazují o dodávku vody či školních uniforem. Přímou zaměstnancům je potom často slibována a poskytována i nadstandardní zdravotní péče (Oakland Institute 2011: 38).

⁴⁴ Letos na podzim bylo koneckonců v Oromii federálními policejními složkami zabito na 10 lidí protestujících proti nedostatku cukru v zemi (Africa News 2017), takže neuspokojivá situace přetrvává.

Problematický je totiž už samotný proces identifikace takové půdy, která je následně označena jako „k dispozici“ – což se mimochodem týká třeba rovnou 42 % plochy regionu Gambella (Gebresenbet 2016: 14). Designace takových oblastí je zpravidla výrazem tzv. *státní simplifikace*, kdy „neužívanou“ půdu identifikují centrály, typicky na dálku za užití nespolehlivých satelitů, aniž by došlo k pořádnému prozkoumání terénu například se zapojením nižších správních jednotek jako *kebel* či *wored* (Moreda 2016: 9–10). Takové praktiky byly zcela běžné už za kolonialismu a Etiopie je provozuje, aniž by měla přímou zkušenost s „pustinami“ (britská rétorika) nebo „zeměmi bez pána“ (francouzské *terres sans maitres*). To je přitom problém speciálně s ohledem na silnou tradici pastevectví v nížinných oblastech, v regionech Afar, Somalia a Benishangul-Gumuz, kde je živobytí velké části obyvatel odvislé například od lesů a tamějších kořenů, listů i plodů ovoce. Pastevci či agropastoralisté⁴⁵ běžně využívají zdánlivě „nekultivované“ plochy ke sběru dříví na podpal, těžbě zlata pomocí tradičních technik nebo pastvě dobytka, a při aplikaci této zjednodušené optiky – kdy se užívání půdy určuje primárně z hlediska její hmatatelné produktivity a nikoliv se zahrnutím hlediska přítomnosti různých zdrojů obživy – se tedy právě tyto skupiny obyvatel stávají zvláště zranitelnými (Hindeya 2017: 5–6; De Schutter 2011: 260–261).

V rámci vládní rétoriky se *kultivace* půdy rovná *užívání* půdy v tom nejužším slova smyslu, což značí fatální přehlížení dalších tradičních způsobů užívání půdy. „Kultivovaných“ přitom v Etiopii má být pouze 14 milionů hektarů půdy z celkových 75 milionů, které jsou údajně ke kultivaci vhodné; čili z pohledu centrál zůstává přes 60 milionů hektarů půdy neadekvátně využívaných (Lavers 2012b: 803–804).

Zároveň není náhodou, že nejméně půdy jako „neužívané“ i identifikovaly regiony s nejsilnějšími vládami, respektive monitorovacími kapacitami, zatímco administrativně slabší oblasti jako právě výše zmíněné regiony Gambella či Benishangul-Gumuz do půdních rezerv odvedly největší porce půdy (Lavers 2012b: 804). Identifikace „prázdných ploch“ je obvykle prováděna skrze satelitní obrázky, které jsou ověřovány pouze v případě, že sám investor registruje stížnosti obyvatel (Gebresenbet 2016: 15). V Gambelle takhle byly vytipovány dokonce i plochy, na nichž se rozkládaly malé vesničky Nuerů či Anuaků až o jednom tisíci obyvatel (Oakland Institute 2011: 26).

⁴⁵ Vykonavatelé tradičního, usedlého zemědělství i pastevectví zároveň.

Takto nedokonalým zapojením nižších samosprávních jednotek potom dochází i k několika zásadním absurditám, včetně teprve zpětného zjišťování, že alokovaná půda je ve skutečnosti užívána jak drobnými rolníky, tak pastevci (viz Lavers 2012b: 807–809; Wray Witten 2007: 167–168). V jedné oblasti dále kupříkladu investoři po pronajmutí půdy začali bez okolků produkovat dřevěné uhlí, ačkoliv místní komunita byla od takových aktivit dříve zrazována (Moreda 2016: 11–13). A třeba v zóně Majang byla za účelem vytvoření čajové plantáže udána dokonce i speciálně chráněná, prioritní lesnatá plocha (Gebresenbet 2016: 15).

2.2.3.1 Argumentace ohledně neefektivně užívané půdy

Háček zároveň neleží pouze v tom, že ona „nevyužívaná“ půda se ve skutečnosti využívá k důležitým aktivitám, na nichž závisí život mnohých, ale také v tom, že příchozí investoři záhy nevykazují avizovanou, markantně zvýšenou produktivitu.

Velký výzkum prováděný mezi 90. lety a rokem 2011 mimo jiné pod hlavičkou etiopského ministerstva zemědělství odhalil nejen „nízkou úroveň farmářské expertízy“ na straně investorů, ale také jejich nízkou produktivitu. Vypovídající vzorek 112 investorů byl vcelku v porovnání s drobnými rolníky produktivnější *pouze* v oblasti produkce bavlny; v případě kávy, kukuřice, rýže, sezamu, sóji a čiroku již zaostával. A takové nálezy příliš překvapivé nebyly, neboť pozemky o více než 10 tisících hektarů byly obdělávány jenom z jednoho procenta, přičemž ty o třech až deseti tisících hektarů ze stále mizivých 9 % (Rahmato 2014: 35–36). Výzkumů s podobně neuspokojivými výsledky se přitom najde vícero: jeden další, obsahující rozhovory s představiteli AILAA, přišel s tím, že se reálně využívá jenom asi 25–30 % alokované půdy, a že některé projekty nebyly ani po 8 letech od schválení řádně spuštěny (Hindeya 2017: 8).

Zde je navíc na místě připomenout, že práce na pozemku mají být z vládního nařízení započaty nejdéle do šesti měsíců od podpisu smlouvy o pronájmu⁴⁶ a alespoň třetina pozemku má být rozvinuta během jediného roku. Pokud nedojde ke splnění těchto požadavků, má vláda možnost pronájem zrušit; tak se ovšem málokdy děje, alespoň tedy ne v daných intervalech, protože monitorovací kapacity centrální administrativy nejsou

⁴⁶ Přičemž zároveň na pozemku v regionu Benishangul-Gumuz třeba musí být v intervalech vždy po šesti měsících vykázána alespoň nějaká práce, aby bylo zaručeno adekvátní využití alokované půdy – jenže k monitorování toho, zdali se tak skutečně děje, podle všeho spíše nedochází (Oakland Institute 2011: 31).

adekvátní. Větší pozemky přitom mají být kontrolovány co čtvrtletí; někteří investoři dokonce mají progres hlásit každým týdnem (Keeley a kol. 2014: 19–20).

Vlažná implementace ambiciózních projektů je investory svalována mimo jiné na potíže s infrastrukturou či nedostatečnou podporu od lokálních autorit, největší díl viny však mnohdy, ne-li většinou nesou oni sami. Obří a patřičně medializovaná dohoda s indickou firmou Karuturi⁴⁷ definitivně krachla v prosinci 2015, přičemž k prevenci škod, které vedly k selhání projektu, šlo prý využít i prostých rad či výpomoci od místních farmářů (Hindeya 2017: 8–9; Rahmato 2014: 35–36).

Klíčovým faktorem v nevalných výsledcích ambiciózních projektů zahraničních investorů jsou dozajista nízké ceny pronájmu; patrně jedny z nejpřívětivějších na celém světě (Rahmato 2014: 29). Poplatky se liší v závislosti na vzdálenosti od Addis Abeby a také na tom, zdali jde o zavlažovanou plochu či pozemek, který se spoléhá pouze na déšť, tedy přirozený zdroj vláhy. Dále než 700 kilometrů od Addis Abeby platí uniformní poplatky ve výši zhruba šesti amerických dolarů za hektar nezavlažované půdy, a 9 USD za hektar té zavlažované. Konkrétně v regionu Benishangul-Gumuz ale například pronájem jednoho hektaru investora nevyjde dražší než na 4 USD. Někde lze získat i výjimku z odvádění poplatků za pronájem až na dobu tří let (Keeley a kol. 2014: 38).

Při zvážení těchto navýsost přívětivých okolností potom není divu, že se mnoho obchodů s půdou řadí do kategorie čistě spekulativních, čímž dochází ke značně nebezpečné *komodifikaci* práv na držbu půdy. V očích investora totiž nejsou alokované hektary půdy nutně v první řadě *zdrojem* surovin a potravin jako spíš cennými *aktivy* (De Schutter 2011: 251). Tento fenomén samozřejmě není omezen pouze na etiopské reálie: Deininger a kol. (2011) například ve své rozsáhlé zprávě pro SB uvádí, že mezi začátkem října 2008 a koncem srpna 2009 byl na celém světě *projeven zájem* o celkem 42 milionů hektarů půdy, což odpovídá dvojnásobku veškeré zemědělské půdy Francie či dvěma pětinaám zemědělské půdy všech zemí Evropské unie dohromady. Rovnou 30 % zájemců nicméně v danou dobu stále čekalo na souhlas vlády nutný k zahájení projektů (čili se nacházelo v tzv. vysvětlovací fázi); dalších 18 % schválení dostalo, ale prozatím

⁴⁷ Karuturi Global Ltd. byla jednou z prvních zahraničních společností, která těžila z náhlého obratu etiopské vlády rázně ve prospěch zahraničních investic, v prosinci 2015 však byla informována o tom, že její smlouva o pronájmu byla vládou unilaterálně zrušena, neboť došlo k rozvoji pouhých 1 200 hektarů z celkové plochy zhruba 100 000 hektarů, a tedy k hrubému nenaplnění závazku. Ještě letos na podzim nicméně Karuturi své etiopské pozice zcela nevyklidila a žádala řádnou kompenzaci (Manek 2017).

s rozvojem pozemku nezačalo; a farmařit vcelku začalo pouze 21 % investorů – navíc často v menším měřítku, než původně zamýšlelo.

Právě přehnané měřítko zahraničních projektů je mnohdy oním kamenem úrazu. V tomto bodě je nutné zmínit teorii tzv. *inverzního vztahu* (IR), která předpokládá, že velikost farmy negativně koreluje s výnosem na jednotku plochy. To v reálu znamená, že příliš velká farma při zvážení vynaložené práce není tak produktivní jako několik menších farem, které vcelku zabírají stejnou plochu. Existence tohoto inverzního vztahu byla sice prozatím zdokumentována spíše v asijském prostředí než v tom africkém, nicméně i nálezy z Etiopie, Ugandy či Keni potvrzují minimálně to, že malé farmy aplikují více pracovní síly na jednotku plochy, a že v daném poměru generují větší výnosy. Jinými slovy produktivita pozitivně koreluje s fragmentací (Paul a Githinji 2017; Place 2009: 1329). Konkrétně případ etiopské Tigraje, a tamější porovnání růstu populace s růstem ekonomiky, onu dříve akceptovanou tezi, že zvyšování počtu obyvatel vede skrze fragmentaci k úpadku zemědělské produkce, vyvrací (Gebre-Egziabher 2013: 19–20).

Právě ve vztahu ke tříštění (*fragmentaci*) půdních držav pod tlakem rostoucí populace, kdy se průměrná rozloha rodinné farmy postupně tenčí, jsou výše uvedená zjištění zajímavá. Daný fenomén je totiž obecně vnímán jako problém, přičemž by jím ve všech směrech být nemusel, byť pravdou každopádně zůstává, že mnohé pozemky jsou doopravdy příliš malé na to, aby domácnosti stabilně poskytovaly obživu. Paul s Githinjim dostatečnou rozlohu obdělávané parcely vyčíslují na 2,5–3,5 hektarů, kam se s 2,6 hektary těsně vejde průměrná keňská farma, zatímco průměrná velikost farmy ve zkoumaném etiopském vzorku odpovídala 1,7 hektarům (Paul a Githinji 2017). Další práce přitom uvádí ještě podstatně nižší čísla: hustě osídlené regiony jako Amhara nebo SNNPR v průměru registrují pozemky o velikosti jedné třetiny hektaru, v případě Oromie se má jednat zhruba o 0,4 hektaru (Nega, Adenewand a Gebre Sellasie 2003: 112–113). Když roku 2001 provedl IFPRI rozsáhlý výzkum ve většině etiopských regionů, odhalil, že minimálně v polovině případů rozloha farmy nebyla dostatečná k zajištění potravinové bezpečnosti (Gebre-Egziabher 2013: 7). A Kloos s Adugnou (1989: 45) při uplatnění jiné perspektivy uvádí, že zatímco v některých částech východoevropských výšin připadá na hektar půdy i jen jeden obyvatel, v úrodných oblastech se specializací na *enset* může jít až o 50–80 lidí.

Na druhou stranu, fragmentace půdních držav může mít i své výhody a před nastolením režimu Dergu byla dokonce mnohými aktivně vyhledávaná. Historická i současná zkušenost nám totiž říká, že v Etiopii je zcela běžné, aby jedna domácnost naráz obhospodařovala dvě nebo tři parcely namísto jedné,⁴⁸ což má také své opodstatnění. Farmáři takhle mohou využívat různých agro-ekologických podmínek ke zkvalitnění biodiverzity své produkce a zároveň jednotlivé parcely obdělávat střídavě. Například i v ghanském či rwandském prostředí takové tříštění přispívá k diverzifikaci v produkci plodin. Přesto bylo řešení půdní fragmentace explicitním cílem pozemkové reformy z roku 1975 (Paul a Githinji 2017).

Vzhledem k tomu, že za sebou Etiopie nemá koloniální minulost, a že se dlouhodobě vyhýbá soukromému vlastnictví půdy, tamější distribuce půdy není tak nespravedlivá jako například v Namibii, Zimbabwe, Zambii, Malawi, Keni, a především Jihoafrické republice, kde na konci apartheidu farmářům černé pleti v průměru připadalo 1,3 hektarů půdy, zatímco průměr u farmářů bílé pleti činil zarážejících 1 570 hektarů (Place 2009: 1328). Etiopie se se srovnatelnou situací nikdy vypořádat nemusela, ovšem případné pokračující upřednostňování velkoplošných farem před těmi menšími, produktivnějšími ji oním směrem stáčí.

Produktivita drobných rolníků, a především jejich přínos lokálním komunitám ve vztahu k potravinové bezpečnosti by se neměly podceňovat, speciálně když nedávná studie přináší znepokojivou statistiku o pouhých 20,3 % etiopských domácností, které by se v případě fatálních such daly klasifikovat jako „mimo ohrožení“, tedy *food secure* (Paul a Githinji 2017). Zároveň není náhodou, že pády režimů císaře Haileho Selassieho a Dergu jsou těsně navázány na vlny such a hladomoru v letech 1973/74, 1984/85 a 1991 (Berhanu a Poulton 2014: 202–203).

Že přitom rolnické farmářství generuje více zdrojů obživy než farmaření prováděné za účelem podnikání, to potvrdily i výzkumy z Itálie či Brazílie (van der Ploeg 2010: 23–24; van der Ploeg 2014: 1004–05). Například v Číně najdeme nejméně 200 milionů malých farem, a ačkoliv čínští rolníci ve výsledku obdělávají 10 % veškeré zemědělské půdy světa, produkují rovnou 20 % světových potravin, což ve výsledku

⁴⁸ Paul a Githinji (2017) průměr vyčíslují na 2,4 pozemků na domácnost; jiná čerstvá studie Světové banky potom dokonce na více než tři pozemky, což se rovná nejvyšší míře fragmentace z celého vzorku šesti zkoumaných zemí (Deininger, Savastano a Xia 2017: 24).

ilustruje onu výraznou produktivitu, které velkoplošné farmy jednoduše nedosahují (viz Van der Ploeg 2014: 1017–19).

2.2.3.3 Argumentace ohledně zajištění potravinové bezpečnosti

V letech 2007 a 2008 celý svět zachvátila potravinová krize, kdy mimo jiné v důsledku dlouhotrvajících such průměrné ceny potravin rapidně vzrostly a konkrétně v Etiopii až 4,5 milionů obyvatel k přežití akutně potřebovalo zahraniční pomoc a externí dodávky potravin. Toto období, stejně jako později rovněž problematický interval mezi lety 2010 a 2012, přesvědčil mnohé vlády včetně té etiopské, že na mezinárodní trhy nelze v otázce potravinové bezpečnosti (*food security*) bezvýhradně spoléhat. Alternativa skupování farmářské půdy a produkce potravin na zakázku, doplněná největším programem na sociální ochranu v subsaharské Africe, který v letech 2005–09 podpořil na 7,5 milionů Etiopanů (UNDP 2016: 39), se rázem jevila jako vhodnější strategie (De Schutter 2011: 251).

Taková logika nutně není vadná, ale stává se kritickým způsobem zavádějící ve chvíli, kdy investor buď v rámci rozvoje pozemku nahradí potravinovou plodinu produktem nepotravinového rázu, anebo když své potravinové plodiny začne v první řadě vyvážet. Vláda tudíž musí mít, jak přimět investory k odbývání produktů na domácím trhu, a tedy k reálnému zvyšování potravinové bezpečnosti v zemi. Mezi ně se řadí například pokuty nebo prosté danění půdy. Etiopie však takové nástroje podle dostupných informací spíše nevyužívá. V důsledku tak veskrze není prokazatelné, že velkoplošné investice Etiopii v tomto klíčovém ohledu prospívají (De Schutter 2011: 272–273).⁴⁹

Takový neuspokojivý závěr má své příčiny. Zaprvé, pokud jsou zahraničními investory státem vlastněné podniky, budou se zpravidla řídit prioritami svého vlastního domácího trhu, nikoliv toho etiopského. Proto lze odhalit zásadní rozdíl mezi typem plodin, které produkují farmy zahraničních a domácích investorů (Lavers 2012a: 116–125).⁵⁰ Zadruhé ani nelze říct, že by Etiopie investory k produkci potravinových plodin výslovně naváděla. Velká farma na produkci rýže v regionu Gambella se zdá být v tomto

⁴⁹ Uvést lze i jeden konkrétní příklad: v oblasti Upper Awash farma JJ Kothair produkovala zeleninu pro místní trhy, po spárování s mezinárodní marketingovou společností Aurora Fresh se však roku 2008 náhle začala soustředit na export, převážně do Velké Británie, kde daná firma primárně působí. Potravinová bezpečnost se tak rázem v dané oblasti ocitla v ohrožení (Salami, Kamara a Brixiova 2010).

⁵⁰ Jeden vzorek založený na třech různých zemích subsaharské Afriky, jmenovitě Malawi, Tanzanii a Ugandě, odhaduje, že se v produkci potravin na okamžitou spotřebu angažuje 80–90 % drobných zemědělců (Carletto, Coral a Guelfi 2017: 45), tedy nepochybně větší procento, než na jaké by přišla obdobná analýza zaměření velkých investorů.

ohledu výjimkou⁵¹; jinak se potravinové plodiny pěstují na pouhých 30 % půdy alokované ze státních půdních rezerv, přičemž pronájmy za účelem produkce obilnin zaujímají všehovšudy 9 % celkové plochy (Keeley a kol. 2014: 33). Že se přitom investoři soustředí spíše na export, to je jediné přirozené vzhledem k výhodám, kterých se jim dostává. Pětileté „daňové prázdniny“ pro ty, kdo vyváží alespoň polovinu svého produktu, a dokonce nulové požadavky na počáteční kapitál, jakmile jsou pro export vyhrazeny tři čtvrtiny produktu – to jsou všechno úlevy, které investorům musí imponovat, a budou tedy v důsledku zákonitě určovat jejich následné preference (Keeley a kol. 2014: 43).

Etiopie v tomto ohledu v žádném případě není výjimkou. Třeba v Brazílii drobní rolníci produkovali 58 % veškerého mléka, zhruba stejný podíl kuřat i vepřového masa, a dokonce 70, respektive 87 % fazolí a kasavy, dvou z nejčastějších zdrojů obživy v zemi a zároveň také oblíbených východoafrických jídel. Co je ale ještě důležitější: menší producenti tradičně vykazují větší odolnost v krizových obdobích jako právě v oněch letech 2008–09, kdy se s dramatickým poklesem cen za mléko vypořádali mnohem lépe než velcí producenti, jejichž zadluženost rázem neúměrně vzrostla (van der Ploeg 2014: 1010–19).

Krizová období však nejsou tím jediným, co by mělo vládu i mezinárodní společnost zajímat. Na začátku tohoto roku potravinovou pomoc i za relativně normálních okolností potřebovalo 5,6 milionů Etiopanů, přičemž toto číslo později odhadem narostlo až na 8,5 milionů. Etiopská vláda přitom v tomto roce v zájmu pokračujícího ekonomického růstu výrazně ubírá na domácí asistenci a hodlá se více spoléhat na zahraniční pomoc (Jeffrey 2017), což potenciálně vrací do popředí roli v nedávné době utlumených zahraničních investorů.

2.2.3.4 Argumentace ohledně tvorby pracovních pozic a transferu technologií

Jedním z častých argumentů ve prospěch vítání zahraničních investorů je také ten, že velké firmy s sebou ponesou velké příležitosti pro zapojení místní pracovní síly,

⁵¹ Dále byl zdokumentován ještě jeden zajímavý případ v zóně Arsi, u řeky Awash, kdyby bylo čtyřem investorům přiděleno 10–30 hektarů výslovně za účelem produkce potravin jako rajčat, cibule a pálivých paprik pro trh v Addis Abebě. Tři z investorů byli etiopské národnosti, jeden australské, a ačkoliv může jít o křivdu či shodu náhod, právě a jediné zahraniční investor údajně měl v úmyslu své plodiny vyvážet za hranice navzdory charakteru původní dohody, která cílila na posílení potravinové bezpečnosti (Lavers 2012b: 811–813).

potazmo povzbudí její nezávislou produkci skrze kooperaci a předávání know-how i nových technologií.

Co se transferu technologií týče, jeho uskutečnění je problematické jednoduše proto, že právě třeba know-how s ohledem na konstrukci zavlažovacích systémů dává velkoplošným investorům při produkci zásadní výhodu oproti drobným rolníkům. Například jedna studie z květinového sektoru proto dokumentuje minimální spolupráci, obvykle omezenou pouze na oblast transportu (Lavers 2012b: 813–816).

Pokud jde o vytváření pracovních pozic, danou představu ze zkušenosti přesvědčivě nepotvrdila ani samotná AILAA s tím, že se zpravidla jedná o jednosezónní zaměstnání, a nikoliv trvalé pracovní pozice. Manažer jedné velké farmy v regionu Benishangul-Gumuz navíc dosvědčil, že vytvořené posty jsou ve skutečnosti zaplňovány lidmi příchozími odjinud, nikoliv místními. Výhodu oproti obyvatelům nížinných ploch v Afaru či Benishangul-Gumuz uplatňují hlavně farmáři původem z amharských vysočin, kteří se pak navíc po vypršení krátkodobých kontraktů často hodlají na místě usadit, přičemž mnohdy zabírají lesní plochy a vytváří tím akorát další tlak na už tak nedostatečnou půdu (Hindeya 2017: 4–5; Keeley a kol. 2014: 41; Moreda 2016: 10).

Predikce etiopských investičních agentur přitom bývají na pohled optimistické: pro regiony Afar, Somali a SNNPR jeden data set odhadoval tvorbu 120 tisíc nových pracovních míst. V poměru k alokované půdě se nicméně jedná ani ne o jednu pozici na hektar, což už tak dobře nezní. Navíc vzhledem k tomu, že kráčí o plánované projekty, z nichž mnoho nedojde (kompletní) implementace, *skutečná* tvorba pracovních míst téměř vždy zaostává za odhady (Keeley a kol. 2014: 40–41). Rolnický sektor tedy zůstává nejspolehlivějším poskytovatelem práce, jak vidno z konkrétního příkladu Brazílie (současného pravděpodobného vzoru etiopské vlády a mnohých dalších afrických administrativ), kde rolníci obdělávají 24 % dostupné půdy, a přece pokrývají 74 % celé sítě lidí zaměstnaných v zemědělském sektoru (van der Ploeg 2014: 1017–19).

Právě slibem o vzniku nových pracovních příležitostí se přitom místní komunity – pokud už jsou tedy na nějaké úrovni konzultovány, k čemuž spíše nedochází (Oakland Institute 2011: 30) – zpravidla nechají uchláchnout, protože takhle mají vyhlídky na zachování živobytí. Je tudíž přirozené, že následné nenaplnění takových závazků nezřídka stojí za protesty; v Benishangul-Gumuz například místní zničili úrodu jednoho

investičního projektu (Keeley a kol. 2014: 40) a případů protestů existuje vícero (Rahmato 2014: 37–38; Hindeya 2017: 11).⁵²

⁵² Dalším častým zdrojem nepokojů a agresivních protestů jsou také nenaplněné sliby spojené s výstavbou nemocnic nebo škol, k nimž rovněž – byť v menším měřítku – dochází (Hindeya 2017: 11).

3 Urbanizace v Etiopii – trendy a výzvy

Proces urbanizace je procesem neobyčejně komplexním a konkrétně v Africe – ač nejen tam – se s ním pojí také řada specifíků, které značně komplikují jeho systematický výzkum. Poněkud obecnou překážku představují obtížně dostupná a pravděpodobně nepřesná data. Například u metropolitní oblasti nigerijského města Lagos se často uvádí údaj 15 milionů obyvatel, zatímco celonárodní sčítání lidu roku 2006 přineslo statistiku o pouhých osmi milionech, což okamžitě vedlo ke spekulacím o politické manipulaci (Potts 2008). V případě Addis Abeby nejsou rozdíly v odhadech tak markantní, nicméně stále můžeme najít údaj o 3,3 milionech obyvatel, stejně jako o bezmála čtyřech milionech (Wubneh 2013: 259). Konkrétně v Africe je navíc věčným problémem také samotná definice města, když pouhý proces povýšení menších sídel na města stál mezi lety 1950 a 1980 za zhruba 26 % růstu celkové míry urbanizace na kontinentě (McGranahan a kol. 2009: 13). Kupříkladu v Beninu se za město považuje sídlo o nejméně 10 tisících obyvatel, zatímco v Etiopii obvykle stačí dva tisíce. Zvláštním aspektem problematického výzkumu růstu městské populace v Africe jsou potom obecně velmi nepřesné predikce budoucí míry urbanizace na základě určitého souboru demografických faktorů, když speciálně OSN na půdě subsaharské Afriky některé faktory soustavně podceňuje či naopak přeceňuje (Cohen 2004: 25–47).

Tato práce si vzhledem ke svému rozsahu a širšímu záběru nemůže dávat za cíl komplexní přínos výzkumu urbanizace v Africe, místo toho se následující kapitola zaměří na aspekty urbanizace v Etiopii, které se určitým způsobem vážou na farmářskou produkci, přispívají ke snižování či zvyšování míry chudoby ve společnosti, potažmo reflektují vztah města s venkovem.

3.1 Faktory ovlivňující růst měst

Důležitost procesu urbanizace nejen v subsaharské Africe je obvykle demonstrována na příležitostech, která města oproti venkovu nabízejí. Ať už se má jednat o bující obchod, kvalitnější vzdělání, vyšší mzdy, pracovní pozice odolné vůči tržním šokům, kvalitnější a rozmanitější nabídku služeb, nebo obecně vyšší životní standard daný mj. lepším přístupem k elektřině a adekvátní kanalizací – to jsou všechno jedny z tzv. *pull* faktorů (vyjadřující příležitost), které migrující občany *přitahují* (Onjala a K'Akumu 2016). Konkrétně ve vztahu k Africe někteří autoři zmiňují i prostou touhu kopírovat životní styl kolonialistů či zdánlivě logickou úvahu, že je lepší být chudý ve

městě než na venkově (Kilbourne a Berry 1989: 16). Konkrétně u zemí s centralizovanou vládou a silnou pozicí hlavního města, mezi něž lze přes federální charakter státu řadit i Etiopii, potom svou významnou úlohu mezi *pull* faktory sehrává také snaha být blíže všemu dění, respektive centru moci, a potenciálně benefitovat z nerovné distribuce ekonomických statků s těžištěm v hlavním městě (Turok a McGranahan 2013: 469–470; Barofsky, Siba a Grabinsky 2016; Onjala a K' Akumu 2016).

Zajímavým, a akademiky poněkud nedoceneným fenoménem, který lze ve své podstatě rovněž považovat za *pull* faktor, je potom jev, kdy se do města vydává klidně i jen jeden člen rodiny⁵³, zatímco zbylí rodinní příslušníci zůstávají na venkově a od dotyčného příbuzného čerpají takzvané *remittance* čili peníze posílané zpět domů na přilepšenou. Remittance jsou obvykle brány v potaz pouze tehdy, když se hovoří o emigraci za hranice země a typicky navíc mimo africký kontinent, přitom však svou výraznou úlohu sehrávají také ve vazbě na vnitrostátní migraci, když se zvláště silné tradici těší v současné Keni (McGranahan a kol. 2009: 13–14; De Brauw, Mueller a Woldehanna 2013: 14). Studie provedená v Mali, Nigérii a Tanzanii přišla na to, že 50–80 % venkovských domácností mělo alespoň jednoho zástupce mezi městskou populací, a že remittance představují čím dál významnější položku jejich rozpočtů (Bah a kol. 2003: 19–20). V Ghaně byly dokonce v 90. letech remittance považovány za hlavní nástroj snižování chudoby obyvatel zalesněných ploch na venkově (Kessides 2007: 477).

Naproti souboru *pull* faktorů stojí tzv. *push* faktory (vyjadřující nutnost), které občany vedou k migraci z venkova do měst, respektive je z venkova *vyhánějí*. Prominentními faktory tohoto typu jsou zaprvé ozbrojené konflikty, které vedly k rapidnímu rozvoji městských center v Angole, Mosambiku, Súdánu a Libérii, ale také v Etiopii na přelomu 80. a 90. let (Ofcansky a Berry 1991); zadruhé delší období sucha, a tedy nevalná úroda, které měly na míru urbanizace zásadní vliv především v oblasti Sahelu a zemích jako Mauritánie (Potts 1995: 246), ale také přímo v Etiopii, kde hladomor z let 1973–74 vedl ke zhruba 20% nárůstu imigrace do Addis Abeby (Kloos a Aduigna 1989: 42); a zatřetí nedostatek volné půdy k obdělávání (Kosec a kol. 2017: 8).

Debata o tom, která sada faktorů z větší části formuje výslednou motivaci jednotlivce k přesunu do města, dominuje celé řadě případových studií a tradičně nenabízí

⁵³ Třeba za studiem, jako je zvláště v Etiopii po nedávných investicích do vzdělávacího sektoru velice běžné; viz nálezy Mueller a kol. 2015 nebo De Brauw, Mueller a Woldehanna 2013.

jednoznačné odpovědi. Že jsou každopádně migranti motivováni v první řadě pobídkami veřejného či soukromého ekonomického sektoru města, to je vysvětlení v subsaharské Africe nedostatečně podložené přinejmenším s ohledem na vývoj v druhé polovině 20. století. V případě afrických rolníků nelze příliš operovat s pojmy jako „ekonomická racionalita“ – mnozí zemědělci totiž dobrovolně rezignují na tržní ekonomii a raději produkují primárně pro vlastní obživu, potažmo utváří obchodní vztahy na základě osobních známostí se sousedy či příslušníky stejného etnika nebo kmene; jinými slovy dle Hydéna dávají vzniknout „ekonomii náklonnosti“ (Hydén 1983; 1986). Pokud přistoupíme na tento silný argument, nemůžeme očekávat, že potom migrující rolníci budou následovat v první řadě tržní signály (Fox 1989: 495–497). Toto ekonomické hledisko koneckonců nedokáže přesvědčivě vysvětlit, proč v tolika afrických zemích došlo v minulosti k dramatickému zpomalení, ba úplné stagnaci urbanizace. V Pobřeží Slonoviny během 90. let došlo ke snížení míry urbanizace ze 46 % na 43 %, a obdobný trend pozorujeme i v zemích jako Zambie, Benin, Mauritánie, Niger, Mosambik či Senegal. Například podíl 36 větších měst o více než osmi tisících obyvatel na populaci Nigeru vzrostl mezi lety 1988–2001 o zanedbatelný jeden procentní bod (Potts 2009: 255–257).

Větší význam *push* faktorů potvrzují také výzkumy týkající se přímo Etiopie včetně jednoho velmi čerstvého (Kosec a kol. 2017). Gete a kol. (2008) dále v rámci své studie v regionu Amhara přišli na to, že mezi migranty dominují mladí muži, přičemž respondenti jako příčiny svého odchodu z venkova nejčastěji zmiňovali nedostatek cest k zajištění obživy, nedostupnost půdy a minimum pracovních příležitostí v dané venkovské oblasti. De Brauw (2014) záhy tuto práci doplňuje s tím, že členové domácností s většími pozemky jsou všeobecně méně nakloněni k migraci než zástupci domácností s menším kusem půdy pod svou správou.

Co se výzkumů se širším záběrem týče, na základě jedné větší studie pokrývající více regionů subsaharské Afriky lze přesvědčivě uzavřít, že migrovat budou spíše zástupci chudších domácností s relativním málem zemědělské půdy a/nebo domácnosti zasažené delším obdobím sucha, což opět potvrzuje důležitost *push* faktorů (Dorosh a kol. 2012). S primární vidinou zaměstnání (typicky v nezemědělském sektoru) naproti tomu do měst odchází pouze 36 % migrujícího venkovského obyvatelstva čtyř afrických zemí včetně Etiopie ve věku 15 až 65 let (Mueller a kol. 2015). Nadřazenost *push* faktorů jako nedostatku zemědělské půdy vůči *pull* faktorům lze potom konkrétně v subsaharské

Africe demonstrovat také na skutečnosti, že migrace na trase venkov-venkov je stále tím nejběžnějším typem (World Bank Group 2015: 2). V Etiopii se potom aktuálně k roku 2013 mezi dvěma libovolnými venkovskými oblastmi přesouvalo 35 % všech migrantů, kdežto po trase venkov-město se jich vydávalo jen 33 % (Kosec a kol. 2017: 8).

Migrace je bezpochyby jednou z hlavních příčin, ne-li podmínek, růstu městských populací⁵⁴, řada autorů nicméně upozorňuje na to, že se obvykle nejedná o příčinu ze všech nejhlavnější. Přední akademička Deborah Potts dokonce při řešení rapidního růstu Kampaly v 90. letech zachází tak daleko, že migraci označuje za „malý“ faktor (Potts 2008), a obecně se uvádí, že zhruba od poloviny 90. let migrace stojí za pouhými 30 % růstu míry urbanizace v Africe (Freire, Lall a Leipziger 2014: 9). Na základě mnohých demografických průzkumů z první dekády tohoto tisíciletí např. v Zimbabwe či Keni sice nelze zkonstatovat, že by se ve městech rodilo více dětí než na venkově,⁵⁵ ovšem zato rozdíl v dětské úmrtnosti je vzhledem k odlišným podmínkám diametrální (Potts 2009: 254). Pod „růst“ městského obyvatelstva se dále speciálně v afrických podmínkách, které ztěžují vedení precizních statistických databází, podepisuje také soustavná reklasifikace vesnic či menších sídel. Jejich „převlékání“ za města prý mnohdy stojí za 40–60 % údajného růstu městské populace (Kessides 2007: 468; McGranahan a kol. 2009: 13). Konkrétně s ohledem na Etiopii je potom nutno zmínit také poněkud specifický faktor demobilizace vojenských a bezpečnostních složek po pádu režimu Dergu (zahrnující až 300 tisíc armádních činitelů), která na přelomu 80. a 90. let způsobila dramatický nárůst obyvatelstva i nezaměstnanosti nejen v Addis Abebě (Demissie 2008: 520–523).

3.2 Urbanizace jako výraz rozvoje?

Jednou z dominant výzkumu urbanizace je otázka, zdali je urbanizace příčinou rozvoje, nebo naopak zdali urbanizace následuje růst (UN-HABITAT 2014: 19), respektive o jakém vztahu mezi oběma těmito proměnnými lze hovořit konkrétně v africkém kontextu. Africký kontinent se totiž mnohým autorům jeví jako notně specifické prostředí. Zvláštní úlohu mezi nimi sehrává Světová banka a její *World*

⁵⁴ V případě Lagosu měla třeba v 80. letech minulého století stát za dvěma třetinami obyvatelstva toho času, bez dostavěné Abuji, ještě jednoznačné dominanty mezi nigerijskými městy (Hart 1989: 182–183). A to bychom se dále mohli zmínit také o imigraci zpoza hranic dané země, která například v 70. letech v Pobřeží Slonoviny stála za bezmála 37 % celkového růstu obyvatelstva. Přitom zatímco obecně nelze říct, že by si migranti primárně vybírali městské destinace, o imigrantech to platit spíše bude (Kilbourne a Berry 1989: 14).

⁵⁵ Taková domněnka není na některých místech nutně nepravdivá a někteří autoři ji potvrzují (viz Barofsky, Siba a Grabinsky 2016), ovšem zároveň není tak samozřejmá, jak se někdy předpokládá, a i dávno v minulosti někteří autoři pravdivost takového tvrzení vyvraceli (více viz Smit 1979: 6).

Development Report 2009, který uvádí, že „správně provedená“ urbanizace může rozvoji napomoci v Africe „spíše než jinde na světě“ (Světová banka 2009: 285).⁵⁶ Byť autoři dokumentu takové tvrzení zakládají na důkazech posbíraných napříč celým světem, dát zapravdu jim jednoduše nelze, protože pro africká centra doposud neplatilo ani to, co nám dříve ukázala například ta asijská, v jiných rozvojových zemích. „Ekonomická náplň (afrických měst) ve zkratce postrádá dynamiku, míru specializace a diverzity a úspory z rozsahu výroby, které se normálně s městskou realitou spojují,“ píše trefně Deborah Fahy Bryceson (2006: 324), přičemž Deborah Potts z velké části viní tzv. *Programy strukturálního přizpůsobení (SAPs)* z dílny MMF a SB, které počínaje 80. lety 20. století – navzdory svým plánům na vyvedení rozvojových států z finanční tísně a potlačení chudoby – konkrétně v Africe přispívaly spíše k bobtnání neformálního zaměstnaneckého sektoru, na němž je dodnes velká část městského obyvatelstva závislá. Afrika se tak měla dle mnohých autorů v 80. a 90. letech postupně urbanizovat, aniž by se reálně rozvíjela (Potts 2009: 253–254; Potts 2015: 2).

Cílem této práce rozhodně nemůže být komplexní přeměření vztahu urbanizace a ekonomického růstu či rozvoje obecně; to koneckonců ani pořádně není možné, protože žádný jednoduchý lineární vztah neexistuje. Pakliže urbanizace má *potenciál* umožnit ekonomický růst a přispět ke snížení míry chudoby, jeho realizace už závisí na mnohém dalším – na institucionálním nastavení daného státu, investicích do veřejné infrastruktury, do bydlení apod. Zároveň je nutné se oprostít od snahy hájit buď města, anebo venkov; investice do rozvoje městských a venkovských oblastí by se totiž navzájem neměly vylučovat. Stejně tak samotné navyšování míry urbanizace by nemělo být nikým vnímáno jako strategický cíl sám o sobě, protože samotná míra urbanizace o rozvoji země vypovídá pramálo, tudíž je nutno urbanizační proces regulovat. Autoři jako Collier (2014) by se tudíž měli vyhnout kategorickým tvrzením, že „města jsou fundamentální podmínkou produktivity“, protože „pokud kdekoliv na planetě zdvojnásobíme velikost sídla, produktivita na jednoho člověka se zvedne o 6 %“. Ekonomická aktivita si podle Colliera žádá hustotu, tedy shlukování obyvatelstva do určitých míst, což může jako tvrzení obstát v obecném měřítku, ovšem zároveň z toho nelze jednoduše vyvodit, že čím větší město, tím větší jeho produktivita.

⁵⁶ Zde lze opět najít jeden zásadní rozpor mezi dvěma dokumenty Světové banky, když o deset let dříve *World Development Report* přiznával, že africká města nezvládají být motory rozvoje, a spíše jsou v mnoha zemích „součástí příčiny a významným symptomem“ ekonomické a sociální krize (Světová banka 1999)

Jinak řečeno: ačkoliv je pravdou, že v historii ekonomického růstu dosud žádná země nedosáhla statusu země se středními příjmy (*middle-income country*) bez přesunu významné části obyvatelstva do měst (Onjala a K' Akumu 2016), konkrétní příspěvek urbanizace k celkovému rozvoji země je složité určit. Například hrubý národní příjem (GNI) v Etiopii odpovídá 470 americkým dolarům na obyvatele, zatímco země s obdobnou mírou urbanizace (18–20 %) jako Nepál, Kambodža, Jižní Súdán nebo Srí Lanka vykazují podstatně vyšší hodnoty GNI – konkrétně 730, 950, 1 120, respektive 3 170 USD (World Bank Group 2015: 9).

Tento ukazatel dává přinejmenším tušit, že se ekonomický růst v Etiopii netýká dostatečně velké části obyvatelstva, a z pohledu autora práce jde o ukazatel důležitější než zavádějící srovnání míry urbanizace s výší HDP na obyvatele. Tímto se totiž dostáváme k dalšímu problematickému vztahu, a sice souvislosti mezi mírou urbanizace a mírou chudoby v zemi. Že stát ekonomicky roste, to automaticky neznamená, že také uspokojivě vyzvedává své obyvatele z chudoby (Christiaensen, De Weerd a Todo 2013: 5), což platí zvláště pro subsaharskou Afriku, kde bude v některých zemích podle UN-HABITAT k roku 2020 ve městech sídlit až 40 % celkové chudé populace (OSN 2011). Termín „nová městská chudinská vrstva“ (*new urban poor*) se přitom ujal už v 80. letech poté, co již v předcházející dekádě někteří autoři předvíдали, že právě tato společenská vrstva bude později z největší části „utvářet osud“ východoafrických měst (Vincent 1976: 295).

Městská chudinská vrstva je charakterizována jako „skupina lidí s nižšími nebo stejnými příležitostmi k výdělku“ v porovnání s chudým venkovským obyvatelstvem (Potts 1995: 248–249), což může znít nadsazeně, ovšem v mnoha případech skutečně není. Dokázal to rozsáhlý výzkum v hlavním městě Zimbabwe Harare, kde většina migrantů do městských sídel s odstupem času uváděla, že se jejich životní podmínky buď nezlepšily, nebo dokonce zhoršily. Zároveň třebaže národní zimbabwský průzkum z roku 2004 odhalil, že potravinová bezpečnost ve městech byla srovnatelně špatná jako na venkově, veškeré mezinárodní humanitární programy operovaly pouze za městskými hranicemi. Taková situace přitom trvala přinejmenším do roku 2008 (Potts 2015: 10–11). Mezinárodní komunita i africké vlády jako by si mnohdy nebyly ochotné připustit, že chudoba klíčí, přetrvává a někdy i prokazatelně roste rovněž ve městech s přepychovými hotely v nablýskaných centrech.

Etiopie se svým hlavním městem Addis Abebou v tomto ohledu nepředstavuje žádnou zářnou výjimku, spíše naopak. Vesměs v celé Africe je podle Kessidese (2007: 472) míra chudoby na venkově stále nesrovnatelně vyšší než ta ve městech; výjimky, kde rozdíl dosahuje maximálně 20 %, v rámci celého kontinentu identifikoval pouze v Keni, Malawi, Mosambiku a dvou nejlidnatějších zemích Afriky, tedy Nigérii a právě Etiopii. Podle jiné, aktuálnější práce se v Addis Abebě pod hranicí chudoby nachází až 60 % obyvatelstva – tedy 1,7 milionu lidí – a chudoba v etiopských městech obecně roste závratnějším tempem než na venkově (Jayamohan a Kitesa 2014: 233–234). Již dříve přitom Stren (1992: 534) upozorňoval, že městská populace nutně nemusí být ani zdravější, jak dokazují studie z okrajových částí Abidžanu a Dakaru.

Ve vztahu k městské chudinské vrstvě následně Deborah Potts (1995) vyjmenovává tři nejběžnější obranné mechanismy: mnozí se ve snaze zajistit si kritický příjem obrací na neformální ekonomický sektor; jiní – speciálně obyvatelé příměstských oblastí – se snaží jakkoliv malého kusu orné půdy v okolí svého příbytku využít pro pěstování ovoce či zeleniny, kterým alespoň užíví domácnost; a v nejzazším případě potom deprimovaná městská chudinská třída sahá k návratu domů.

Třetí typ reakce dává vzniknout jevu tzv. *counter-urbanization*, kdy posiluje migrace na trase město–venkov (Potts 1995: 250), tedy migrace v gardu, kteří mnozí akademici považují za nepřírozený. Úbytek městské populace přitom v 80. či 90. letech zaznamenali v Pobřeží Slonoviny, Zambii i Mali (Potts 2008), zatímco právě takový typ migrace byl ještě nedávno tím vůbec nejběžnějším konkrétně mezi muži v Burundi, Keni, Mali a Nigérii (McGranahan a kol. 2009: 13–14). Na výdělečné aktivity městské chudinské vrstvy, tedy reakce prvního a druhého typu, se zvláště zaměří následující podkapitola.

3.2.1 Neformální ekonomický sektor ve městech

Rezignaci migrujících venkovanů na zaměstnání ve formálním ekonomickém sektoru bujících měst již v minulosti autoři jako Mabogunje (1986) nebo Fox (1989: 498) nazývali „povenkovštěním“ (*peasantization*) městských sídel. Tento fenomén přitom považovali svým způsobem za reakci na vládní upřednostňování rozvoje městských oblastí na úkor těch venkovských – skoro až rebelující rolníci se vydávali do měst, aniž by měli v úmyslu se stát jejich pevnou součástí; nadále se často pokoutně angažovali v zemědělském sektoru, přičemž v rámci městské ekonomiky po svém vytvářeli tzv.

sektor neformálních ekonomických aktivit. To nutně neznamená, že by takto vzniknuvší neformální sektor nebyl navázán na ten formální; naopak se mnohdy jedná o potřebné zpracovatelské práce, potažmo ho reprezentují pouliční prodavači potravin, které jsou ve formálních obchodech pro obyvatele slumů cenově nedostupné, což typicky platilo pro období soumraku režimu Dergu, tedy přelom 80. a 90. let. Neformální sektor se zároveň historicky vyznačuje velkou dynamikou a reakce schopností na nahodilou tvorbu děr na trhu, obvykle v oblastech jako zpracování dřeva, kovu či oprav různých druhů (Crenshaw a Oakey 1998: 322–324; Stren 1992: 543–547; McGranahan a kol. 2009: 21; Demissie 2008: 511–512).

Neformální ekonomické aktivity Mezinárodní organizace práce (ILO) již začátkem 70. let minulého století popsala jako způsob vykonávání činnosti charakterizovaný mj. spoléháním na tradiční zdroje, rodinným vlastnictvím, malým měřítkem působení, vysokou intenzitou, aplikací dovedností nabytých mimo formální vzdělávací systém a operováním na neregulovaných, soutěživých trzích (ILO 1972: 6). To všechno jsou znaky, které ve větší či menší míře neformální sektor symbolizují dodnes. Byť se zpravidla nejedná o nelegální činnost, některým africkým vládám neformální ekonomický sektor byl – a leckde nadále zůstává – neskrývaným trnem v oku (McGranahan a kol. 2009: 22).⁵⁷ Právě tento specifický ekonomický sektor se přitom rovněž stává častým útočištěm žen, z nichž mnohé ve městech zpracovávají primární suroviny jako obilniny, kasavu či ořechy (Stren 1992: 547; Ofcansky a Berry 1991), a pro změnu tak vyplňují mezery zanechávané muži v neformálním sektoru.⁵⁸

Na tomto místě se na druhou stranu sluší poznamenat, že v Etiopii patrně nejsou neformální aktivity tak rozšířené jako jinde v subsaharské Africe. Roku 2011 se podíl neformálně angažovaných ekonomicky činných obyvatel etiopských měst odhadoval na 37 % (World Bank Group 2015: 18), zatímco průměrný africký podíl se vyčísluje na 50–60 %, ne-li více (Raleigh 2014: 258; Barofsky, Siba a Grabinsky 2016).⁵⁹ To však není

⁵⁷ Na severu Nigérie takto kupříkladu v 80. letech následkem agresivní snahy vybraných měst o potlačení působení neformálního sektoru zemřely tisícovky lidí. V Tanzanii byly zase tyto vrstvy městské populace vládou označovány za „ekonomické sabotéry“ (Stren 1992: 535–545). To odpovídá také dřívějšímu poměrně silnému akademickému diskurzu, podle něhož neformální ekonomický sektor selhával v otázce navyšování celonárodní produktivity, a tudíž bránil komplexnímu ekonomickému rozvoji země (Bradshaw 1985: 84).

⁵⁸ Tahle poznámka je mimochodem zvláště relevantní ve vztahu k Etiopii, která minimálně v minulosti představovala vzácnou výjimku země s převážně ženskou městskou populací, zatímco jinde muži v městských centrech jasně dominují (Burton 2001: 24).

⁵⁹ U těchto statistik nutno zdůraznit, že je třeba k nim přistupovat obezřetně, neboť stopovat konkrétně neformální ekonomické aktivity je z podstaty takového angažmá téměř nemožné. Proto také jiná

dáno ani tak menší ochotou etiopské městské chudinské vrstvy se těmito řemesly neformálně živit, jako spíš konkrétními kroky etiopské vlády za účelem potlačení, respektive usměrnění těchto aktivit. Onen aspekt potlačení reprezentuje jedna federální proklamace (FDRE 2010), jež hrozí vysokými pokutami za praktikování vágně nadefinovaných „nezákonných“ ekonomických aktivit. Mimoto se však konkrétní městské administrativy pokouší přicházet také s konstruktivnějšími kroky. Například v Addis Abebě byli poměrně nedávno pouliční prodavači přesouváni pod přístřešky a povzbuzováni k angažmá v rámci spořicíh sdružení (krátce představených ve čtvrté kapitole) s vyhlídkou nashromáždění dostatku peněz na zakoupení klasické podnikatelské registrace. Zde je nicméně nutno okamžitě dodat, že zároveň nelze hovořit o příznivých a dostupných cenách takových licencí (World Bank Group 2015: 18–23).

Obecně lze zkonstatovat, že se alespoň v Addis Abebě v posledních letech dle dostupných údajů daří omezovat míru nezaměstnanosti. Zatímco mezi lety 1976 a 1994, které předěloval jediný cenzus, údajně nezaměstnanost v hlavním městě Etiopie vzrostla z 9,6 % na závratných 34,7 % (Demissie 2008: 520–521), národní studie z roku 2013 už s ohledem na všechna města uvádí relativně přívetivých 17 % (Wolde Giorgis 2017). Všeobecný trend úbytku nezaměstnaných konkrétně v Addis Abebě není bez příčiny: roku 2005 totiž byl na regionální úrovni založen zvláštní úřad na podporu malých podniků, *Bureau of Micro and Small Enterprises* (MSEs), se specifickým mandátem na vytváření pracovních příležitostí pro mládež a ženy. To znamenalo velký posun vpřed, respektive důležitý výraz decentralizace, neboť dříve na malé podniky dohlížely přetížené federální orgány. Pod hlavičkou rozvojového programu tohoto nově vytvořeného úřadu jsou potom nezaměstnaní shlukováni do skupin o 10 až 15 členech, aby se jim takhle dostávalo technické podpory, prostoru k vystavování svých produktů a přístupu na trh či k technologiím. Tyto MSEs – a že z takto organizované asistence těžilo bezmála 700 tisíc nezaměstnaných – následně mohou uplatňovat výjimku z daní po dobu prvních tří let (Wubneh 2013: 264).

V rámci tohoto programu je poskytována také asistence v oblasti městského zemědělství, které si vzhledem ke zřetelné vazbě na předešlé kapitoly této práce zaslouží zvláštní pozornost. Totiž tzv. městská chudinská vrstva často přebývá v okrajových částech měst, v tzv. *peri-urban areas*, kde se do značné míry překrývá venkovský styl

akademická práce (Demissie 2008: 520–522) uvádí zase 61% podíl, jen těsně pod Accrou (70 %), Lagosem (69 %) a Abidžanem (65 %).

života s tím městským a nezanedbatelná část tamější populace se stále angažuje v zemědělství (Potts 2008). Roli městského rolnictva přitom nelze podceňovat; v některých rozvojových zemích ostatně chudé městské domácnosti utrací více než polovinu svého výdělku za jídlo (Jena 2017), což pro ně znamená kritické výdaje. Pokud přitom v dané zemi nejsou venkovští producenti potravin adekvátně navázáni na městské trhy, což o Etiopii spíše platí než naopak, posiluje tím potenciální role ve městech sídlících zemědělců, a zároveň apel na smířlivý přístup k neformálním trhům, na nichž potom takoví zemědělci své plodiny typicky odbývají. V tomto bodě je však nutno upozornit v první řadě na jednu znepokojivou právní úpravu, a sice *maximálně* 15letý pronájem městské půdy za účelem zemědělské činnosti, mezitímco komerční a průmyslové účely mohou dát vzniknout až 60letým, respektive 70letým pronájmům (FDRE 2011). To je vpravdě zarážející nepoměr hodný nápravy.

3.3 Budování městské infrastruktury

V historickém kontextu celého kontinentu Etiopie v otázce vývoje městských sídel poněkud zaostávala – ještě zhruba v polovině 17. století na habešském území nebylo možné najít nic, co by ani vzdáleně připomínalo město, a to údajně i v tom nejmenším možném měřítku (Ambaye 2013b: 292). Císař Menelik II. se sice po svém nástupu na trůn roku 1889 v Addis Abebě zasadil o konstrukci relativně husté sítě silnic a obklopen mnohými zahraničními poradci a inženýry nechal vybudovat také poměrně brzy funkční systém kanalizace (Záhořík 2010: 9; Ambaye 2013b: 297), ovšem ještě počátkem 60. let 20. století etiopské hlavní město oproti Asmaře, pravém italském centru ve východní Africe, působilo pouze spíše jako nesourodý shluk chatrčí než město (Burton 2001: 15–16; rozhovor Eliška Ketemaová).

První systematické, komplexní plány s ohledem na rozvoj a obecně podobu a rozložení Addis Abeby přinesla italská okupace (1936–41), jejíž stopy jsou navzdory jejímu relativně krátkému trvání na hlavním městě dodnes patrné. Italové v rámci Addis Abeby jasně načrtli komerční osu, stejně jako tu politickou (diplomatickou), a pokoušeli se zrealizovat rozdělení města na evropskou a africkou část. Byť k naprosté segregaci Addis Abeba nikdy nedospěla, podobně jako v Jihoafrické republice došlo k vystěhování tisíců lidí mimo centrum města, přičemž konkrétně západní část Addis Abeby byla v příštích letech známa jako „domorodá“ (Záhořík 2010: 9–10; Wubneh 2013: 257). Větší důraz na městské plánování potom po konci císařské éry Haileho Selassieho, jež se soustředila na prostou expanzi Addis Abeby, přinesl režim Dergu, který za pomoci

maďarského architekta přetvořil město ke svému socialistickému obrazu.⁶⁰ První tzv. *master plan* s cílem integrovat Addis Abebu s okolními regiony a zkvalitnit periferie tak, aby tamější sektor služeb mohl sloužit i okolním oblastem, záhy s přispěním italského expertního týmu vznikl roku 1986. Tento plán byl následně revidován v prosinci 2003, přičemž opět sliboval mimo jiné „revitalizaci sousedství“ (Kloos a Adugna 1989: 35; Wubneh 2013: 257), ke které však nikdy pořádně nedošlo.

Ještě roku 2009 v Addis Abebě propukla epidemie cholery v důsledku promíchání vodovodního a kanalizačního systému, údajně způsobeného shromažďováním obyvatel při křesťanských a muslimských svátcích (Záhořík 2010: 11), což jediné dokumentuje neschopnost města reagovat na populační růst. Kanalizační systém obecně slouží odhadem pouhým 10–15 % populace Addis Abeby (Demissie 2008: 520–524; World Bank Group 2015), přičemž nedávné katastrofální zřícení obrovské městské skládky pouze doplňuje soubor výzev, kterým město v tomto ohledu čelí. Wubneh (2013: 266–267) navíc zásadním způsobem upravuje oficiální statistiky, když tvrdí, že systém vodní dodávky namísto proklamovaných 97,7 % slouží zhruba 70 % obyvatelstva Addis Abeby. V tomto bodě je přitom nutno zdůraznit, že Etiopii opět sráží neexistující zapojení soukromého, respektive neformálního sektoru: v Nigérii se už v 80. letech ujímala tradice čerpání vody ze soukromých tankerů či od prodejců vlastních přebytků, přičemž dobrovolnické organizace složitou situaci pomáhaly zásadním způsobem řešit také v Tanzanii (Stren 1992: 540–548).

Své háčky zároveň skýtají také zdánlivě pozitivní aspekty etiopské infrastruktury: třebaže takový přístup k elektřině je v etiopských městech poměrně běžnou záležitostí a disponuje jím až 86 % obyvatelstva (kdežto africký průměr se odhaduje na 65 %), časté výpadky proudu jsou stále považovány za třetí nejdůležitější překážku podnikání v etiopských městech (World Bank Group 2015: 24–25).⁶¹ Problematickou dopravní situaci potom v Addis Abebě měla pomoci vyřešit za čínské peníze postavená nadzemní dráha, která je sice na jednu stranu cenově dostupná a v některých úsecích i levnější než klasické minibusy, ovšem s intervaly 15–20 minut není schopná při současném počtu

⁶⁰ Jeho hlavním odkazem, se kterým se Addis Abeba dodnes neúspěšně vypořádává, nicméně zůstává znesnadnění výběru daní převodem soukromých budov pod státní správu (Demissie 2008: 523–524).

⁶¹ Přitom i taková nutnost pořídit si vlastní generátor potom svou nákladností automaticky handicapuje domácí i zahraniční firmy s ohledem na soutěživost na mezinárodních trzích (Stren 1992: 539). Africké firmy ve formálním ekonomickém sektoru potom uvádějí, že kvůli výpadkům elektřiny přichází o 5 % potenciálního prodeje, v neformálním sektoru tato statistika roste na 20 % (Freire, Lall a Leipziger 2014: 15).

souprav zcela vyhovět poptávce, a například ženy s dětmi se v dopravní špičce z autorovy zkušenosti takovému způsobu přepravy z obav o vlastní bezpečnost raději vyhýbají. Ještě před pár lety přitom platilo, že až 70 % cest do práce či na nákupy bylo v Addis Abebě uráženo pěšky (Kessides 2007: 479), mezitímco městský úřad např. Kapského města v nedávné době ukázal dalším africkým městům vhodnou cestu vpřed shromažďováním a distribucí informací o formálních i neformálních sítích hromadné dopravy, aby bylo možné alespoň do určité míry koordinovat cesty minibusy, vlaky i autobusy (Ford 2017: 40). Konkrétně odvětví provozování minibusů (v amharštině nazývaných prostě *taksi*) je přitom africkými úřady obecně ignorováno a ponecháváno volnému fungování bez jakékoliv podpory či regulace, což autor práce považuje za zásadní překážku v efektivním řešení mnohdy kritické dopravní situace ve velkých městech, Addis Abebu nevyjímaje.

Zvláštním typem investic do infrastruktury je potom stavba a údržba obytných prostor, která se poslední dobou zrovna v Addis Abebě těší velké pozornosti. Už ve svém šest let starém dokumentu koneckonců UN-HABITAT (2011) označil vedle JAR právě Etiopii za jedinou výjimku v subsaharské Africe, která se může pochlubit větší sítí cenově dostupného bydlení. Přitom vycházel hlavně z takzvaného *Integrated Housing Development Programme* (IHDP); tedy komplexního, ambiciózního rozvojového programu, jehož dominantním prvkem je od roku 2010 konstrukce celých řad tzv. *kondominií*⁶², často na místech neformální cestou zbudovaných příbytků (UN-HABITAT 2011: 46). Program jako takový byl spuštěn už roku 2005 a zprvu se soustředil takřka výlučně na okrajové části města, o devět let později potom došlo k jeho poslední revizi. Jde o iniciativu, která aktuálně na kontinentě ve svém rozsahu nenachází konkurenci; doposud bylo v Addis Abebě a menších okolních městech obsazeno až 250 tisíc nových, zčásti státem dotovaných bytů. Samotná lokalita zvaná Koye, situovaná zhruba 25 kilometrů jihovýchodně od centra Addis Abeby, se má stát novým domovem pro 200 tisíc lidí (World Bank Group 2015: 32; Gardner 2017).

Etiopské IHDP je unikátní v tom, že byty alokuje na základě loterie a natrvalo. V Addis Abebě je přitom konstrukce vlastního domu tak drahá, že si ji cca 80 % obyvatel vůbec nemůže dovolit, a tak jsou pronájmy podobně jako v Nairobi tou nejrozšířenější formou obstarání obydlí (UN-HABITAT 2011: 54; Wubneh 2013: 259–260). Na druhou stranu, leckým vzývaný aspekt cenové dostupnosti je v případě IHDP značně

⁶² Tento typ obydlí se v centru Addis Abeby ukázal být efektivním, cenově dostupným řešením bytové krize z 90. let, a právě na této zkušenosti se má nyní nepokrytě stavět (Wubneh 2013: 262).

problematický: bytové jednotky si totiž žádají jednorázovou zálohu ve výši 10–20 % celkových nákladů a dále jsou financovány skrze hypoteční půjčku poskytnutou státem vlastněnou Komerční etiopskou bankou (CBE). Úroková sazba přitom obvykle odpovídá 8,5 % a splatnost půjčky se pohybuje mezi 15 až 20 lety. I když se stále nacházíme v počáteční fázi programu, už teď není pochyb o tom, že taková záloha s hypotékou mnohým zdánlivým šťastlivcům do budoucna přináší fatální zátěž (World Bank Group 2015: 32; Wubneh 2013: 263). Proto také více než polovina výherců loterie svůj alokovaný byt pronajímá⁶³ a sama bydlí jinde; typicky blíže centru, blíže své práci, v otevřenější lokalitě umožňující silnější společenské vazby (Gardner 2017).

Onen poslední faktor je velice důležitý a západními odborníky často podceňovaný: byt jde o program financovaný čistě z veřejných zdrojů, bez podpory zahraničních donorů, a výstavba kondominií je prováděna výhradně etiopskými firmami, nejedná se tak úplně o příklad „afrického řešení pro africkou zemi“, jak zní oblíbené motto obhájců IHDP. Financování je totiž jedna věc, design věc druhá – a ten je veskrze evropský, inspirovaný zejména východoněmeckým stylem (Gardner 2017). Zásadním nedostatkem výsledného produktu je tudíž jistý pocit samoty, odtržení, který evropská sídliště v mnohých Etiopanech vzbuzují. Spor koloniálních priorit s domorodou tradicí nigerijského etnika Hausů byl zdokumentován již dávno v minulosti, přičemž v Pobřeží Slonoviny byl zase aktuální problém Evropany budovaných příbytků na dlouhé roky dopředu, zatímco tamní obyvatelstvo historicky preferovalo přechodný typ bydlení (Smit 1979: 5–13). Nesoulad etiopských tradic s typologií nových obytných prostor je palčivý rovněž v Addis Abebě; zatímco na venkově je běžné mít v rámci pozemku solidárně vyhrazený prostor pro neohlášeného výrobce či prodejce, evropský design domů v hlavním městě s takovými prvky nepočítá (rozhovor Dirk Donath 2017). A konkrétně druhý zmíněný faktor příliš dlouhé trvanlivosti by byl jistě relevantní rovněž ve vztahu k etiopským pastevcům, které chce vláda oficiálně přimět k usedlému stylu života mj. v městských sídlech.

⁶³ V některých oblastech Addis Abeby se má dokonce jednat o tři čtvrtě vlastníků, což je problém, neboť výherci loterie jsou formálně zavázáni k užívání bytové jednotky po dobu nejméně pěti let. V hlavním městě se teď přitom tvoří zbrusu nová ekonomická vrstva tzv. „vyhledávačů renty“ (v amharštině *kiray sebsabi*), tedy výherců loterie, kteří dříve neměli téměř žádný či vůbec žádný majetek, aby se ze dne na den stali *de facto* landlords a své byty pronajímali mnohdy za vyložené přehnané částky, čímž IHDP přispívá ke kontraproduktivním výsledkům (Wubneh 2013: 263).

Samotné IHDP je tedy sice na africké poměry bezesporu modernistické, ale zároveň taky příliš radikální a při zasazení do patřičného kontextu jen stěží vhodné řešení. Zatímco v afrických velkoměstech přirozeně žijí bohatí po boku chudých, plány evropského ražení jako tento akorát vybízí k segregaci a utužování třídních rozdílů (UN-HABITAT 2011: 46; Gardner 2017). O adresování výzev urbanizace v souladu s místními zvyky tudíž v Etiopii nemůže být řeč, stejně jako nemohla být vlastně nikdy v minulosti: už císař Menelik II. se radil např. se švýcarským architektem, také Haile Selassie využíval anglické a francouzské pomoci, přičemž od roku 1956 se Addis Abeba otevřeně rozvíjela po vzoru Londýna, krom toho se na hlavním městě podepsal i vliv italské okupace a později maďarská výpomoc socialistickému režimu (Záhořík 2010: 10; Wubneh 2013: 257). I přes absenci koloniální zkušenosti jako takové se zkrátka Addis Abeba se svými italsky znějícími, stěžejními obchodními a komerčními čtvrtěmi jako Piassa či Mercato nikdy nebude dát považovat za ryze etiopské velkoměsto.

Co teprve skutečně nese znaky etiopské přirozenosti, to jsou slumy a obecně neformální cestou, typicky jenom za užití dřeva a bahna, zbudované příbytky, které dle některých údajů ukrývají dokonce 70–80 % městské etiopské populace (World Bank Group 2015: 27–28; UN-HABITAT 2011: 4). Také tento typ obydlí tvůrci IHDP svým způsobem řeší, to však mimořádně nešetrnou cestou: s daným schématem se totiž pojí také rozsáhlé vyklízení 360 hektarů slumů poblíž centra Addis Abeby, které má v příštích třech letech obnášet stržení až tří tisícovek domů. Vystěhovaní sice mají dostat možnost přesunu do kondominia, to si ovšem s velkou pravděpodobností nebudou moci dovolit (Gardner 2017).

Takový doprovodný jev plánů africké země na postupnou (rapidní) urbanizaci a konečné nenaplnění příslibu cenově dostupného ubytování přitom není ničím výjimečným. Přestože původní plán na vývoj Addis Abeby z roku 2002 počítal také s posílením nabídky obydlí odpovídajícího standardům chudé městské vrstvy, na tuto zásadní vrstvu se nakonec zapomnělo – mj. proto, že by si realizace takového plánu žádala výrazné zapojení soukromého sektoru, který se netěší důvěře etiopské administrativy. Z totožného důvodu se přitom po pouhém roce opouštěl také obdobný plán z roku 2004 (World Bank Group 2015: 30–35).

3.3.1 Neformální způsoby osídlování měst

Neformální cestou opatřená obydlí se dělí na více druhů, přičemž největší pozornosti se v západní literatuře dostává tzv. slumům. Samotná definice termínu *slum* může být problematická a mnohdy přespráliš široká, zastřešující obydlí více druhů. Obvykle se má každopádně jednat o obytnou strukturu, která nedisponuje adekvátní kvalitou, postrádá stabilní přístup k pitné vodě a hygienickým zařízením, a nenabízí dostatečný prostor k životu. Na základě této širší definice by dle jedné statistiky k roku 2001 v afrických slumech přebývalo více než 60 % městské populace (McGranahan a kol. 2009: 7–8).

Takové statistiky jsou úderné a často bohužel v literatuře slouží jedinému účelu – demonstrovat nakolik zaostalá obytná infrastruktura a obecně životní úroveň v afrických městech je. Přitom co se z evropského pohledu může zdát jako „přeplněná domácnost“, resp. nedostatečný prostor k životu, to se může v africkém kontextu rovnat obyčejné preferenci a vyjádření sounáležitosti více rodin. S tím souvisí také to, že pokud jsou chudé slumy automaticky vydávány za jakési „vlajkové lodě“ neformálních obytných prostor, akademici zásadním způsobem redukuje jeden komplexní fenomén.

Totíž neformální cestou africká města dlouhodobě osídluje také bohatší vrstva, která takto kupříkladu uniká před vysokými nájmy a vytváří takzvané „slumy naděje“; své vlastní příbytky bez nutnosti cokoliv odvádět státu, a tedy svým způsobem zdroje vlastní hrdosti. Třeba v Dar es Salaamu, hlavním městě Tanzanie a koncem 80. let dokonalém exempláři z většiny neformálně osídleného afrického velkoměsta, si takové nelegální domy stavěli příslušníci všech společenských vrstev, až z tohoto fenoménu na okraji města vyklíčila svébytná střední třída se silnou společenskou dynamikou, stavějící rovněž na službách poskytovaných neformálním ekonomickým sektorem (Burton 2001: 25). Například v centru nigerijského Lagosu zase termín „slum“ nabýval negativní konotace čistě ze subjektivního pohledu politiků a členů městské administrativy – slum v tomto kontextu spíše reprezentoval určitý styl života, který se vládnoucím elitám přičil pro kontrast s komerční zónou, kterou zároveň budovaly, než že by nesl nějaké specifické znaky typu neadekvátní kvality domů a špatných podmínek pro život (Hart 1989: 186–187). Vskutku, označit určitou oblast města za slum s veškerým stigmatem, které k němu lze navázat – toť v minulosti i současnosti oblíbený, znepokojivě častý způsob legitimizace velkých čístek neformálně zbudovaných obytných prostor v mnoha afrických zemích. V letech 2002–13 se k takovým krokům namátkou uchýlili

v Zimbabwe⁶⁴, Angole, Keni, Nigérii, Súdánu, JAR, Ghaně, Ugandě a roku 2011 také v Etiopii (Raleigh 2014: 258).

Konkrétně etiopské administrativě je tradičním trnem v oku specifický typ obydlí, který se v amharštině nazývá *chereka bet* (v anglických zdrojích je občas nesprávně uváděno „chika bet“), což v přeneseném významu znamená „domy stavěné při měsíčním svitu“ (když se nikdo nedívá).⁶⁵ Tyto *bety* jsou obvykle považovány za formu *squatterství*, neboť jejich trvanlivost lze mnohdy počítat i v řádu pouhých několika týdnů. Ze zkušenosti autora práce se obvyčejně jedná o shluky více narychlo postavených improvizovaných přístřešků několika rodin, které spojuje silný pocit sounáležitosti a nulový formální přístup ke střeše nad hlavou. Tradice *chereka betů* začala růst na významu s pádem režimu Dergu a nástupem EPRDF, přičemž pro představu jenom během roku 2000 mělo v Addis Abebě vyrůst na 60 tisíc takových bytových jednotek. Obecně se odhaduje, že neformální či neplánovanou cestou opatřená obydlí utváří nejméně čtvrtinu a spíše až 35 % celkové nabídky ubytování v Addis Abebě (Demissie 2008: 520–524; Wubneh 2013: 262), nicméně takové statistiky jsou z podstaty daného fenoménu velice složitě ověřitelné. Například v souvislosti s ugandskou Kampalou se objevuje i údaj 60 % (Bidandi a Williams 2017), u Dar es Salaamu 70 % a u celkové angolské městské populace dokonce 80 % (McGranahan a kol. 2009: 25–26), což může vycházet jen a pouze z odlišného přístupu k definici „neformálního“ nebo (centrálně) „neplánovaného“.

Nekompromisní přístup státní a addisabebské administrativy k *chereka betům* sestávající z prostého strhávání příbytků bez poskytnutí jakékoliv kompenzace (Burns a kol. 2017) je nešťastný nejen proto, že v zásadě nic neřeší, protože vyhnáný dotyčný stejně nemá jinou možnost než si narychlo zhotovit přístřešek na jiném místě, ale také proto, že si takhle vláda dobrovolně uzavírá cestu k opravdu tradičnímu, udržitelnému řešení kritického nedostatku obytných prostor v hlavním městě. Pakliže třeba v Zambii už dávno přijali cíl zkvalitnit squatterské oblasti v rámci *celonárodní* strategie (Smit 1979: 8–13) a od poloviny první dekády tohoto tisíciletí se jali plošně vylepšovat neformální obydlí také v Jihoafrické republice (Marais a Cloete 2017: 192–193), v Etiopii

⁶⁴ V Zimbabwe, respektive tehdejší Rhodésii, se mimochodem už roku 1976 neblaze proslavili vystěhováním zhruba 700 tisíc squatterů v rámci programu nazvaného výmluvně „Drive Out the Rubbish“, tedy „Vyžehňte špínu“ (Lamson-Hall a kol. 2015).

⁶⁵ Kromě „měsíčních domů“ jsou neformální cestou budovány také „měsíční kostely“, které se již těší větší toleranci ze strany vlády a obvykle strhávány alespoň ve větší míře nejsou (Wray Witten 2007: 168).

se akorát roku 1975 uchýlili ke znárodnění jednoho typu neformální konstrukce (dnes známé jako *kebele housing*), která nyní utváří součást rozsáhlého trhu s nájmy. Tyto příbytky jsou však stále v mnohých statistikách vedeny jako slumy, přičemž nájemníkům není formálně povoleno je jakkoliv upravovat k obrazu svému. Alespoň nájemné je nicméně přívětivě dotováno státem. *Chereka bety* mezitím zůstávají v ilegalitě na všech místech v zemi s jedinou uváděnou výjimkou – městem Jijiga v regionu Somali na východě Etiopie (World Bank Group 2015: 29–30).

Jihoafriická republika přinejmenším donedávna zůstávala jedinou zemí subsaharské Afriky, která disponovala potřebnými kapacitami pro systematické, velkoplošné zkvalitňování i těch nejskromnějších přístřešků mj. skrze posílenou dodávku vody zdarma, která se zvláště osvědčila ve velkých městech. V Tanzanii či Keni ambiciózní projekty na přeměnu neformálně zbudovaných obydlí v cenově dostupné formální příbytky vzhledem ke své neefektivitě ztroskotaly. Zajímavou platformou nicméně zůstává organizace *Shack/Slum Dwellers International* (SDI), která na nejnižší možné úrovni sdružuje především ženami vedená spořicí sdružení zakotvená v obytných strukturách charakterizovaných nezajištěnými právy na držbu půdy a nekvalitními podmínkami pro život. Základní metodou SDI je využít naspořené peníze k posílení společenského kapitálu v takových zanedbávaných sousedstvích. Ke členství v SDI se hlásí sdružení či nevládní organizace z Ghany, Keni, Malawi, Namibie, JAR, Tanzanie, Ugandy, Zambie a Zimbabwe, přičemž spořicí schémata fungují také v Angole, Mosambiku, Svazijsku, Nigérii a Sierra Leone (McGranahan a kol. 2009: 25–31). To znamená výčet již nemalého počtu 14 zemí s angažovanou nižší městskou vrstvou. Etiopie se v tomto výčtu nenachází – a pravděpodobnou příčinu lze spatřovat v jisté dlouhodobé demonizaci neformálního ubytovacího i ekonomického sektoru, která se jeví krajně nevhodnou a ve výsledku nikomu neprospívající. Takové spořicí skupiny, které zároveň často tvoří větší federace, koneckonců například v Keni provádí i rozsáhlé číslování příbytků v neformálně zbudovaných obytných strukturách a s velkou úspěšností ukončují spory mezi landlordy a nájemníky (Toulmin 2008: 16), což jsou přesně nesmírně užitečné iniciativy, na jejichž uskutečnění centrály nemají dostatečnou kapacitu či vůli.

3.4 Úskalí neúměrné, nerovnoměrné urbanizace

Závěrem třetí kapitoly se zbývá pozastavit nad fenoménem tzv. *overurbanization*, přehnané urbanizace, který sehrává v akademické literatuře při řešení úskalí urbanizace velice výraznou úlohu. Mnozí autoři si totiž kladou otázky, zdali urbanizace jakožto

rozvojový trend nemá v jistém bodě svůj strop; zdali se po překročení určitého prahu nestává trendem kontraproduktivním, ba nechtěným. Mezi signály přehnané urbanizace se mají typicky řadit stagnující venkovské oblasti či rostoucí nezaměstnanost ve městech,⁶⁶ přičemž se za kritický, ba neudržitelný všeobecně považuje růst míry urbanizace vyjádřený 5–8 % (Vincent 1976: 290). Podle Deborah Potts i město rostoucí ročně o „pouhá“ 3 % představuje velkou výzvu a žádá si pečlivě rozvržené plány, ať už roste na základě migrace či přirozeného příbytku obyvatelstva např. vysokou porodností (Potts 2009: 257). Roční růst městské populace v Etiopii se přitom pohybuje na kritické hraně, zhruba mezi 4 a 6 % (Gardner 2017), tudíž řešení tohoto fenoménu dozajista je na místě.

To zřejmě vysvětluje, proč africké vlády obecně nemají příliš velký zájem na explicitní podpoře migrace do měst. V rámci dotazníku OSN si „výraznou změnu v rozmístění obyvatelstva“ roku 1996 přálo 63 % afrických administrativ, přičemž k roku 2007 onen podíl vzrostl na závratných 74 %. Což by sice nutně neznamenalo, že se africké vlády staví proti urbanizaci, ovšem celý obrázek záhy vypovídajícím způsobem dokresluje další otázka, kde 54 %, respektive 78 % afrických vlád připouští, že sledují strategie s cílem „snížit míru migrace do městských aglomerací“ (OSN 2008). Na základě ještě čerstvější publikace té samé organizace (OSN 2010: 29) dokonce až 81 % afrických vlád věří, že je míra urbanizace v jejich zemi přehnaná, a snaží se tak omezit migraci na trase venkov-město. Jak vidno výše, etiopská vláda se mezi ty skeptické neřadí; její pětiletý rozvojový plán dokonce vůbec poprvé zřetelně akcentuje potřebu rozvoje městských sídel (Gardner 2017) a otevřeně počítá se zaváděním katastrů v Addis Abebě a 23 dalších městech s cílem postupně vytvořit jednotný, digitalizovaný registr (více na Burns a kol. 2017).

Čím větší chuť urbanizovat svou zemi, tím větší ovšem musí být ochota vyvíjet citlivé strategie na adekvátní podepření takového procesu v zájmu obyvatelstva; a ta zatím etiopskou administrativu spíše necharakterizuje.

Přísné plánování a vývoj strategií na užívání půdy (*land use policy*) nejen na celostátní, ale také regionální úrovni, je důležité hlavně ve dvou rovinách. V té první,

⁶⁶ Občas se dodává i nízká míra zaměstnanosti v průmyslovém odvětví v porovnání s obdobně urbanizovanými zeměmi na rozvinutém západě, ale takový úhel pohledu vážně není vhodný k aplikaci v africkém prostředí. Vesměs totéž platí pro úsudky na základě míry zaměstnanosti v sekundárním a terciárním ekonomickém sektoru (Bradshaw 1985: 74-85).

kteřá se přímo neváže k urbanizaci, jako spíš k půdním akvizicím představeným výše, jde v první řadě o environmentální hledisko a například ochranu národních parků. Třebaže se to může zdát až absurdní, v Etiopii mnohdy dochází k převedení takto chráněného kusu půdy pod správu investora, který jej následně využije např. na stavbu továrny na sodu, jako se tomu stalo poblíž jezera Chelelaka, které již v důsledku kompletně vymizelo (Gete 2017).⁶⁷ Strategické jezero Hawassa poblíž stejnojmenného města se dále stává terčem skupiny vysokoškolských studentů, kteří usilují o vytvoření jakési nárazníkové zóny, jež by jezero chránila (Knight 2017). V regionu Benishangul-Gumuz přišla pastevecká komunita o část klíčového bambusového lesa (Keeley a kol. 2014: 47); v jihovýchodní části Etiopie byla chráněná oblast s výskytem unikátního druhu slona zčásti převedena pod správu německé společnosti na výrobu biopaliva. V regionu Gambella se mezitím vůbec nedaří bránit tamní národní park, jehož velkou část spolky investice společnosti Saudi Star; a stejné obavy panují také ve vztahu k národním parkům Omo a Mago v regionu SNNPR (Rahmato 2014: 39–40). Podle Ethiopian Wildlife Conservation Authority (EWCA) už skrze různé pronájmy Národní park Gambella přišel dohromady o 438 tisíc hektarů půdy, aniž by byly jedinkrát zohledněny principy mezinárodního protokolu *Environmental Impact Assessment* (EIA; Vyhodnocení vlivů na životní prostředí). Na vymáhání jeho dodržování se obecně v Etiopii nedbá, a to vskutku ve znepokojivé míře (Oakland Institute 2011: 26–27); protokolem se údajně řídí pouze společnosti, které žádají o půjčku od Etiopské rozvojové banky, jež si dodržování jeho principů klade jako podmínku (Schoneveld 2015: 106–108).

Druhou důležitou rovinou centrálního plánování je potom zabránění neúměrné expanzi Addis Abeby na úkor menších etiopských měst, což se bohužel rovněž příliš nedaří. K roku 1987 byla Addis Abeba zodpovědná za 35 % veškeré městské populace v zemi, přičemž Asmara – druhé město v pořadí, o které brzy nato Etiopie vzhledem k oddělení Eritrey přišla – pojímala pouze 7 % celkového obyvatelstva měst. Již zhruba od roku 1967 přitom docházelo také k rozvoji druhořadých městských sídel jako Hawassa, Arba Minch nebo Bahir Dar (Ofcansky a Berry 1991), těm však historicky nebyl rozhodujícími činiteli věnován dostatek pozornosti. Také výše představené plány IHDP původně počítaly s implementací napříč všemi většími městy v Etiopii, po dokončení první fáze se však vzhledem k „vysokým nákladům“ a „pomalému progresu“

⁶⁷ V oblasti zvané Rift Valley se dále scvrkává také jezero Abigata, přičemž plocha pokrytá mokřady a stromy akácie se od roku 1973 ztenčila o 63, respektive 77 % (Gete 2017).

oficiálně omezily pouze na Addis Abebu. Přesto se odhaduje, že do roku 2037 bude hlavní město stát pouze za 5 % nové poptávky po bydlení, čili rozvoj sekundárních a terciárních měst jednoznačně musí být v Etiopii na pořadu dne (World Bank Group 2015: 32).

V tomto bodě na druhou stranu samozřejmě nelze uzavřít, že by se menší etiopská města nijak nerozvíjela – například Hawassa, která zároveň na dočasné bázi přitahuje celou řadu vykonavatelů rozvojové pomoci, mezi lety 2000 a 2010 ročně rostla o 6 % a v poslední době možná ještě závratněji (Knight 2017). Problém spočívá spíše v tom, že se Etiopie ani zdaleka neřídí nedávným africkým trendem, kdy menší města expandují ve větší míře než hlavní město (Raleigh 2014: 254). Ba naopak, Addis Abeba roste podstatně rychleji než zbylá sídla; a dle nálezů výzkumného týmu Zelekeho Geteho, ředitele Centra pro vodní a půdní zdroje při Addisabebské univerzitě, také neúměrně k reálné potřebě. V první dekádě tohoto tisíciletí se hlavní město každým rokem rozpínalo v průměru o 14,5 kilometrů čtverečních, zatímco u zbylých větších měst šlo maximálně o 1,5 km². Expanze přitom byla dle Geteho závěrů opravdu žádoucí pouze v případě sídel Hawassa a Dessie; zbylá centra se rozpínají nehledě na potenciál okolní půdy⁶⁸ a růst obyvatelstva, respektive poptávky po bytových prostorách (Gete 2017).⁶⁹

Zde je přitom potřeba vzít v úvahu, že samotná expanze města je jen slabou zárukou navýšení jeho ekonomické výkonnosti: statistici odhadují, že zdvojnásobení velikosti městského sídla vede k navýšení produktivity o pouhých 3–8 %. Jinak řečeno, pokud se populace města rozroste o čtvrtinu, výsledný produkt jednoho pracujícího obyvatele (a v důsledku jeho příjem) vzroste o nepatrných 1–2 % (Turok a McGranahan 2013: 471–473). Z tohoto pohledu je jednoznačně dobrou zprávou, že *master plan* na dramatickou expanzi Addis Abeby dále do regionu Oromia byl loni v reakci na krvavé protesty pro tuto chvíli odložen (Chala 2016); byť stěží navždy.⁷⁰ Nyní je tento krok nutno

⁶⁸ Většina průmyslových továren se soustředí v údolí řeky Awash, v industriální zóně poblíž Dakemu, která disponuje jedním z nejúrodnějších pruhů půdy, vhodných konkrétně k pěstování teffu, zcela zásadní suroviny pro obživu etiopského obyvatelstva (Gete 2017).

⁶⁹ Výše uvedené aktuální statistiky korespondují s globálním trendem: pokud má mezi lety 2000 a 2030 celosvětově dojít ke zdvojnásobení městské populace, celková rozloha měst dojde rovnou ztrojnásobení. Toto rozpínání navíc obecně znamená úbytek úrodné půdy, přičemž Asie s Afrikou mají pojmout až 80 % celosvětové ztráty. Půda v příměstských oblastech je přitom vzhledem k přítomné infrastruktuře jako zavlažovacích systémů typicky produktivnější než ta na venkově (Jena 2017).

⁷⁰ Na tomto místě se sluší poznamenat, že addisabebský *master plan* byl patrně úspěšán a nezahrnoval dostatek tvůrčích hlasů, takže si žádá razantní přepracování. Například v Keni se plán na rozvoj Nairobi chystá celé dekády ve spolupráci s japonskou rozvojovou agenturou a celou sítí konzultantů s opatrným vědomím toho, že předešlý *master plan* z roku 1973 nikdy nebyl implementován (Lamson-Hall a kol. 2015).

doplnit změnou orientace na rozvoj menších měst, jejíž akutní potřebu dokumentuje také skutečnost, že případy migrace na trase město-město jsou v Etiopii na rozdíl od dalších zemí jenom výjimečné. Dle jedné studie (Mueller, Schmidt a Lozano-Gracia 2015) tvoří takoví migranti pouze 8,3 % všech etiopských, zatímco v Malawi, Nigérii a Tanzanii se ten podíl pohybuje mezi 26 a 30 %.

Idea, že rozvoj menších venkovských sídel může výrazně napomoci zemědělské produkci v okolí, což lze považovat za jediné žádoucí efekt, se začala uchytávat už v polovině minulého století a demonstrována byla například na urbanizačních procesech v Zambii (Vincent 1976: 290). Že malá sídla na venkově, kam se volně stahují farmáři, aby zůstali činní v zemědělském sektoru, rovněž dovedou efektivně plnit vybrané funkce větších měst (jako lepší navázání na trhy), to později přesvědčivě dokázal případ Botswany, a v menší míře také příklady z Tanzanie, Burkiny Faso, Angoly, Mosambiku či přímo Etiopie (Potts 2008). Případ Zimbabwe v období velké ekonomické krize zase ukázal, že chudší vrstva obyvatelstva je v takových chvílích podstatně zranitelnější ve větších městech, a tak se vedena přirozeným pudem sebezáchovy v reakci uchyluje k migraci do menších sídel (Potts 2015: 10–11). Taková venkovská sídla zároveň vykazují větší potenciál na snižování míry chudoby (Christiaensen, De Weerd a Todo 2013 20–24; Barofsky, Siba a Grabinsky 2016) a efektivní řešení otázky neformálně zbudovaných příbytků nikoliv skrze jejich bourání, nýbrž konstruktivní zkvalitňování (Marais a Cloete 2017: 192–193).

Dosavadní zanedbávání menších měst v Etiopii dokresluje například skutečnost, že městským kanalizačním systémem dosud disponuje pouze Addis Abeba (World Bank Group 2015),⁷¹ nicméně kroky směrem kupředu registrovat lze. Esenciální součástí pětiletého rozvojového plánu se zdá podpora sekundárních měst typu Hawassa, Bahir Dar, Adama a Mekele,⁷² přičemž vláda již začala s konstrukcí 1,7 milionu venkovských domů napříč celou zemí a během příštích pěti let chce tisíce venkovských *kebele* povýšit na města se vším všudy (Zegeye 2016). Mimořádně slibně se potom jeví ambiciózní plán

⁷¹ Což není výjimečné, sekundární města obecně v Africe na horší přístup k nutné infrastruktuře v porovnání s hlavními městy velice trpí, což potvrdily i výzkumy z 12 různých států subsaharské Afriky (Christiaensen, De Weerd a Todo: 24).

⁷² Konkrétně tato čtvrtice se už v letech 2014/15 začala připravovat na expanzi o celkové rozloze 81 tisíc hektarů a každé z jmenovaných měst na výstavbu podpůrné infrastruktury vydává zhruba polovinu svého rozpočtu, což značí významný závazek. Konkrétně rozpínání Mekele se přitom ani nezdá problematické, protože ho z většiny obklopuje marginální půda; naopak expandující Hawassa bude nevyhnutelně polykat úrodnou zemědělskou půdu a představuje tudíž velký plánovací oříšek (Lamson-Hall a kol. 2015).

etiopského milionáře a developera Tsedekeho Woldua, který ve spolupráci s lokálními vládami hodlá po celé Etiopii zasít až osm tisíc nových měst, které by v ideálním případě přinesly infrastrukturu a pracovní pozice na venkov. Počátkem roku 2018 Woldu začne s 13 pilotními městy (Gardner 2017). Tento způsob směřování je zvláště v Etiopii, kde mezi lety 1994–2008 zaregistrovali všehovšudy *dvě* nová městská sídla (Tegenu 2010: 20), nesmírně potřebný.

4 Doporučení

4.1 Reforma veřejné zemědělské asistence v Etiopii

Byť následující podkapitola obhájí potřebu její dalekosáhlé reformy, je nutno ihned úvodem poznamenat, že veřejná zemědělská asistence ve své aktuální podobě, a svém vpravdě úctyhodném měřítku, představuje učiněnou chloubu současné etiopské administrativy.⁷³ Mezi prezentací navenek, doprovázenou na pohled parádními statistikami, a reálným přínosem celého aparátu je však rozdíl.

System takzvané *agricultural extension* je totiž, přesně jak anglický název napovídá, prodlouženou (*extended*) rukou státu, a to jednak v tom původním smyslu, že asistuje zemědělcům a snaží se jim napomáhat k lepší produkci, jednak ovšem také zdánlivě mimoděk pomáhá centrální správě v upevňování její moci v regionech.

Konkrétně na nejnižší úrovni (*kebele*) zpravidla operují tři orgány: volená Rada kebele, Kabinet kebele a Komise EPRDF pro dané kebele. Členství v Komisi a Kabinetu se obvykle nevylučuje, přičemž šéf Kabinetu je typicky také členem stranického výboru na centrální úrovni. Právě v rámci Kabinetu působí rovněž jeden ze tří rozvojových agentů (*development agents*, DAs), jinými slovy realizátorů veřejné zemědělské asistence, jenž typicky kontroluje distribuci zemědělské pomoci. Takového agenta potom v rámci Kabinetu doplňují mj. členové Rady, která vzešla ze všeobecných voleb, jimž roku 2015 opětovně zcela dominovala od roku 1991 nepřetržitě vládnoucí koalice EPRDF. Nevyhnutelně tudíž ani o *veřejné* zemědělské pomoci nelze konkrétně v decentralizované Etiopii hovořit jako o nepolitizovaném aparátu, skutečně *veřejně* přístupném všem rolníkům bez rozdílu. Naopak, ve skutečnosti je politickou příslušností určován i samotný přístup k pomocným balíčkům: farmáři-žadatelé jsou podrobováni kontrolám a speciálně bodováni, přičemž zhruba 15–25 % celkového skóre utváří náklonnost dotyčného k EPRDF. Distribuce zrn, hnojiv či úvěrů se tak v mnohých částech země stává formou odměny sympatizantům, resp. zárukou jejich pokračující podpory EPRDF (Berhanu a Poulton 2014: 209–211).

⁷³ Když se v červenci 2003 v Maputu hlavy afrických států shodly na tom, že je potřeba vytvořit silné strategie na podporu rozvoje zemědělství a venkova, a zavázaly se k vyhrazení alespoň 10 % rozpočtu na takové aktivity, Etiopie byla následně jednou z pouhých osmi zemí, které závazek dodržely, když v letech 2002/3–2011/12 průměrně na zemědělství vydávala až 15 % vládního rozvojového rozpočtu, zatímco zbylé země regionu – Tanzanie, Keňa a Uganda – se ani zdaleka nevyšplhaly na hranici oněch 10 procent (Salami, Kamara a Brixiova 2010).

Tato podružná funkce rozvojových agentů není novým fenoménem; už v 50. a 60. letech minulého století, kdy za pomoci Oklahomské státní univerzity v USA docházelo k zakořenění dané tradice, bylo na rozvojové agenty často, ne-li v první řadě, nahlíženo jako na „pěšáky režimu“, kteří se podílí na budování národa. Zejména tehdy, když ještě Etiopie nebyla formálně decentralizovaná, neměla centrální vláda kromě těchto agentů na úrovni vesnic téměř žádné další zaměstnance veřejného sektoru, a tak je mnohdy pověřovala také vykonáváním úřednických, statistických či přímo politických služeb.⁷⁴ O zdokonalování zemědělské produkce tenkrát tolik nešlo, byť založení Ministerstva zemědělství roku 1963 a vytvoření na něj navázaných oddělení konečně vedlo k postupnému posílení rovněž tohoto esenciálního prvku (Picciotto a Anderson 1997: 250; Berhanu a Poulton 2014: 204).

Teprve na přelomu 60. a 70. let, kdy se císařský režim náhle v rámci svého třetího pětiletého plánu (1968–73) namísto prosazování velkých komerčních farem zaměřených na export přeorientoval na podporu rodinných farem a menších producentů, došlo také k zásadní proměně role rozvojových agentů. Mezi jejich funkce se rázem řadila také distribuce tzv. balíčků, které obsahovaly mj. hmatatelné nástroje jako uměle zkvalitněná zrna a hnojiva, ale také asistenci v podobě zprostředkování úvěrů či výpomoci s konzervací půdy. V době pádu režimu roku 1974 nicméně síť rozvojových agentů dle jednoho odhadu pokryla maximálně 16 % farmářské populace, přičemž z asistence těžila téměř výhradně nejbohatší vrstva; to v nedávné době se již, pro srovnání, mělo jednat o nejméně 40 % ze zhruba 10 milionů farmářských domácností (Berhanu 2012: 5–13; Spielman a kol. 2010: 186–187).

Zásadní zlom tedy nastal až s pádem císařství a nastolením socialistického režimu Dergu, který rozvojové agenty okamžitě pověřil především implementací proklamace o zemské reformě. Pokud už se někomu dostávalo asistence v oblasti zemědělství, dělo se tak v duchu propagované kolektivizace, a tedy skrze politizovaná družstva, zatímco individuální farmáři neměli k balíčkům přístup. Pronikání vojenského režimu na venkov bylo v důsledku systematictější a důslednější než v případě císařského režimu, kdy jeden

⁷⁴ Taková je i současná praxe, kdy se rozvojoví agenti nezřídka angažují ve sběru daní a vybírání splácených úvěrů. Obhajoba vládních strategií je potom další hlášenou podružnou činností rozvojových agentů dneška (Berhanu a Poulton 2014: 211).

agent typicky vykonával různé funkce v rámci až pěti rolnických asociací (Berhanu a Poulton 2014: 204–205; Berhanu 2012: 17).

Krátce po pádu socialistického režimu byl roku 1993 představen nový systém veřejné zemědělské asistence, který ve své prvotní fázi, resp. v rámci prvního demonstrativního vzorku, zahrnoval pouze 160 farmářů a kladl největší důraz na posílení produkce kukuřice a pšenice. Během jediného roku se nicméně počet účastníků rovnou zdesetinásobil, přičemž byly do programu zahrnuty také čirok a především *teff*, základ nejběžnějšího etiopského pokrmu, *enjery*. Roku 1995 potom etiopští farmáři sklidili nezvykle velkou úrodu, což vládu utvrdilo v potřebě dalšího vývoje strategie, a tak pod hlavičkou schématu s akronymem PADETES veřejná zemědělská asistence roku 2002 dosahovala na úchvatných 4,2 milionů Etiopanů čili zhruba třetinu všech farmářů v zemi. Za dalších šest let již mělo údajně jít o celých 9 milionů, což značí enormní a poměrně bleskové rozpětí sítě rozvojových agentů oproti pouhým 32 tisícům v roce 1995 (Berhanu 2012: 14; Berhanu a Poulton 2014: 205–206).

Od té doby se veřejná zemědělská asistence – na rozdíl od asistence v jiných zemích navíc dotovaná v podstatě výhradně zevnitř, bez výrazného přispění donorů (Berhanu a Poulton 2014: 206) – těší významné pozici na etiopské vládní agendě. V letech 2004–09 se jenom na tréninkové programy farmářů, které jsou akorát jedním, byť významným komponentem celého systému, z veřejných zdrojů vydalo až 50 milionů USD, tedy téměř dvě procenta zemědělského HDP (Berhanu 2012: 14). Ona farmářská tréninková centra (*Farmer Training Centres*, FTCs) se začala zakládat právě roku 2004 a během první pětiletky se jich stihlo zbudovat na 6,5 tisíc, přičemž zhruba 2,4 tisíce z nich už tou dobou reálně poskytovaly výcvik. Konečným cílem je mít jedno FTC v každém *kebele*, tedy dosáhnout počtu zhruba 15 tisíc.⁷⁵ K tomu bylo založeno přes 20 zvláštních výukových středisek, z nichž se rekrutují speciálně vzdělaní rozvojoví agenti; do roku 2010 jich stihlo standardní tříleté studium absolvovat na 60 tisíc, přičemž dříve rozvojoví agenti vycházeli pouze z devítiměsíčního, podstatně méně komplexního výcviku. V tuto chvíli asi 25–30 % všech zaměstnanců v oblasti zemědělské asistence v celé subsaharské Africe působí právě v Etiopii. Pro srovnání: roku 1995 se v tomto odvětví angažovalo zhruba dva a půl tisíc jedinců, kdežto roku 2009 už mělo jít o 45 tisíc,

⁷⁵ Na každé *kebele* by potom měli připadat tři pevně umístění agenti se specializací v produkci plodin, chovu dobytka a správě přírodních zdrojů; zároveň by potom na prostoru více kebel měli operovat také neukotvení agenti s užší specializací na zdraví a ošetřování zvířat (Berhanu a Poulton 2014: 199–200).

což značí bezprecedentní rychlost nárůstu na kontinentu a menší podíl farmář:pracovník, než jaký registrují v Číně, jež se často vydává za vzorový příklad (Davis a kol. 2010: 1; Berhanu 2012: 5; Berhanu a Poulton 2014: 199–200).⁷⁶

Výše uvedená čísla nejsou těmi jedinými statistikami, jež navenek vytváří navýsost pozitivní dojem. O ten se zároveň starají i mnohé studie: jedna pod záštitou IFPRI a se vzorkem o 15 etiopských vesnicích přišla s nálezem, že alespoň jedna návštěva rozvojového agenta přispěla k nárůstu produkce dané domácnosti o 7 % a ke snížení míry její chudoby o 10 % (Dercon a kol. 2008). Data vycházející z milionů demonstrací v rámci vládního programu PADETES nasvědčovala dokonce možnému zdvojnásobení produkce obilnin při užití hnojiv distribuovaných rozvojovými agenty (Spielman a kol. 2010: 186–187). A čerstvá studie provedená v jedné ze zón regionu Tigray pro změnu uzavírá, že domácnosti těžící ze zemědělské asistence generují o 66 % *hodnotnější* produkt než ty, kterým se asistence nedostává (Gebrehiwot 2017). Právě v Tigraji potom také díky veřejné zemědělské asistenci a zvláštnímu důrazu na prospěch zavlažovacích praktik jsou nyní i ženy schopné poblíž svých domovů pěstovat vysoce hodnotné druhy zeleniny (Davis a kol. 2010: 43–44).

To jsou všechno nálezy, které demonstrují, že veřejná zemědělská asistence rozhodně má smysl; to však zároveň neznamená, že by konkrétně její etiopské provedení nevykazovalo fatální nedostatky. Třeba v případě hojně zakládáných FTCs lze zkonstatovat, že se mnohdy nejedná o plně vybavené, a tedy v plánovaném rozsahu funkční tréninkové stanice, z nichž některé mají k dispozici pouze jeden hektar půdy či jen o něco větší plochu, na které zkrátka není možné v adekvátní míře poskytovat veškeré slíbené služby. Někdy navíc dochází k přemístění rozvojového agenta z jednoho FTC do druhého během šesti či devíti měsíců, což logicky nepřispívá k jeho efektivitě, neboť nestihne dát vzniknout jakýmkoliv vzorcům kooperace s farmáři. Dle zkušenosti autorů jedné velké studie totiž obvykle zabere až 2–3 roky, než si daný agent získá respekt komunity a začne jí být skutečně prospěšný (Davis a kol. 2010: 20–26).

⁷⁶ K roku 2010 na deset tisíc etiopských farmářů připadalo 21 rozvojových agentů, zatímco v Číně se dle statistik autorů jednalo o 16 agentů. V Tanzanii potom šlo o čtyři DAs a v Nigérii o tři, což jediné dokumentuje, nakolik zaostávají další země subsaharské Afriky (Davis a kol. 2010: 15).

Autor této práce proto vzhledem k těmto i dalším rezervám v etiopské veřejné zemědělské asistenci na prostoru následujících tří podkapitol přichází s konkrétními doporučeními.

4.1.1 Odlišný přístup založený na větší participaci farmářů

Právě výše nastíněné angažmá rozvojových agentů v nezemědělských aktivitách jako výběru dluhů či daní například neblaze působí na jejich vztah k farmářům a zároveň působí jako výrazný rozptyl. Důvěryhodnost a obecně reputace rozvojových agentů takto přirozeně trpí, takže jejich výsledné působení není založené na oboustranné ochotě a spolupráci, což nekoresponduje s trendy na jiných místech subsaharské Afriky; speciálně v západní části, kde se zhruba od přelomu 80. a 90. let ujímá spíše *participační* typ zemědělské asistence, závislý rovněž na informační výměně mezi samotnými farmáři (příklady viz Osborn 1995).

To v Etiopii jsou stále v první řadě aplikovány principy tzv. T&V typu asistence (*training & visit*; trénink a návštěva⁷⁷), který býval hýčkaným nástrojem rozvojové pomoci Světové banky, avšak od něhož se třeba v Thajsku či Malajsii začali odklánět již v 80. letech 90. století. V Etiopii tento přístup vesměs přetrvává, a tak jsou vykonavatelé veřejné zemědělské asistence tradičně vnímáni pouze jako distributoři hnojiv či úvěrů, a nikoliv už jako techničtí poradci s adekvátními zkušenostmi v oblasti zemědělské produkce (Berhanu a Poulton 2014: 213; Picciotto a Anderson 1997: 251–253; Davis a kol. 2010: 25). To potom vede k vysoké míře ztracování hnojiv či vylepšených zrn jenom po chvíli užívání, což dle jedné studie platilo dokonce o 55 % farmářů (Davis 2008: 18–21), a dle další o stále signifikantní jedné třetině uživatelů (Spielman a kol. 2010: 190).

Etiopská veřejná zemědělská asistence by tedy jedině užila posílení aspektu participace. Tím jednak miníme posílení kooperace na úrovni farmář-farmář, kdy lze např. vyčlenit tzv. „farmáře profesory“, kteří své jedinečné know-how budou šířit dále po své *kebele* či *woredě* – ideálně s primárním zaměřením na mnohdy zanedbávané ženy a drobné rolníky (Davis a kol. 2010: 19); jednak lze také hovořit o vztahu farmář-agent. Například v Ugandě je oblast rozvojových agentů zlehka soutěživá a některé systémy

⁷⁷ Pro tento typ se, jak uvádí Davis (2008: 19), vzhledem ke zkušenostem z praxe ujaly i alternativní, zesměšňující výklady akronymu jako „talk and vanish“ (mluvit a zmizet) nebo „tragic and vain“ (tragické a bezvýsledné), troušené rovněž zaměstnanci velkého proponenta T&V, Světové banky.

dokonce dávají farmářům možnost neprospěšné agenty „vyhodit“ (Davis 2008: 21). Také v Etiopii byl nedávno posílen prvek hodnocení agenta zainteresovanou lokální komunitou, když roku 2009 došlo k úpravě evaluačních formulářů, aby výsledné hodnocení rozvojového agenta ze 60 % tvořilo vyjádření komunity a „pouze“ ze 40 % vyjádření centrálou dosazených supervizorů na úrovni *woredy* (Davis a kol. 2010: 24). Jak nicméně ukazuje výše uvedený případ Ugandy, v otázce zmocnění farmářů, resp. příjemců asistence, lze zajít i podstatně dále; stejně jako lze v Etiopii zapracovat na rozšíření pro tuto chvíli zanedbatelné sítě tzv. farmářských terénních škol (*Farmer Field Schools*; FFSs), jež obvykle shromažďují 20–25 farmářů, kteří se na týdenní bázi potkávají spolu s jedním supervizorem a neformálně mezi sebou sdílejí své zkušenosti, techniky či prognózy, čímž opět dochází k postupnému šíření užitečných informací komunitou. Takové FFSs byly poprvé vyvinuty v Asii a postupně se dostaly do více než 25 zemí subsaharské Afriky, o jejich větším rozšíření v Etiopii však zprávy nejsou (Davis 2008: 23). Teprve v nedávné době bylo v tomto směru rozhodnuto alespoň o postupném zavádění mobilizačního přístupu známého jako 1:5, rovněž vypůjčeného z východní Asie, který je založen na principu pyramidového schématu, kdy jedna osoba předá určitou informaci dalším pěti, již jednotlivě učiní totéž atd. (Berhanu a Poulton 2014: 206).

Rezervy etiopské veřejné zemědělské asistence v otázce provázanosti příjemců a distributorů pomoci názorně demonstrují příklady z jiných rozvojových zemí: v Brazílii byla odpovědnost agentů posílena představením instituce na produkci založených kontraktů mezi agenty a farmáři; v Indonésii dochází k průběžné výměně rolí farmářů a rozvojových agentů, a tedy dokonalé symbióze; v Ekvádoru jsou agenti k větší výkonnosti povzbuzováni podílem na příjmech z produktu; v Kostarice se konkrétně o drobné rolníky starají téměř výhradně soukromí poskytovatelé asistence, namísto těch veřejných (Picciotto a Anderson 1997: 255). To vše jsou příklady, jejichž následování je hodno zvážení.

V Etiopii se ve větší míře ujala alespoň role tzv. *brokerů*, kteří zprostředkovávají přístup na trh farmářům s touhou prodávat alespoň část svého produktu, a výrazně přispívají ke srážení nákladnosti transakcí (Gabre-Madhin 2001). Takoví brokeři nicméně fungují čistě v rámci neformálního sektoru a jsou tak ve svém působení poměrně omezováni, mezitímco v Ugandě se prostředníci angažují rovněž na poli technické asistence, poskytování finančních zdrojů či informací, a v Nigérii či v keňském Nairobi se dokonce zaměřují čistě na usnadnění obchodu s prasaty, respektive dobytka obecně,

čímž velice specifickým způsobem vyplňují mezery zanechané nedokonalou veřejnou asistencí (Quattri, Ozanne a Beyene 2012: 2).

4.1.2 Explicitní podpora fungování větších sdružení farmářů

Jednou z možných cest k zefektivnění veřejné zemědělské asistence a posílení prvku participace je také výraznější mobilizace větších farmářských sdružení. Ty v Etiopii může automaticky handicapovat přítomnost jistého stigma vzhledem k jejich politizaci za socialistického režimu⁷⁸, zároveň je ale nutno zkonstatovat i do současnosti přetrvávající tradici operování družstev (*cooperatives*) různých funkcí. Byť veškeré rolnické asociace, jež se povinně zakládaly za Dergu, údajně došly svého konce nejpozději roku 1991 (Crewett a Korf 2008: 212), v minulé dekádě se počet členů v různých *dobrovolných* farmářských sdruženích odhadoval na 4,5 milionů, z nichž velká část podnikala v oblasti produkce exportních plodin jako kávy (Spielman a kol. 2010: 190).

V Etiopii se kultura sdílení promítá do stolovacích návyků, kdy kolem *enjery* tradičně po večerech usedá celá domácnost, ale také do fungování řady tradičních institucí. *Iqqub* je formou spořicí asociace, kdy každý její člen týdně nebo měsíčně odvádí do společného fondu určitou částku s tím, že později naráz dostane větší sumu. Podružnou funkcí takového *iqqubu* mohou být rovněž bezúročné půjčky, a tedy poskytnutí solidární pomoci člověku v nouzi. *Iddir* je v podstatě takovou komunitní pojišťovnou – jeho původní smysl spočíval v solidárním financování pohřbu zemřelého, nyní je běžná komplexnější finanční i materiální podpora kteréhokoliv člena v tísní. *Jigie* je zase skupinou zaměřenou na sdílení práce. A velké tradici se těší také spořicí a úvěrová sdružení (SACCs), která se od bank odlišují v jednom zásadním bodě, a sice že jsou de facto vlastněny všemi svými členy, kteří mají svůj vliv na chod daného SACC. Tato sdružení jsou běžnými institucemi téměř všude v Africe, přičemž Etiopie z hlediska jejich počtu zaostává pouze za Keňou, Ugandou a Kamerunem (Aredo 1993; Davis a kol. 2010: 13).

Na těchto rozšířených tradicích, které ve velké míře praktikují i drobní rolníci, je záhodno do budoucna stavět. Pokud obvyklým předpokladem k získání úvěru je

⁷⁸ Už za socialistického režimu nicméně sdružení plnila také důležité a užitečné funkce – roku 1978 například vláda formálně umožnila obyvatelům zakládat menší skupiny a registrovat je jako vlastníky pozemků pro konstrukci obytných prostor, což se jako tradice velmi uchytilo (Wubneh 2013: 262).

organizace farmářů do větších sdružení či spořicíh skupin pod dohledem rozvojových agentů (Berhanu 2012: 5–7), je nutno je k takové činnosti nabádat. Pokud si individuální farmář nemůže dovolit dražší náčiní nebo traktor, jsou právě menší skupiny drobných rolníků doporučenou cestou k pokrytí nákladů a zaručení plného využití potenciálu mechanických nástrojů (De Schutter 2011: 260–261). Pokud v Etiopii, na rozdíl od okolních zemí, nejsou balíčky s hnojivem dlouhodobě přístupné individuálním drobným rolníkům (Bradshaw 1985: 79; Spielman a kol. 2010: 190), je nutno je povzbuzovat k utváření větších skupin kooperujících farmářů, kteří si ten přístup zajistí mnohem snáze. Pokud existuje solidní předpoklad, že rozkládání práce mezi více farmářů a sdílení příjmů z produkce vytváří vhodné podmínky pro diverzifikaci portfolia farmáře, který má více času na expanzi mimo svou farmu, třeba i do nezemědělského podnikatelského sektoru (Paul a Githinji 2017: 13–14), jedná se o potenciálně důležitý faktor posílení potravinové bezpečnosti v zemi. Pokud sdílení zkušeností s pokročilými (bio)technologemi napříč sdruženími vede k posílení přesvědčení jednotlivých farmářů o jejich užitečnosti, jak se potvrdilo např. v Nigérii (Alemu a Teklemariam 2016: 59), registrujeme další důležité plus. A konečně, pokud jsou do země proudící zahraniční investoři jedním z hlavních zdrojů nejistoty vázající se k držbě půdy, lze z farmářských družstev eventuálně učinit také relativně silné právní subjekty s možností rozporovat rozhodnutí vlády o alokaci větších traktů půdy (Atwood 1990: 662–667).

Ve vztahu k poslednímu bodu je nicméně imperativem, aby taková sdružení byla plně nezávislá; například ve Rwandě jsou totiž rolnické asociace stále pod striktní kontrolou vyšších autorit, takže jsou ve zřetelně podřízeném vztahu a jejich odvolací moc směrem k vládě a jejím nařízením v důsledku zůstává minimální (Ansoms 2011: 17). Zrovna Etiopii přitom v tomto ohledu brzy čeká velká zkouška: v závěrečné fázi schvalování je momentálně pilotní model plánu na užívání půdy pro region Gambella, který dle slov jednoho z jeho hlavních tvůrců Bekeleho Azeneho počítá mimo jiné se založením tzv. *Common Commodity Groups* (CCGs), kterých má ve výsledku po celé zemi operovat na 55. Takové CCGs budou sdružovat vždy producenty jedné plodiny či suroviny⁷⁹, kteří mezi sebou budou moci sdílet know-how a zároveň coby silnější kolektiv vystupovat ve vztahu k vládě.

⁷⁹ Azene v rozhovoru s autorem práce (2017) uvádí mj. producenty medu či cukrové třtiny.

Zde je zároveň nutno zdůraznit, že nikoliv pouze rozvojoví agenti s patřičným vzděláním, ale i sami farmáři mnohdy přichází s inovativními nápady, a tudíž disponují zajímavým souborem znalostí a dovedností, které je nasnadě šířit dále po komunitě. Dobrým příkladem je tzv. *System of Rice Intensification* (SRI), původně vyvinutý na Madagaskaru coby neortodoxní reakce farmářů na různé agroekologické a socioekonomické podmínky. Tento inovativní systém je založen na farmářské intuici a mnohé jeho praktiky se od pohledu jeví kontraproduktivními – SRI mimo jiné znamená sázení mimořádně mladých sazeniček nebo střídání mokrých a suchých režimů údržby půdy namísto podstatně obvyklejšího neustálého zavlažování. SRI ve výsledku není výrazem technologického pokroku (ba svým upřednostňováním organických hnojiv v mnoha směrech kráčí vyloženě proti tzv. „zelené revoluci“), ani se nejedná o univerzální recept hodný vývozu do dalších zemí a odlišných podmínek; místo toho jde o inteligentní adaptaci farmářů na danou situaci, které zrovna čelí (van der Ploeg 2014: 1023). Ačkoliv v Etiopii lze pozorovat mj. takové tradiční a prokazatelně neefektivní praktiky jako recyklaci kukuřičných semen (Alemu a kol. 2008: 311), není důvod si myslet, že etiopští farmáři nejsou na rozdíl od těch madagaskarských schopni rozumné inovace (příklady viz Assefa 2005) – a takové inovativní prvky by se měly v ideálním případě šířit po větvích takových sdružení jako CCGs.

Závěrem nutno dodat, že především *iddiry* a *iqquby* jsou potom zvláště ve městech obvyklými únikovými cestami pro strádající obyvatele a v Addis Abebě závěrem minulého století mimořádně nabíraly na popularitě. Etiopská vláda přitom není všeobecně známa pro svou ochotu mobilizovat a podporovat sdružení jako *iddir* za účelem rozvoje městských komunit, což je opět chyba. Ony tradiční pojišťovny se koneckonců vyznačují velkou nedůvěrou vůči formálnímu systému pojištění a mnohdy tudíž mají veskrze reaktivní charakter ve smyslu, že vyplňují mezery dané neefektivními politikami státu (Aredo 1993: 28–35).

4.1.3 Větší zapojení soukromého sektoru v produkční fázi

Etiopský ekonomický sektor v mnoha ohledech nelze považovat za liberální. Na tamějším trhu například funguje jediný mobilní operátor a přímé zahraniční investice se (téměř) nedotýkají také bankovních či mediálních prostorů (Demissie 2008: 514), a nebezpečné monopolizaci se v posledních letech blížil také trh s uměle zkvalitněnými zrny (*improved seeds*). Státem vlastněná společnost *Ethiopian Seed Enterprise* (ESE) se i přes vládou proklamovanou liberalizaci trhu dle relativně čerstvých údajů na distribuci

semen podílí ze závratných 93 % (Berhanu 2012: 15–17), přičemž produkuje semena pro veškeré klíčové plodiny včetně obilnin, ovoce, zeleniny, luštěnin a krmiv pro zvířata. Konkrétně na poli kukuřičných zrn došlo k určitému povolení pronikání soukromých subjektů na trh, ovšem jejich zapojení rozhodně není dostatečné.⁸⁰ Z 26 licencovaných firem se v oblasti distribuce semen dle Alemua a kol. (2008) aktivně angažuje pouze osm subjektů, a to navíc primárně v roli pouhých dodavatelů pro ESE, nikoliv v úloze konečných distributorů. Jejich výsledný příspěvek k soutěživosti na trhu – a tedy i dostupnosti produktu skrze variabilitu cen, kdy třeba soukromníci v Keni poskytují vylepšená zrna za přívětivé ceny – je tudíž naprosto minimální (Alemu a kol. 2008: 307–308; Davis a kol. 2010: 43–44; Spielman a kol. 2010: 186).

Prostor pro expanzi asistence tohoto druhu, a tedy i pro zapojení soukromého sektoru, je přitom ohromný. Pakliže za účelem produkce pšenice a kukuřice využívá zkvalitněných zrn odhadem 12–15 % etiopských farmářů, u dalších klíčových plodin jako *teffu* a čiroku se nejedná ani o jedno procento. Etiopie se zároveň řadí k africkým zemím s vysokou mírou vyčerpání půdních živin (pod čímž je údajně podepsána relativně malá důvěra farmářů k užívání neorganických hnojiv, zejména v porovnání s Keňou⁸¹), přičemž dochází k zavlažování pouhých šesti procent půdy vhodné k zavlažování (Davis a kol. 2010: 43–44; Spielman a kol. 2010: 189–190).⁸² To všechno jsou oblasti, kde lze potenciálně lepším způsobem a ve větší míře využívat expertizy soukromého sektoru. Pro to dokonce existuje i precedens: na přelomu let 1992 a 1993 byl ukončen monopol státní společnosti *Agricultural Input Supply Enterprise* (AISE) na trhu s hnojivy a v následujících letech se tak soukromé společnosti z nezvykle velké části podílely především na importu hnojiv, až v jednu chvíli i ovládaly etiopský trh. Velice brzy však došlo k jejich stažení, takže procentuální podíl soukromníků na dovozu hnojiv mezi lety

⁸⁰ Ještě roku 2004 mělo ESE stát zhruba za produkci zhruba 70 % hybridních kukuřičných semen (Spielman a kol. 2010: 188).

⁸¹ Byť v tomto bodě je nutno upozornit, že některé starší studie na základě menšího vzorku pravděpodobně při svém zobecnování přehánějí. Například dva čerstvé výzkumy pod záštitou Světové banky přišly nezávisle na sobě na to, že neorganická hnojiva v nějaké míře užívá zhruba polovina etiopských domácností; mnohem větší část zemědělců než třeba v Ugandě. Užívání pesticidů a herbicidů, ale i organických hnojiv se tedy v Etiopii v rámci vzorku šesti zkoumaných zemí ukázalo být nadprůměrně časté (Sheahan a Barrett 2017: 86–87; Binswanger-Mkhize a Savastano 2017: 102). Problém spíše spočívá ve složení oněch hnojiv, kdy velká část importovaných hnojiv na základě nedávných studií obsahuje znepokojivé množství nepovolených chemikálií (Oakland Institute 2011: 45).

⁸² Problematikou nedostatečného zavlažování půdy, které výrazně ovlivňuje její produktivitu, se zevrubněji zabývá např. Makombe a kol. 2017. Tato studie mimo jiné vypichuje důležitou úlohu menších, tradičních zavlažovacích systémů bez využití pokročilých technologií.

1995 a 1999 stihl klesnout ze 33 % až na nulu (Spielman a kol. 2010: 188–189; Berhanu a Poulton 2014: 206–208).

To přirozeně má své důvody. Soukromé firmy jsou oproti státním společnostem znevýhodňovány mnohými způsoby, jako jsou přehnané nároky na výši bankovních záruk či problematický přístup k půjčkám od pomalé, byrokracií zatížené Etiopské komerční banky (Spielman a kol. 2010: 188; Davis a kol. 2010: 43–44). Přitom to rozhodně není tak, že by státem provozované subjekty na vše stačily samy. Naopak, v některých regionech až polovina farmářů hlásí pozdní dodávky hnojiv, distribuční vzorce prý nijak nehledí na faktory jako optimální roční období pro sázení semen, a zatímco poptávka v posledních letech roste, nabídka zhruba od počátku milénia stagnuje a konkrétně v oblasti uměle zkvalitněných semen vykazala v letech 2004/05 až 73% deficit (Spielman a kol. 2010: 188–190).

Že přitom soukromé společnosti dovedou být rozdílovými hráči, to je napříč kontinentem poměrně dobře zdokumentováno. Liberalizovaný trh výrazně pomohl zejména Keni, kde zároveň vládní meteorologický odbor ve spolupráci se společností Nokia pro venkovské obyvatelstvo vyvinul pokrokový mobilní servis poskytující zpravodajství o změnách klimatu, ale i cen farmářských produktů (Salami, Kamara a Brixiova 2010). Servis téhož rázu za asistence soukromého sektoru poskytují také v Ghaně (UNESCO 2012: 13) a skrze SMS zprávy obdobné informace dostávají rovněž farmáři v Ugandě. V Tanzanii zase ani v dnešní době neztrácí na své důležitosti domorodé praxe tzv. „tržních špiónů“, kdy určení farmáři pravidelně navštěvují trhy v okolí a celým svým vesnicím či přílehlým komunitám po telefonu hlásí tamní cenový vývoj (Davis 2008: 22–23).

V Etiopii o podobných zaběhlých mechanismech nejsou zprávy, nicméně posun k lepšímu v uplynulých letech pozorovat lze, alespoň tedy na té nejvyšší institucionální úrovni. Roku 2008 byla založena Etiopská komoditní burza (ECX), která má postupem času zaručit vývoj „efektivního moderního obchodního systému“. Burza od počátku funguje na čistě elektronické bázi a v prvotní fázi se její operace týkaly především tržního odbytu kávy a sezamu, tedy primárně exportních plodin. Postupně má ECX dospět také k obilninám, kdy by snad teprve šlo hovořit také o prospěchu menším farmářům (Davis a kol. 2010: 12).

Další novou institucí s určitým příslibem do budoucna je roku 2011 založená *Agricultural Transformation Agency* (ATA), která má explicitní poslání v podpoře drobných zemědělských producentů a postupné reformě veřejné zemědělské asistence. Také zde nicméně spatřujeme zásadní háček: jde totiž v první řadě o reakci na nezávislou studii, která kritizovala práci Ministerstva zemědělství, jež ATA svou rolí nedoplňuje, nýbrž spíše nahrazuje. Jedná se tedy o další vládní subjekt, jehož vedení dokonce předsedá sám premiér (Berhanu 2012: 17), čili razantní změnu přístupu ani tentokrát očekávat spíše nelze.

I proto je větší zapojení soukromého sektoru či zahraničních organizací vysloveně žádoucí. V tomto směru bude zajímavé sledovat plody operací programu LIFT, představeného zevrubněji ve druhé kapitole této práce, který již do roku 2016 stihl provést hodnocení regionálních trhů a dokončit plány na tzv. *intervence* v regionech Oromia a Amhara. Ony intervence mají několik podob, z nichž lze vypíchnout například propagaci zavádění kompostů a menších zavlažovacích systémů, ale i usnadňování sdílení farmářských dovedností a znalostí napříč komunitami (Abegaz a kol. 2017). Pokud skutečně dojde k realizaci ambiciózních plánů, půjde následně LIFT vnímat za zcela zásadní doplněk veřejné zemědělské asistence; na hodnocení jeho dopadů je však v tuto chvíli příliš brzy. Etiopská vláda by každopádně mezitím měla svou zemědělskou asistenci více napřít směrem drobných rolníků, kupříkladu skrze následování malawiského vládního programu z roku 2005, který speciálně pro menší farmáře podhodnocoval hnojiva, aby pro ně byla doopravdy přístupná (Salami, Kamara a Brixiova 2010). To ovšem opět bude ve větším měřítku proveditelné pouze tehdy, pakliže zároveň dojde k větší liberalizaci trhu s hnojivem, a tedy adekvátnímu navýšení nabídky daného produktu.

4.1.4 Rozšíření portfolia aktivit na asistenci po expropriaci

Vzhledem k tomu, že v Etiopii je stát bezvýhradným vlastníkem veškeré půdy, a vzhledem k tomu, že v kontextu subsaharské Afriky také poměrně často využívá svého absolutního práva k expropriaci farmářů a převodu půdy pod správu investorů (navíc zpravidla původem ze zahraničí či regionu Tigráj, odkud pochází páteř režimu), má vláda dle autora práce takřka až morální povinnost mít eminentní zájem na tom, co se s vyvlastněnými občany posléze děje, a být jim případně po ruce. Farmář obvykle nedisponuje žádnou další užitečnou dovedností mimo farmaření, kterou by se byl schopen uživit, a tudíž se v případě ztráty pozemku ocitá v kritické situaci. Stát proto musí

představit mechanismy, které budou farmářům nabízet alternativní trénink, alespoň přechodné zaměstnání na nově vyvíjeném projektu na místě bývalé farmy dotyčného (viz podkapitola 4.2) či poradenské služby s ohledem na to, jak případně s rozvahou a rozumně investovat finanční kompenzaci za ztracenou půdu. Coby decentralizovaný stát má ostatně Etiopie pro funkčnost takových institucí slibné papírové předpoklady.

Bohužel, tento koncept takzvané *rehabilitace* nehraje vůbec žádnou roli v etiopské legislativě a do praxe je tak uváděn značně nekonzistentně – pouze ve vybraných případech, a často pod záštitou nestátních aktérů jako Světové banky či samotných přichozích investorů. Třeba v Indii přitom nedávno schválili návrh zákona, který jednak nařizuje kompenzaci ve výši *tržní* hodnoty expropriovaného kusu půdy, jednak přikazuje investorům vyvlastněné zapojit do rozvoje jejich projektu. První podmínka v etiopském kontextu vzhledem k neexistenci formálního trhu s půdou nedává smysl, ta druhá už ovšem ano. Ghanská legislativa potom konkrétně farmářům vystěhovaným pro účely expanze města slibuje představení rámce, který je povede k „integraci do městské ekonomiky a společnosti“ mimo jiné skrze „nabídky úvěrových a spořicíh příležitostí“ a možnost tréninku k alternativnímu způsobu obživy (Abdo 2015: 321–323). Zdali proklamované sliby skutečně v daných zemích dochází svého adekvátního naplnění, to v rámci této práce není reálné ověřit, nicméně že se jedná o důležitý první krok, o tom dle názoru autora není pochyb.

Na tento typ asistence lze potom navázat rovněž problematiku ochrany práv občanů na držbu půdy, a konkrétně přítomnost odvolacích mechanismů. Etiopské právo například vyvlastněnému farmáři dává na vystěhování 90 dnů, tedy bezmála tři měsíce, přičemž často dochází k uspěchání tohoto procesu; ukřivděný dotyčný potom přesto nemá, jak se bránit, protože i půdní certifikát lze prohlásit za neplatný bez jakéhokoliv soudního dohledu. Kde keňská či ghanská legislativa explicitně umožňují občanovi přístup k Nejvyššímu soudu, tam ta etiopská zcela selhává. Byť podání kasační stížnosti není nikde výslovně zakázáno, není ani zcela určitě přípuštěno, a proto k němu v podstatě nedochází. Na soudy v Etiopii pak není radno spoléhat už jenom proto, že soudní moc v zemi byla vzhledem k historické – a v praxi stále aktuální – tradici silné centrální vlády *de facto* podřízena exekutivě a nikdy neplnila roli nezávislé kontrolní instituce (Abdo 2015: 323–332).⁸³ V Etiopii určitým způsobem funguje alespoň odvolání na úrovni

⁸³ Ačkoliv nutno podotknout, že na žebříčku The Global Competitiveness Report Etiopie v položce „soudní nezávislost“ v posledních letech utěšeně stoupá; v aktuálním vydání obsadila 73. příčku ze 138

wored (Yilmaz a Venugopal 2008: 14–15), kde se půdy dotýká až polovina všech občanských případů, tam se však zase z většiny řeší spory týkající se hranic pozemků, nikoliv otázky kompenzace. „Směna půdy“ je na základě výzkumu Daniela W. Ambayeho z let 2005–08 až desátým nejčastějším předmětem soudního sporu (Ambaye 2016b).

Etiopie má v tomhle ohledu ztíženou pozici, že se coby africká země nemůže spolehnout ani na působení takové nadnárodní organizace jako *Vía Campesina*, která se už od začátku 90. let zaměřuje na hájení práv drobných rolníků i větších farmářů po celém světě, a především se zasazuje za formalizaci práv na držbu půdy. Tohle vlivné sdružení více než 160 farmářských asociací totiž začalo na africké území pořádně expandovat teprve v posledních letech a v rámci východního regionu registruje jediného člena v Tanzanii. Navíc se jedná o poměrně heterogenní organizaci se zájmy roztržštěnými mezi bezzemky v okrajových částech měst (JAR) i drobné rolníky (Mosambik), čili v důsledku nelze hovořit o žádném koncentrovaném tlaku na opravdu velké hráče typu často kritizované Světové banky (Borras Jr. 2008: 261–282). Co se dále mezinárodních institucí týče, může se jednotlivec odvolat k Africké komisi za lidská práva, její závěry jsou však pouze doporučujícího charakteru (Cotula 2011).⁸⁴

Etiopané se tudíž musí spoléhat vesměs výhradně na domácí instituce, které jim příliš nadějí rovněž nedávají – byť decentralizace v tomto ohledu pomáhá. Například legislativa regionálního státu Amhara dává občanovi možnost zpětně napadnout vyvlastnění za účelem veřejného zájmu, pakliže onen veřejný zájem po spuštění projektu není naplňován. V případě odvolání potom mají příslušné autority formálně 15 dnů na rozhodnutí, zdali jde o důvodnou stížnost (Gebremichael 2016: 211–212). Ačkoliv i zde nelze dle Gebremichaela hovořit o lokální instituci, která by byla plně nezávislá na centru, jedná se o krok správným směrem.

hodnocených zemí (World Economic Forum 2016), přičemž stoupala z pomezí osmé a deváté desítky (Abdo 2015: 332).

⁸⁴ Možností tvořit závazná rozhodnutí naproti tomu disponuje vysoce neefektivní Africký soud pro lidská práva, který vznikl teprve roku 1998 a ještě o třináct let později neměl na kontě jediné rozhodnutí a na stole pouze dva případy (Wily 2011: 64). Etiopie se navíc prozatím neřadí ke 30 africkým státům, které dosud přistoupily na příslušný protokol. Další nedokonalou možností ochrany vlastnických práv jednotlivce je potom konvence číslo 169 vydaná Mezinárodní organizací práce, jež chrání právo původního obyvatelstva na zdroje, a kterou doteď ratifikovala všehovšudy jediná africká země: Středoafriická republika (Cotula 2011).

Dalším potenciálně zajímavým řešením potom mohl být také Zemský tribunál (*Lands Tribunal*), který byl v Etiopii založen jako nenákladný, flexibilní a mobilní (bez pevné základny) nástroj na řešení půdních sporů. Bohužel, ještě v nedávné době platilo, že si jeho samotné existence byl vědom pouhý zlomek farmářů. Navíc, jak se Tribunál postupně formalizoval, chudí rolníci si nemohli dovolit právní zastoupení, a tak se instituce, jež měla původně představovat alternativu k nákladným soudům, rázem s oněmi soudy začala ve své funkci znepokojivě překrývat. Postupem času se pak Tribunál přeorientoval takřka výhradně na záležitosti týkající se městské půdy (Christensen a kol. 2011: 31).⁸⁵

Výše letmo zmíněná problematika dostupných advokátů je nakonec překážkou obecnějšího rázu, neboť pakliže právo na přístup k půdě považujeme za jedno ze základních práv občana, což bychom měli (např. De Schutter 2011; Abdo 2015), potom je nutno se zmínit také o absenci občanských organizací, která by lidská práva v Etiopii explicitně hájila. Za to může především osm let stará federální proklamace (FDRE 2009), která výrazně omezila pole působnosti konkrétně těch lidskoprávních organizací, které z více než 10 % čerpají finanční prostředky na svůj chod ze zahraničních zdrojů. Takové organizace se záhy mohou legálně angažovat pouze v oblasti služeb a socio-ekonomického rozvoje; politická či advokátní činnost jim formálně povolena není. Po provedení dané legislativní úpravy tak nadále ve větším měřítku operovaly vesměs jenom dva subjekty, Solidární hnutí za novou Etiopii (SMNE) a Anywaa Survival Organisation (Berhanu 2012: 11–12; Rahmato 2014: 40). Přední akademik Daniel W. Ambaye sice na základě rozhovoru s autorem (2017) do budoucna plánuje založení nevládní organizace na ochranu rolnictva, jako zdaleka největší překážku však zmínil právě otázku financování s tím, že si tudíž realizací nemůže být jistý.

Potlačenou roli domácích hráčů alespoň do jisté míry kompenzuje působení mezinárodních organizací jako Oakland Institute, který dokonce velkoplošné půdní akvizice – prováděné primárně v zájmu Tigrajců, a tedy za účelem budování základů podporovatelů tigrajské administrativy na venkově – označil za zřetelnou hrozbu pro existenci vybraných etnik v zemi (Oakland Institute 2011: 23). Elementy etnických čistek

⁸⁵ Zde se Etiopie může podle Bekeleho Azeneho (rozhovor 2017) inspirovat v Myanmaru, kde v rámci Zemské komise funguje speciální soud vyhrazený pro otázky týkající se půdy, přičemž se lze odvolávat na každé ministerstvo zvlášť dle relevance případu. To v Etiopii takové diverzifikované soudní portfolio nenacházíme.

přítom dle některých individuálních aktivistů i mezinárodní nevládní organizace Human Rights Watch nesly také zábery půdy v regionu Gambella spojené s rozsáhlým programem *villagizace* (Hindeya 2017: 11–12).

4.2 Schémata smluvního farmářství

Jak bylo uvedeno již ve druhé kapitole, cílem této práce není *a priori* argumentovat proti všem zahraničním investicím do Etiopie, jako spíš zdůraznit chybějící elementy, které mnohé takové investice činí neudržitelnými a devastujícími ve vztahu ke stále významné složce obyvatelstva, a sice drobnému rolnictvu. Jednou z vhodných cest k zajištění vícerozměrných benefitů takových investic je užití tzv. *out-grower schemes*, rovněž známých pod pojmy jako smluvní či satelitní farmářství (*contract/satellite farming*).⁸⁶

Tento obchodní model, jak už bylo krátce vysvětleno rovněž ve druhé kapitole, jednoduše staví na tom, že investor na základě psaného kontraktu, a nikoliv *ad hoc*, čerpá produkt určený k následnému zpracování od individuálního farmáře či farmářského sdružení, čímž sám může trhu zaručit stabilní nabídku, a zároveň danému farmáři či (obvykleji) uskupení farmářů zaručit stálý, a zpravidla také vyšší příjem. Tento model zároveň může alespoň do určité míry eliminovat hrozbu nezvratného poručení struktury půdního vlastnictví v oblasti, kam zahraniční investor přichází: farmáři například sice pro výstavbu zpracovatelské továrny přijdou o část pozemku, zároveň ale dostanou možnost nadále generovat zisky, neboť se na jejich produktu nově přichozí společnost stává do jisté míry závislá.⁸⁷ Za tímto účelem se potom investor rovněž může v některých případech stávat *de facto* poskytovatelem zemědělské asistence, když v zájmu kvality přijímaného a následně zpracovávaného produktu farmářům propůjčuje pokročilé

⁸⁶ Tyto termíny ve většině prací autorům splývají, někteří mezi nimi ovšem rozlišují. Například Glover (1990: 303) slovní spojení „contract farming“ vyhrazuje pro kooperaci farmářů se soukromými subjekty, zatímco „out-grower schemes“ jsou dle jeho výkladu pouze těmi schémata, která zahrnují producenty a státní podniky nebo mezivládní organizace. Kromě těchto termínů je potom nutno si všimnout ještě jednoho typu, v angličtině zvaného „nucleus plantation“, kdy dochází ke kombinaci vlastní produkce ze strany investora a přijímání produktu od menších producentů v okolí. Tenhle typ smluvního farmářství je tradičně vyhrazen pro víceleté rostliny jako palmu olejnou nebo kaučukovník (Action Aid 2015: 3–4).

⁸⁷ Zde je nicméně radno se mít na pozoru, protože naopak mnohé případy smluvního farmářství s sebou nesou „laterální oběti“ v podobě vyvlastněných nejhudších. Právě nejhudší rolnictvo je obecně z podobných schémat tradičně vynecháváno a nežádá se o půdu užívanou k produkci zásadních plodin určených k obživě. Mezi takovými případy diskriminace či chabé inkluze, kdy navíc musíme v obecné rovině hovořit o téměř neexistujícím zapojení žen, lze konkrétně jmenovat ty z Tanzanie, Senegalu či Kambodži (viz Action Aid 2015: 6–9).

technologie nebo poskytuje úvěry či cenné rady (De Schutter 2011: 256; Glover 1990: 303–311; Lavers 2012b: 797; Alemu a Teklemariam 2016: 58).

Smluvní farmářství se v některých afrických zemích, na rozdíl od Etiopie, těší velké důvěře, ba tradici. V Mosambiku se v něm angažuje až 12 % venkovského obyvatelstva a na těchto principech stojí *veškerá* tamní produkce tabáku a bavlny. Totéž, s přidavkem papriky, platí také pro Zambii, přičemž v Keni se jedná o stále významných 60 % produkce čaje a cukru (Action Aid 2015: 5). Nedávná studie OECD smluvní farmářství považuje za „hlavní cestu“ afrického zemědělského sektoru k větší tržní orientaci (Felgenhauer a Wolter 2009), což dokumentuje třeba případ Madagaskaru, kde se skrze asistenci a dohled v rámci *out-grower scheme* povedlo i malé farmáře produkující různé typy zeleniny navázat na řetězce supermarketů v Evropě (Salami, Kamara a Brixiova 2010).⁸⁸

Fenomén smluvního farmářství na druhou stranu rozhodně obnáší svá rizika, a to dokonce rizika potenciálně zcela fatální. Investorovy preference nezřídka vedou ke změně orientace farmáře z produkce potravin jako zeleniny na produkci exportních plodin typu kávy, což může dotyčného rázem učinit zranitelnějším vzhledem k tržním šokům; takové příklady poklesu potravinové bezpečnosti byly hlášeny mj. v Keni a Tanzanii (De Schutter 2011: 261–262; Action Aid 2015: 8–9). Investující společnosti si kromě toho často smluvně vyhrazují právo odmítnout nekvalitní produkt, který přitom může být způsoben právě nepříznivými podmínkami, jež farmář vlastními silami přirozeně neovlivní (Glover 1990: 303).

V tomto bodě je nutné právě zapojení vlády: ve fázi formulování kontraktu mezi producentem a investorem autor doporučuje právně danou nutnost dohledu nezávislého činitele, potažmo potenciálně logisticky složitě proveditelnou distribuci brožur se seznamem všech stěžejních náležitostí takového kontraktu. Právě v této klíčové fázi totiž dochází k častému zneužívání negramotnosti či naivity farmářů a ve výsledku ke tvorbě tuze nerovných vztahů. Mnohé takové smluvní závazky drobné farmáře vrhají do spirály vrstvicích se dluhů, z níž záhy zkrátka nemají, jak vybědnout. Kupříkladu z 19 kontraktů, které byly součástí velké studie FAO napříč třemi kontinenty a osmi zeměmi včetně tří

⁸⁸ Zaměřit se na zásobování supermarketů, to patrně lze zvláště v africkém kontextu, kde se jedná o nepříliš prozkoumané území, jedině doporučit; ovšem konkrétně v Etiopii narážíme na zcela zjevný nedostatek větších obchodů. Zatímco v Keni, Rwandě, Ugandě a Tanzanii na mnoha místech působí řetězec Nakumatt, v Etiopii žádného takto významného hráče autor práce během svého výzkumu nezaregistroval.

afričkých, pouze 7 řešilo délku trvání vznikajícího partnerství a jen 5 přiznávalo farmáři právní vlastnictví půdy (Eaton a Shepherd 2001). Velice běžné je také nerovné rozdělení profitu mezi producenta a zpracovatele, nad nímž opět farmář nemívá žádnou kontrolu. Navíc je třeba si uvědomit, že smluvní farmářství dává vzniknout *de facto* mzdovému ohodnocení producenta, ovšem bez přihlídnutí k opatřením jako minimální mzdy a klasickým benefitům typu nemocenské (Action Aid 2015: 7–9). Přitom zrovna zavedení minimální mzdy by měla vláda vzhledem k investory vytvářeným pracovním pozicím jednoznačně zvážit; Oakland Institute totiž přišel s nálezem, že se průměrná denní výplata takto zaměstnaného zemědělce pohybuje mezi 0,6 a 1,2 americkými dolary, což v daném období odpovídalo přinejlepším 22 českým korunám (Oakland Institute 2011: 35). Zároveň u těchto smluvních závazků bez patřičné regulace a kontroly hrozí nebezpečí tvorby *monopsonu*, a tedy fixní, trvalé vazby producenta na jednoho zpracovatele, jenž může plodiny na základě dávno podepsaného kontraktu nakupovat za cenu nižší, než je ta tržní (Glover 1990: 307).⁸⁹ Proto je třeba farmáři zajistit rovněž možnost odstoupení od dané dohody, pokud mu už z nějakého důvodu nevyhovuje.

Kde lze dále doporučit vládní regulaci, to je kontrola typu plodiny, kterou má smlouvě zajištěný farmář produkovat. Tato schémata se totiž osvědčila při zpracování čaje, tabáku, bavlny, mléka či asparágu, ovšem nedoporučují se aplikovat při produkci základních potravin, luštěnin či v oblasti zahradnictví⁹⁰, a složitě z hlediska koordinace se rovněž ukázalo být propojení malých producentů s velkými zpracovateli za účelem produkce cukru (Action Aid 2015: 6–9; Glover 1990: 304–305). Smluvní farmářství tak může řešit mnohdy neuspokojivý přístup farmářů na trh s určitými plodinami, potravinové bezpečnosti v dané lokalitě však pravděpodobně jen stěžejně napomůže.⁹¹

Konečně, také v oblasti smluvního farmářství autor práce spatřuje možné výhody posílené role větších sdružení farmářů v rámci zemědělského sektoru, jak ji doporučuje podkapitola 4.1.2. Družstvo bude při jednání s investorem budit větší respekt a zajistí

⁸⁹ Doporučený maximální podíl jednoho nakupujícího subjektu na celkovém odbytu produktu činí zhruba 60 % (Batt 2016: 53).

⁹⁰ Květinový průmysl přitom zrovna v Etiopii, a konkrétně ve střední Oromii, v posledních letech rapidně nabývá na důležitosti. V oblasti pěstování růží je například Etiopie druhým nejaktivnějším producentem na světě (Oakland Institute 2011: 43). Technologická náročnost zpracování a nutná striktní kontrola podmínek pro pěstování ovšem činí schémata s vnější produkcí obecně nevyhovujícími (Lavers 2012b: 806–807).

⁹¹ Zde nicméně narážíme na věčný problém transparentnosti: ani mnozí regionální činovníci si některých příchoďů zahraničních investorů nejsou vůbec vědomi (viz např. Marple-Cantrell 2017), přičemž zároveň kontrakty uzavírané mezi vládou a investory obvykle nesou přízvisko „tajné“ a zůstávají tak nepřístupné eventuálnímu nezávislému dohledu (Oakland Institute 2011: 31).

méně problematickou komunikaci a tvorbu důvěry mezi investorem a producentem (Batt 2016: 48). Ve Svazijsku dokonce takové organizované spolky postupem času přebraly kontrolu nad schématy, v jejichž rámci se pěstoval ananas; a podobné tendence Glover (1990: 308) pozoroval také v Lesothu. Z nedávné minulosti lze zmínit nizozemského zpracovatele kakaa ADM, který využívá takřka výhradně dodávky družstev, přičemž zároveň osvědčeným (dvěma až třemi lety prověřeným) spolupracovníkům výměnou poskytuje technickou i finanční asistenci (Felgenhauer a Wolter 2009). Nizozemské peníze potom podporují také maliskou společnost MBSA, která s družstvy úzce spolupracuje v oblasti produkce biopaliv, ba dokonce jim přiznává i podíl na čistém jmění společnosti (De Schutter 2011: 261–263).

Takové případy vysoce angažovaných družstev se sice zdají výjimečné, ale na tomto místě se znovu sluší připomenout, že konkrétně v Etiopii s nimi mají bohaté a veskrze pozitivní zkušenosti. Také zde je ovšem záhodno vzít v potaz jeden vykřičník v podobě velkého etiopského projektu, Wonji-Shoa továrny na cukr v regionálním státě Oromia. Tento projekt se v Etiopii řadí k jedněm z mála, které *out-grower scheme* otevřeně používají, a taky bohužel vykazuje kritické rezervy dané patrně nedostatkem zkušeností a regulací – farmáři jsou vázáni kontraktem na dobu neurčitou, přičemž zároveň vzhledem k silnému angažmá zemědělského družstva formálně ztrácí individuální nárok na držbu půdy (což ostře kontrastuje třeba konkrétně s maliským příkladem), tudíž by o ní v případě vyvázání ze smlouvy přišli bez nároku na jakoukoliv kompenzaci. Do schématu začlenění farmáři se takto v podstatě stávají jeho vězni (Lavers 2012b: 806–811).

Závěrem je nutno podotknout, že principy smluvního farmářství s účelem napojit drobné producenty na trhy nemusí, ba by dokonce neměli, aplikovat pouze soukromí investoři. Hodný následování je v tomto směru speciálně příklad tanzanského vládního programu na využití farmářů pro velkoplošnou dodávku mléka do škol. V Tanzanii je produkce mléka ze 70 % záležitostí malých farem, přičemž pouze 10 % mléka dosahuje na trh a jenom 1,4 % je dodáváno do továren k dalšímu zpracování, což přesně vládu vedlo ke chvályhodnému jednání (více viz Lie 2016). Statistiky podobného rázu pro Etiopii sice k dispozici momentálně nejsou, nicméně dá se předpokládat, že se příliš lišit nebudou – a tudíž, že by i v Etiopii takový vládou zaštitěný program dával smysl.

4.3 Kolektivní práva pro pastevecké komunity

Etiopské zemské právo má dle autora práce mnoho nedostatků, které jsou detailněji popsány v první kapitole; tím patrně nejzásadnějším jsou nicméně nedostatečné, či přímo neexistující, explicitní úpravy s ohledem na nížinné pastvy, které jsou důležitým zdrojem obživy velké části obyvatelstva regionů jako Afar, Somali či Benishangul-Gumuz. Pastevci, kteří své živobytí odvozují od zvířecího zemědělství (*animal husbandry*) a tvoří kolem 15 procent venkovské populace Etiopie (Tamrat 2010), nemají své pevné pozemky a nesetrvávají na jednom místě; místo toho jsou takřka neustále na pochodu, pátraje po zdrojích obživy či vody, travnatých plochách pro své krávy apod. Klasické právo určující zákony držby půdy se tudíž pastevců zpříma netýká, a proto je nutné, aby regiony s významnou pasteveckou komunitou přicházely se specifickými úpravami vhodnými pro dané realie, a aby centrální administrativa takové specifické úpravy plně respektovala zejména při alokování půdy investorům.

To se však bohužel v adekvátní míře neděje. Etiopská ústava na rozdíl od mnohých jiných afrických nepřikládá žádnou váhu zvykovému právu, na což právě pastevecká komunita trpí ze všech nejvíce. Pastevectví je totiž mj. vysokými vládními činiteli vykládáno jako přežitá tradice, pradávny zvyk, který si svým způsobem žádá napravení. Například Abera Deressa, etiopský ministr zemědělství v období bujícího fenoménu půdních akvizic zahraničními investory, prohlásil, že vláda nechce, aby pastevcí „zůstali takoví, jací jsou“, ale že raději touží „zlepšit“ jejich životní standard, a právě skrze alokování půdy do rukou investorů pro ně vytvořit nové pracovní pozice s větší perspektivou. Pastevectví je vykládáno coby anachronismus, a tak je slovy Deressy na místě „změnit (etiopské) prostředí“ tak, aby se, pokud možno, vytratily veškeré hmatatelné stopy mobilního způsobu obživy (Hindeya 2017: 4; Lavers 2012a: 119). Hned ve dvou dokumentech Ministerstva financí a ekonomického rozvoje (MoFED 2003; 2010) se také o pasteveckém způsobu života píše jako o „*neudržitelné* formě užívání půdy“, kterou je nutno v budoucnu transformovat skrze přesídlovací programy. Tento úhel pohledu o neudržitelnosti, jehož hlavním proponentem byl Garrett Hardin (1968), je přitom poněkud ironicky sám archaický. Hardin tvrdil, že především tím, jak se pastevcí v otázce počtu vlastněných a na travnaté plochy vyháněných zvířat nijak neomezují, dochází k degradaci půdy a její desertifikaci. Takový názor měla následně v subsaharské Africe potvrdit 70. a 80. léta příchodem mnoha devastujících vln sucha, místo toho však

byl později prokázán naopak spíše blahodárny vliv pastevectví na údržbu a regeneraci pastvin (Toulmin, Hesse a Cotula 2004: 246–250).

V Etiopii jsou každopádně vzhledem k přetrvávání takového pohledu na danou problematiku soustavně potlačovány a omezovány rozšířené praktiky jako soustavná migrace za novou, úrodnou půdou (běžně praktikována etniky Anuaků a Komů), sezónní migrace s dobyt看kem (Nuerové) a závislost na produktech lesa (Majangové), čímž dochází k zásadním úpravám, ba narušením společenské dynamiky v určitých zónách vybraných regionů. Mezitímco v Guineji, Mauritánii, Mali či Burkině Faso již na přelomu tisíciletí připravili speciální legislativu beroucí v úvahu pastevecké praktiky, v Etiopii se nadále zvláštní ohledy neberou ani na způsoby obživy jako rybářství či lov lesních divokých zvířat, což má přirozeně neblahý vliv na stav potravinové bezpečnosti v některých oblastech (Gebresenbet 2016: 22; Toulmin, Hesse a Cotula 2004: 250).

Na příkladu dalších zemí subsaharské Afriky lze přitom demonstrovat různé cesty, jak více či méně garantovat právo pastevců na obživu a zároveň nijak nepoškozovat tradiční farmářské komunity. Příklady z Pasteveckých chart (*Charte Pastorale*) v Mali či Guineji čítají vymezené pěšiny pro průchod s dobyt看kem nebo zajištěný přístup k vodním zdrojům spojený s nutností kompenzovat farmáře v případě poškození jejich úrody. V Nigeru se začala rýsovat tzv. *terroirs d'attache*, tedy území, kam mají pastevci prioritní přístup a ostatní si právo na využívání daného kusu půdy mohou vyjednat přímo s nimi. Příklad ze Senegalu, kde se v 80. letech začalo se systematickým oplocováním pozemků vyhrazených pro pastevce, zase naopak představuje varovný signál a nedoporučené řešení vzhledem ke sporům, které podnítil mezi domácnostmi rozdělenými takovým plotem.

Také v Etiopii existují vymezené pozemky na svazích kopců určené k pastvě dobytka (Toulmin, Hesse a Cotula 2004: 247–250; Toulmin 2008: 16), k jejich systematickému zavádění se však dosud nepřikročilo. Naopak, etiopští pastevci z povodí strategické řeky Awash, které zasahuje do regionů Afar, Oromia a Somali, už od 50. let minulého století registrují méně a méně půdy vhodné k pastvě dobytka v důsledku zakládání komerčních cukrových plantáží a otevření národního parku Awash. Pastevcům náhle zneprístupněné vodní zdroje potom jedna studie označila dokonce za hlavní příčinu katastrofálního hladomoru z roku 1973 (Lavers 2012b: 814; Adams a Palmer 2007: 13).

U země s tak početnou pasteveckou komunitou je vpravdě zářezující, že dosud ani na čistě regionální bázi není aplikováno právo na užívání půdy určované po komunitní

linii, tzn. právo v zásadě *kolektivní*. Přesně v takovém duchu zvykového práva si mohou celé skupiny pastevců na dlouhou dobu registrovat půdu v Mosambiku, Namibii (Place 2009: 1333) nebo JAR, kde spoludržitelé komunitní půdy, tzv. *saaipersele*, dokonce pod hrozbou vystěhování pravidelně odvádí daně (Benjaminsen a kol. 2008: 32–33).

Zde samozřejmě opět narážíme na výše formulované překážky: vláda jednak oficiálně chce pastevece „modernizovat“ a nabídnout jim alternativní způsob obživy,⁹² jednak formálně, na ústavní úrovni vůbec neuznává funkci zvykového práva. Přitom pokud by došlo k adekvátnímu zapojení relativně nově ustaveného Ministerstva pro životní prostředí, lesy a klimatické změny (Hailu 2016), šlo by jistě právní mezery adresovat minimálně v regionu Afar, kde je dobře zdokumentována tradice pastevců i farmářů sdružujících se dle klanových příslušností do tzv. *gant*, které potom operují jako zvláštní jednotky, a především v obdobích sucha jsou i poměrně statické. Zavést možnost kolektivní registrace půdy se tedy přinejmenším v regionu Afar nabízí, speciálně když tam až dvě třetiny domácností tak jako tak získávají pozemky skrze jednání s tradičními autoritami, typicky provázené složením poplatku, namísto využívání formálních institucí a odvádění peněz státu (Marple-Cantrell 2017; Hindeya 2017: 9–10).⁹³

Klanové vůdce obecně nelze ignorovat a často to ani není v zájmu státu: jejich znalost prostředí by se namísto GPS slušelo využívat třeba při mapování lesních ploch, jak Toulmin navrhuje s ohledem na Ghanu (Toulmin 2008: 16). Tradiční autority jsou tedy sice často prezentovány jako subjekty neochotné spolupracovat s centrální administrativou, to však může mít svůj původ i v jejich obcházení při alokaci velkých traktů půdy, jako se tomu stalo před realizací velkého projektu Tendaho na produkci cukru v Afaru. Přitom kooperace tradičních autorit s etiopskou vládou by za normálních okolností měla být rovněž v zájmu obyvatelstva; totiž pokud až 40 % příjmů daných investicemi v rámci pozemků přidělených tradičními vůdci míří do kasy daného klanu, reálné benefity všech příslušníků mohou být vůdčími postavami klanu snadno

⁹² Což působí nanejvýš arogantně a připomíná to neúspěšný pokus keňské vlády přetransformovat částečně nomádské komunity Masajů skrze zakládání protržně orientovaných „rančů“. Tento program byl spuštěn v průběhu 60. let 20. století, dal vzniknout nesčetně druhům sporů a zpočátku 90. let byl dočista opuštěn (Toulmin, Hesse a Cotula 2004: 253).

⁹³ Paradoxně však v tomto směru nejdále v debatách o změně legislativy v minulosti došli činovníci regionálního stát Amhara, kde pastevecká tradice není tak silná (Toulmin, Hesse a Cotula 2004: 256). Vysvětlení patrně spočívá v přítomnosti silných, nezávislých regionálních kapacit.

zastíněny a podle některých autorů také mnohdy jsou (Hindeya 2017: 10; Keeley a kol. 2014: 43).

Zhruba posledním problematickým elementem je pak také pokrytí pasteveckých či agropastorálních oblastí s ohledem na výše představenou zemědělskou asistenci – ačkoliv tyto plochy zaujímají až 65 % celkové rozlohy Etiopie a jsou domovem nejméně šesti milionů lidí, po dlouhá léta pro pastevce neexistovaly žádné speciální pomocné balíčky. Teprve zkraje tohoto milénia byl započnut vývoj zvláštních balíčků zaměřených mj. na údržbu vodních zdrojů či ochranu zdraví zvířat⁹⁴, většina probíhajících programů se však soustředí výhradně na problematiku výkrmu dobytka a nejsou tedy příliš diverzifikované (Davis a kol. 2010: 7–8). Navíc stále platí, že se regionům se silnou pasteveckou tradicí nedostává ani zdaleka tolik pozornosti jako regionům s převážně usedlou zemědělskou populací. O tom svědčí například oficiální statistika aktuální k roku 2009, podle níž se regiony Afar a Somali složily na pouhých pět FTCs (přičemž Afar si prý dle oficiálních odhadů žádá přes 500 takových tréninkových center), kdežto v každém z regionů SNNPR, Amhara a Oromia bylo založeno přes 1500 takových center. Vládou systematicky a přirozeně protežovaný region Tigray se potom nejvíce blížil naplnění doporučené kvóty FTC s deficitem pouhých 14 center z celkového počtu 602 potřebných (MoARD 2009). Například v regionu Afar byl nicméně odpozorován nový fenomén kýžené transformace pastevců do flexibilnějších agropastoralistů, kteří těží z přítomnosti zavlažovacího systému, vybudovaného právě v rámci veřejné zemědělské asistence podél řeky Awash (Davis a kol. 2010: 43–44), takže alespoň nějaké plody stávajícího systému registrovat lze.

⁹⁴ Konkrétně tento aspekt neradno podceňovat – nížiny se zvláště na západě země vyznačují zvýšeným výskytem fatálních chorob jako spavé nemoci, která v minulosti z největší části stála za úmrtností dobytka ve vybraných zónách (Kloos a Adugna 1989: 46).

Závěr

Aktuální pětiletý rozvojový plán Etiopie zvaný *Growth and Transformation Plan II* (MoFED 2016) vůbec poprvé v historii země staví potřebu rozvoje městských sídel, tedy pokračující urbanizace, do zjevného popředí. Tato diplomová práce proto v mnoha různých rovinách ověřovala tezi, že Etiopie v současné chvíli není na rapidní urbanizaci připravena a měla by se v první řadě soustředit na řešení jiných palčivých otázek.

Větší pozornost si na základě druhé, analytické kapitoly práce skutečně zaslouží otázka *práv občanů na držbu půdy*, která se speciálně s ohledem na pasteveckou komunitu neřeší dostatečně, stejně jako *vývoj národní strategie na užívání půdy*, potažmo strategií regionálních. V Etiopii již proběhly či probíhají procesy registrace a certifikace půdy za účelem lepšího zajištění práv, které v etiopském prostředí přinejmenším přispívají k úbytku případů sporů mezi farmáři ohledně hranic pozemků, což ve výsledku znamená více času a peněz vyhrazených na samotnou produkci. Zde je však nutno si uvědomit, že certifikace je pouhý základ; pozice rolníků by měla být posílena také jinými cestami, například jasně nadefinovanými kompenzačními mechanismy za vyvlastněnou půdu a usnadněným přístupem k soudům. Větší zaměření na tyto aspekty – stejně jako adekvátní rozšíření veřejné zemědělské asistence na pomoc expropriovaným farmářům – je potřeba i proto, že růst měst z nemalé části zahrnuje imigraci právě vyvlastněných farmářů, kteří přišli o příjmy a doposud jediný svůj způsob obživy.

Jedním z hlavních přínosů této práce je, že vyvrátila několik mýtů o půdních akvizicích, které často šíří jejich obhájci, mezi něž se minimálně donedávna řadila i etiopská administrativa. Těmito mýty jsou jmenovitě například představy o tvorbě pracovních pozic pro místní obyvatelstvo, propůjčování pokročilých technologií ze strany investorů či příchodem investora zákonitě posílené produktivitě daného kusu půdy. Třebaže k daným efektům docházet na některých místech může, neděje se tak dle autora v dostatečné míře; tedy v takové míře, abychom mohli zkonstatovat univerzální prospěšnost půdních akvizic, respektive přeměny malých farem na ty velké, komerční.

Ačkoliv někteří autoři podceňují roli zemědělského sektoru v celkovém ekonomickém růstu Etiopie (Nega, Adenewand a Gebre Sellasie 2003: 122), k roku 2013 stále platilo, že pouhých 23 % ekonomicky aktivního obyvatelstva Etiopie se angažovalo v nezemědělském sektoru (Kosec a kol. 2017: 8) a třeba příklad Číny ukazuje, že výrazného ekonomického růstu lze dosáhnout i bez akcentu urbanizace, ba dokonce

v přítomnosti politik, které výslovně zrazují od migrace z venkova do měst (Onjala a K' Akumu 2016). Právě čínský zemědělský sektor je přitom poháněn převážně drobným rolnictvem, což do značné míry platí také pro etiopské prostředí. Rolnické vrstvě se přitom na akademické půdě obecně dostává poněkud nespravedlivého zacházení; drobní farmáři jsou často prezentováni jako apriorní brzdy rozvoje, jejichž příspěvek rozvoji může být dán leda externími faktory jako přenášením technologického know-how a postupnou industrializací či komercializací zemědělského sektoru, nikoliv přirozenou cestou skrze evoluci domorodých, tradičních farmářských praktik, ke které přitom prokazatelně na mnoha místech světa došlo a dochází (van der Ploeg 2014: 1003–10).

V Etiopii stále velké procento obyvatelstva v krušných časech potřebuje potravinovou pomoc, mnohdy financovanou zahraničními donory jako USA či Velkou Británií, kteří se postupem času jeví čím dál odtažitějšími (Jeffrey 2017). Právě proto je nutno rolnický sektor – jakožto historicky nejspolehlivější záruku potravinové bezpečnosti – nepodryvat, nýbrž ho citlivě vést ke stabilní produkci. Pokud například výhodou města má být snazší přenos informace a know-how, není důvod předpokládat, že ho nelze skrze už tak hustou síť tzv. rozvojových agentů nelze usnadnit i na venkově. Z autorovy vlastní zkušenosti z keňského či ugandského venkova navíc neradno podceňovat ani faktor altruismu; autor takhle navštívil jednu rodinnou farmu, která při nadprodukcí fazolí svůj přebytek zadarmo rozdávala okolním domácnostem. Takové příklady vzájemné výpomoci přitom budou zákonitě častější u menších rodinných farem se silnou vazbou na lokální komunitu na rozdíl od velkých farem zahraničních investorů.

Etiopie v souladu s výchozí tezí této práce vážně není na urychlenou urbanizaci adekvátně připravena. Na rozdíl od běžné mezinárodní praxe v Etiopii například stále nejsou jasně dané mechanismy pro transformaci práv na držbu venkovské půdy v korespondující práva na držbu městské půdy (Adam 2014b: 1973), čímž dochází k mnoha případům nekompensovaných ztrát půdy a růstu městské chudinské vrstvy. Na druhou stranu, závěry této diplomové práce zcela určitě nejsou definitivní. Situace v Etiopii se koneckonců zdánlivě mění každým dnem. Pakliže půdní akvizice zahraničními investory aktuálně nejsou preferovanou rozvojovou strategií, ba dokonce nedávno byly pozastaveny, o měsíc později již mohou opět představovat důležitý komponent vládních plánů na ekonomický i společenský rozvoj země, jako tomu bylo relativně nedávno. Stejně tak pro tuto chvíli zatím nemůžeme zkonstatovat konkrétní plody představených programů jako LIFT či nového celonárodního rámce na užívání

půdy (*land use policy framework*), který se snad brzy dočká své pilotní aplikace v regionu Gambella. Dále neznáme rovněž osud pro tuto chvíli odloženého master planu na expanzi Addis Abeby, potažmo plánů na vytvoření národního parku v regionu Benishangul-Gumuz a jeho eventuální důsledky (Keeley a kol. 2014: 47), nebo reálný přínos teprve letos spuštěného *Urban Productive Safety Net Programme*, nejen na africké poměry ambiciózního programu na sociální zajištění městského obyvatelstva (OECD 2017: 71). Obrovskou výzvu do budoucna představuje také vládou nedávno představený plán na uzavření všech 27 uprchlických táborů na území Etiopie, což v průběhu příštích 10 let nevyhnutelně bude znamenat další tlak na rozpínající se etiopská sídla (Frew 2017).

Proto je potřeba tuto neobyčejně komplexní tematiku nadále podrobovat akademickému výzkumu. Zároveň, byť se tato práce pokusila představit alespoň ty nejpalčivější výzvy, kterým Etiopie při rapidně postupující urbanizaci a tlakům na modernizaci zemědělského sektoru čelí, přirozeně se jí nepodařilo obsáhnout vše. Pokud tato diplomová práce pokládá určité základy pro příští výzkum, lze se v budoucích pracích více zaměřit kupříkladu na pozici žen – ať už jde o přístup žen k půdě a zajištění konkrétně jejich práv na držbu půdy⁹⁵, což zvláště zajímá velice aktivní kanadské velvyslanectví v Addis Abebě (rozhovor Evelyne Dabiré 2017), potažmo začlenění žen do rozhodovacích struktur na úrovni *kebele* či *wored* (viz Yilmaz a Venugopal 2008). Větší pozornost si do budoucna zaslouží také environmentální hledisko, respektive dopady postupující urbanizace na životní prostředí (McGranahan a kol. 2009: 32–39; Wubneh 2013: 265; Oakland Institute 2011: 45–46; Wray Witten 2007: 170–171), potažmo v Africe kriticky absentující fenomén meziměstské spolupráce, ať už na vnitrostátní nebo mezistátní úrovni (McGranahan a kol. 2009: 24; Cohen 2004: 36–37; Freire, Lall a Leipziger 2014: 17). Autor této práce zároveň při výzkumu narazil na relativní nedostatek literatury věnující se primárně regionům Afar a Somali, kde do dění mj. výrazně promlouvají tradiční autority, potažmo příměstským oblastem, speciálně mimo Addis Abebu, které se vyznačují abnormální zranitelností ve vztahu k rozpínajícím se městským sídlům i přicházejícím investorům.

Úplným závěrem se potom sluší zformulovat jeden drobný apel: zejména od evropských politiků často slyšíme, že je potřeba dávat průchod „africkým řešením pro

⁹⁵ Zde autor považuje za obzvláště zajímavý předmět budoucího zkoumání fenomén polygamního manželství, které je sice v Etiopii formálně nelegální, ovšem například v regionu Benishangul-Gumuz se dodnes těší silné tradici (Negasa 2016: 22).

africký lid“, a na takovém přístupu není v jádru nic špatného. Nemělo by to však znamenat, že si také představitelé států Evropské unie budou takzvaně mýt ruce nad zcela zjevně dvojsečnými případy, jaké nabízí zrovna etiopská praxe. Tamější veřejná zemědělská asistence i posílená nabídka ubytovacích prostor v Addis Abebě (viz čtvrtá a třetí kapitola) jsou sice takřka výhradně financovány z domácích zdrojů, čímž se sama etiopská administrativa ráda chlubí, avšak to ještě neznamená, že jde zároveň o iniciativy bezproblémové a patřičně vhodné. Relativní etiopská ekonomická sobestačnost by v žádném případě neměla automaticky vést také k etiopské imunitě vůči jakémukoliv významnému tlaku ze strany mezinárodní komunity.

Součástí oné mezinárodní komunity je přitom i Česká republika. A ačkoliv autor této práce může z pozice tvůrce databáze všech malých lokálních projektů pod dohledem ZÚ v Addis Abebě zkonstatovat, že v rámci české rozvojové spolupráce došlo od roku 2001 k realizaci několika záslužných projektů např. v oblasti technické asistence farmářským výcvikovým centřům nebo budování zavlažovacích systémů, zároveň by také navrhol akcentovat určitá doporučení vznesená ve čtvrté kapitole této práce, zvláště v souvislosti s aktuálním českým předsednictvím Ekonomické a sociální radě OSN. Jeho ústředním tématem je totiž *participace* – tedy eventuálně i výraznější spoluúčast farmářů v rámci systému zemědělské asistence, větší zapojení etiopského soukromého sektoru při poskytování služeb všeho druhu, a tak podobně.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Oficiální dokumenty

Federální demokratická republika Etiopie (FDRE). 1995. *Proklamace č. 1: The Constitution of the Federal Democratic Republic Ethiopia*. Addis Ababa, 1995. Dostupné na: http://www.icla.up.ac.za/images/constitutions/ethiopia_constitution.pdf (13. 12. 2017).

Federální demokratická republika Etiopie (FDRE). 2005a. *Proklamace č. 455: Proclamation to Provide For the Expropriation of Land Holdings for Public Purposes and Payment of Compensation*. Addis Ababa, 2005. Dostupné na: <http://faolex.fao.org/docs/pdf/eth135247.pdf> (13. 12. 2017).

Federální demokratická republika Etiopie (FDRE). 2005b. *Proklamace č. 456: Rural Land Administration and Use Proclamation*. Addis Ababa, 2005. Dostupné na: <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/eth95459.pdf> (13. 12. 2017).

Federální demokratická republika Etiopie (FDRE). *Proklamace č. 621: Charities and Societies Proclamation*. Addis Ababa, 2009. Dostupné na: <http://www.refworld.org/docid/4ba7a0cb2.html> (13. 12. 2017).

Federální demokratická republika Etiopie (FDRE). 2010. *Proklamace č. 686: Commercial Registration and Business Licencing Proclamation*. Addis Ababa, 2010. Dostupné na: <https://chilot.me/wp-content/uploads/2011/01/686-commercial-registration-and-business-licensing-ae.pdf> (13. 12. 2017).

Federální demokratická republika Etiopie (FDRE). 2011. *Proklamace č. 721: Proclamation to Provide For Lease Holding of Urban Lands*. Addis Ababa, 2011. Dostupné na: <http://www.ethiopianembassy.org/pdf/new-land-lease-proclamation-no-721-20111.pdf> (13. 12. 2017).

Keňská republika (KR). 2010. *The Constitution of Kenya*. Nairobi, 2010. Dostupné na: http://www.lcil.cam.ac.uk/sites/default/files/LCIL/documents/transitions/Kenya_19_2010_Constitution.pdf (13. 12. 2017).

Keňská republika (KR). 2012. *Land Act no. 6*. Nairobi, 2012. Dostupné na: http://admin.theiguides.org/Media/Documents/Kenya-LandAct__No6of2012.pdf (13. 12. 2017).

Ministry of Agriculture and Rural Development (MoARD). 2009. *DAs & FTC, Data at National Level*. Addis Ababa, 2009.

Ministry of Finance and Economic Development (MoFED). 2002. *Ethiopia: Sustainable Development and Poverty Reduction Program*. Addis Ababa, 2002. Dostupné na: <http://siteresources.worldbank.org/INTPRS1/Resources/073102.pdf> (13. 12. 2017).

Ministry of Finance and Economic Development (MoFED). 2003. *Rural development policy and strategies*. Addis Ababa, 2003. Dostupné na: <http://www.moa.gov.et/documents/93087/562697/moard+policy+%26+strategy-+english.pdf/62142be6-254e-4fa9-854a-60373833bc02> (13. 12. 2017).

Ministry of Finance and Economic Development (MoFED). 2006. *Ethiopia: Building on progress. A plan for accelerated and sustained development to end poverty (PASDEP)*. Addis Ababa, 2006. Dostupné na: <https://ethioagp.org/download/AGP-AMDe/PASDEP.pdf> (13. 12. 2017).

Ministry of Finance and Economic Development (MoFED). 2010. *Growth and Transformation Plan*. Addis Ababa, 2010. Dostupné na: [http://et.one.un.org/content/dam/unct/ethiopia/docs/GTP%20English%20Vol1%20\(1\).pdf](http://et.one.un.org/content/dam/unct/ethiopia/docs/GTP%20English%20Vol1%20(1).pdf) (13. 12. 2017).

Ministry of Finance and Economic Development (MoFED). 2016. *Growth and Transformation Plan II*. Addis Ababa, 2016. Dostupné na: [https://www.cmpethiopia.org/media/gtp_ii_policy_matrix_english_final_august_2016_2/\(language\)/eng-GB](https://www.cmpethiopia.org/media/gtp_ii_policy_matrix_english_final_august_2016_2/(language)/eng-GB) (13. 12. 2017).

Prozatímní vojenská správa socialistické Etiopie (PVSSE). 1975a. *Proklamace č. 31: Proclamation to Provide For the Public Ownership of Rural Lands*. Addis Ababa, 1975. Dostupné na: <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/eth3096.pdf> (13. 12. 2017).

Prozatímní vojenská správa socialistické Etiopie (PVSSE). 1975b. *Proklamace č. 47: Proclamation to Provide For Government Ownership of Urban Lands and Extra*

Urban Houses. Addis Ababa, 1975. Dostupné na: <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/eth3095.pdf> (13. 12. 2017).

Sjednocená tanzanská republika (STR). 1967. *The Land Acquisition Act.* Dar es Salaam, 1967. Dostupné na: http://www.saflii.org/tz/legis/num_act/laa1967174.pdf (13. 12. 2017).

Sjednocená tanzanská republika (STR). 1999a. *Land Act no. 4.* Dodoma, 1999. Dostupné na: <http://faolex.fao.org/docs/pdf/tan23795.pdf> (13. 12. 2017).

Sjednocená tanzanská republika (STR). 1999b. *Village Land Act no. 5.* Dodoma, 1999. Dostupné na: <http://faolex.fao.org/docs/pdf/tan53306.pdf> (13. 12. 2017).

Ugandská republika (UR). 1995. *The Constitution of the Republic of Uganda.* Kampala, 1995. Dostupné na: http://www.statehouse.go.ug/sites/default/files/attachments/Constitution_1995.pdf (13. 12. 2017).

Ugandská republika (UR). 1998. *Land Act no. 16.* Kampala, 1998. Dostupné na: <http://faolex.fao.org/docs/pdf/uga19682.pdf> (13. 12. 2017).

Dokumenty organizací

Food and Agriculture Organization (FAO). 2008. *Compulsory Acquisition of Land and Compensation.* Rome: FAO. Dostupné na: <http://www.fao.org/3/a-i0506e.pdf> (13.12.2017).

International Labour Office (ILO). 1972. *Employment, Incomes and Equality: A Strategy for Increasing Productive Employment in Kenya.* Geneva: ILO. Dostupné na: http://staging.ilo.org/public/libdoc/ilo/1972/72B09_608_engl.pdf (13. 12. 2017).

Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD). 2017. *Social Protection in East Africa: Harnessing the Future.* Paris: OECD. Dostupné na: <http://www.oecd.org/countries/kenya/social-protection-in-east-africa-9789264274228-en.htm> (13. 12. 2017).

Organizace spojených národů (OSN). 2008. *World Population Policies 2007.* New York: United Nations. Dostupné na:

http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/policy/WPP2007/WPP2007_full.pdf (13. 12. 2017).

Organizace spojených národů (OSN). 2010. *World Population Policies 2009*. New York: United Nations. Dostupné na: http://www.un.org/esa/population/publications/wpp2009/Publication_complete.pdf (13. 12. 2017).

Organizace spojených národů (OSN). 2011. *World urbanization prospects: The 2011 revision*. New York: United Nations. Dostupné na: http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/urbanization/WUP2011_Report.pdf (13. 12. 2017).

Světová banka. 1999. *World Development Report 1999/2000: Entering the 21st Century*. New York: Oxford University Press. Dostupné na: https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/5982/WDR%201999_2000%20-%20English.pdf (13. 12. 2017).

Světová banka. 2005. *Doing Business in 2005: Removing Obstacles to Growth*. Oxford: Oxford University Press. Dostupné na: <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB05-FullReport.pdf> (13. 12. 2017).

Světová banka. 2007. *World Development Report 2008: Agriculture for Development*. Washington, D.C.: The World Bank. Dostupné na: https://siteresources.worldbank.org/INTWDR2008/Resources/WDR_00_book.pdf (13. 12. 2017).

Světová banka. 2009. *World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography*. Washington, D.C.: The World Bank. Dostupné na: <http://documents.worldbank.org/curated/en/730971468139804495/pdf/437380REVISERD01BLIC1097808213760720.pdf> (13. 12. 2017).

Světová banka. 2010. *Rising Global Interest in Farmland: Can it Yield Equitable and Sustainable Benefits?* Washington, D.C.: The World Bank. Dostupné na: <https://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/Rising-Global-Interest-in-Farmland.pdf> (13. 12. 2017).

United Nations Development Programme (UNDP). 2016. *Human Development Report 2016: Human Development for Everyone*. New York: UNDP. Dostupné na: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf (13. 12. 2017).

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). 2012. *Turning on Mobile Learning in Africa and the Middle East: Illustrative Initiatives and Policy Implications*. Paris: UNESCO. Dostupné na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002163/216359E.pdf> (13. 12. 2017).

United Nations Human Settlements Programme (UN-HABITAT). 2011. *Affordable Land and Housing in Africa*. Nairobi: UN-HABITAT. Dostupné na: <https://unhabitat.org/books/affordable-land-and-housing-in-africa/> (13. 12. 2017).

United Nations Human Settlements Programme (UN-HABITAT). 2014. *The state of African Cities 2014: re-imagining sustainable urban transitions*. Nairobi: UN-HABITAT. Dostupné na: <https://unhabitat.org/books/state-of-african-cities-2014-re-imagining-sustainable-urban-transitions/> (13. 12. 2017).

United Nations Millennium Project (UNMP). 2005. *Halving hunger: It can be done*. London: UNDP. Dostupné na: <https://www.hintergrund.de/wp-content/uploads/2015/12/Hunger-lowres-complete.pdf> (13. 12. 2017).

Příspěvky z konferencí

Abegaz, Gizachew, Allebachew, Menberu, Edwards, Owen a Leckie, John. 2016. *Implementing the Land Investment for Transformation (LIFT) Programme in Ethiopia*. Příspěvek přednesený na 2016 World Bank Conference on Land and Poverty, Washington, D.C., 14.–18. březen 2016.

Allebachew, Menberu, Leckie, John a Smith, Andrew. 2017. *Large-scale rural land certification and administration in Ethiopia – the challenges of a decentralized approach*. Příspěvek přednesený na 2017 World Bank Conference on Land and Poverty, Washington, D.C., 20.–24. březen 2017.

Ambaye, Daniel W. 2009. *Land Valuation for Expropriation in Ethiopia: Valuation Methods and Adequacy of Compensation*. Příspěvek přednesený na 7th FIG Regional Conference, Hanoi, říjen 2009, 1–38. Dostupné na:

https://www.fig.net/resources/proceedings/fig_proceedings/vietnam/papers/ts04c/ts04c_ambaye_3753.pdf (13. 12. 2017).

Ambaye, Daniel W. 2012. *Land Rights in Ethiopia: Ownership, equity, and liberty in land use rights*. Příspěvek přednesený na workshopu FIG Working Week 2012, Řím, květen 2012, 1–27. Dostupné na: https://www.fig.net/resources/proceedings/fig_proceedings/fig2012/papers/ts02d/TS02D_ambaye_5521.pdf (13. 12. 2017).

Ambaye, Daniel W. 2016a. *Urban Land Transfer and State Monopoly in Value Capture in Ethiopia*. Příspěvek přednesený na 2016 World Bank Conference on Land and Poverty, Washington, D.C., 14.–18. březen 2016.

Ambaye, Daniel W. 2016b. *Classification and Monitoring of Land Disputes in Ethiopia*. Příspěvek přednesený na 2016 World Bank Conference on Land and Poverty, Washington, D.C., 14.–18. březen 2016.

Ansoms, An. 2011. *Large-scale land deals and local livelihoods in Rwanda: The bitter fruit of a new agrarian model*. Příspěvek přednesený na mezinárodní konferenci Global Land Grabbing, University of Sussex, 6.–8. duben 2011. Dostupné na: <http://www.future-agricultures.org/wp-content/uploads/pdf-archive/An%20Ansoms.pdf> (13. 12. 2017).

Burns, Tony, Fairlie, Kate, Zhang, Yan, Adlington, Gavin, Tamrat, Imeru, Belay, Gebeyehu, McDowell, Andrew, Kebede, Solomon a Zelul, Abebe. 2017. *Establishing a legal cadastre for good governance in Ethiopia: Identifying bottlenecks and steps towards scale-up*. Příspěvek přednesený na 2017 World Bank Conference on Land and Poverty, Washington, D.C., 20.–24. březen 2017.

Collier, Paul. 2014. *Success stories – generating urban economic opportunities in the developing world*. Příspěvek přednesený na konferenci CDE Round Table č. 24: Young people and opportunity in South Africa's cities, Johannesburg, březen 2014. Dostupné na: http://www.cde.org.za/wp-content/uploads/2014/03/CITIES%20OF%20HOPE_Young%20people%20and%20opportunity%20in%20South%20Africas%20cities%20Unabridged%20Report.pdf (13. 12. 2017).

Cousins, Ben a Claassens, Aninka. 2006. *More than simply „socially embedded“: recognizing the distinctiveness of African land rights*. Příspěvek přednesený na mezinárodním sympoziu At the frontier of land issues: social embeddedness of rights and public policy, Montpellier, květen 2006. Dostupné na: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.443.1885&rep=rep1&type=pdf> (13. 12. 2017).

De Brauw, Alan. 2014. *Migration, youth, and agricultural productivity in Ethiopia*. Příspěvek přednesený na Allied Social Science Association (ASSA) Annual meeting, Boston, listopad 2014. Dostupné na: <http://www.ifpri.org/publication/migration-youth-and-agricultural-productivity-ethiopia> (13. 12. 2017).

Gete, Zeleke. 2017. *Land Use Policy in Ethiopia*. Příspěvek přednesený diplomatickým misím na Delegacích Evropské Unie v Etiopii, Addis Abeba, březen 2017.

Haddis Gebeyehu, Zemen, Bekure Woldegiorgis, Solomon, Dagnew Belete, Alehegne, Gebremeskel Abza, Tigistu a Tafere Desta, Belete. 2017. *Ethiopia's move to a national integrated land use policy and land use plan*. Příspěvek přednesený na 2017 World Bank Conference on Land and Poverty, Washington, D.C., 20.–24. březen 2017.

Hailu, Zerfu. 2016. *Scaling up Responsible Land Governance Using LGAF as an Input into Ongoing and future Law Revision: Lessons from Ethiopia*. Příspěvek přednesený na 2016 World Bank Conference on Land and Poverty, Washington, D.C., 14.–18. březen 2016.

Marple-Cantrell, Kate. 2017. *Land use rights, land governance institutions, and tenure security indicators in a pastoral community: Evidence from a baseline study in the Afar region, Ethiopia*. Příspěvek přednesený na 2017 World Bank Conference on Land and Poverty, Washington, D.C., 20.–24. březen 2017.

Mengistu, Eskedar Zelalem, Eversmann, Bernd, Zein, Tarek, Timm, Christian, Abza, Tigistu Gebremeskel a Gebre, Yohannes Reda. 2017. *Innovative Rural Cadastre Development in Ethiopia*. Příspěvek přednesený na 2017 World Bank Conference on Land and Poverty, Washington, D.C., 20.–24. březen 2017.

Mueller, Valerie, Schmidt, Emily a Lozano-Gracia, Nancy. 2015. *Household and Spatial Drivers of Migration Patterns in Africa: Evidence from Five Countries*. Příspěvek přednesený na Urbanization and Spatial Development of Countries Research Workshop, Washington, D.C., 13. červenec 2015. Dostupné na: <http://pubdocs.worldbank.org/en/197751438982916514/08-LOZANO-GRACIA-Africa-Migration-7-13-2015-EXT.pdf> (13. 12. 2017).

Mueller, Valerie, Schmidt, Emily, Lozano-Gracia, Nancy a Murray, Siobhan. 2015. *Household and Spatial Drivers of Migration Patterns in Africa: Evidence from Four Countries*. Příspěvek přednesený na Structural Transformation in Agriculture and Rural Spaces Conference, Addis Abeba, 4.–5. prosinec 2015.

Negasa, Deressa Sima. 2016. *The role of land certification in securing women's land rights in Beneshangul-Gumuz Region, Ethiopia: Does legal pluralism serve their benefits*. Příspěvek přednesený na 2016 World Bank Conference on Land and Poverty, Washington, D.C., 14.–18. březen 2016.

Nishimwe, Grace. 2017. *Moving towards real time in land governance monitoring in a decentralised setting: Rwanda's experience*. Příspěvek přednesený na 2017 World Bank Conference on Land and Poverty, Washington, D.C., 20.–24. březen 2017. Dostupné na: <https://www.oicrf.org/-/moving-towards-real-time-land-governance-monitoring-in-a-decentralized-setting-rwanda-s-experience> (13. 12. 2017).

Rahmato, Dessalegn. 1994. „Land Policy in Ethiopia at Crossroads.“ In: *Land Tenure and Land Policy in Ethiopia after the Derg: Proceedings of the Second Workshop of the Land Tenure Project*. Ed. Dessalegn Rahmato. Trondheim: University of Trondheim, 1–20.

Tamrat, Imeru. 2010. *Governance of large-scale agricultural investments in Africa: The case of Ethiopia*. Příspěvek přednesený na 2010 World Bank Conference on Land Policy and Administration, Washington D.C., 26.–27. duben 2010. Dostupné na: <http://siteresources.worldbank.org/EXTARD/Resources/336681-1236436879081/5893311-1271205116054/tamrat.pdf> (13. 12. 2017).

Záhořík, Jan. 2016. *Politics, Ethnicity, and the Addis Ababa Master Plan*. Příspěvek přednesený na 9th Annual Meeting of the Association for the Study of the Middle East and Africa, Washington, D.C., říjen 2016.

Internetové zdroje

Action Aid. 2015. *Contract farming and out-grower schemes: Appropriate development models to tackle poverty and hunger?* Policy discussion paper, březen 2015. Johannesburg: Action Aid. Dostupné na: http://www.actionaid.org/sites/files/actionaid/contract_farming.pdf (13. 12. 2017).

Adam, Achamyelih Gashu. 2014a. *Peri-Urban Land Tenure in Ethiopia*. Stockholm: School of Architecture and the Built Environment Royal Institute of Technology, Department of Real Estate and Construction Management, Real Estate Planning and Land Law. Doktorská práce. Dostupné na: https://www.kth.se/polopoly_fs/1.530778!/Achamyelih-%20final%20phd%20thesis.pdf (13. 12. 2017).

Adams, Martin a Palmer, Robin, eds. 2007. *Independent Review of Land Issues, Volume III, 2006-2007, Eastern and Southern Africa*. Oxford: Mokoro, 1–75. Dostupné na: http://mokoro.co.uk/wp-content/uploads/independent_review_land_issues_eastern_and_southern_africa_2006_072.pdf (13. 12. 2017).

Africa News. 2017. „10 killed as Ethiopia forces clash with protesters in Oromia.“ *Africa News*, 26. říjen 2017. Dostupné na: <http://www.africanews.com/2017/10/26/deaths-reported-as-ethiopia-elite-forces-clash-with-protesters-in-oromia/> (13. 12. 2017).

Alemu, Abebe Ejigu a Teklemariam, Dereje. 2016. „Key success factors in mobilizing collaborative farmer groups.“ In: *Enabling more inclusive and efficient food and agricultural systems in Africa*. Eds. Carlos Da Silva, Joseph Mpagalile, Johan van Rooyen a Costanza Rizzo. Rome: FAO a Stellenbosch University, 57–70. Dostupné na: <http://www.fao.org/3/a-i6432e.pdf> (13. 12. 2017).

Ambaye, Daniel. 2013a. *Land Rights and Expropriation in Ethiopia*. Stockholm: School of Architecture and the Built Environment Royal Institute of Technology, Department of Real Estate and Construction Management, Real Estate Planning and Land Law. Dizertační práce. Dostupné na: https://www.kth.se/polopoly_fs/1.448667!/Menu/general/column-content/attachment/Thesis%20Final_Daniel_2013.pdf (13. 12. 2017).

Aredo, Dejene. 1993. *The informal and semi-formal financial sectors in Ethiopia: a study of the iqqub, iddir, and savings and credit co-operatives*. African Economic Research Consortium (AERC) Research Paper 21. Nairobi: AERC. Dostupné na: <https://www.africaportal.org/publications/the-informal-and-semi-formal-financial-sectors-in-ethiopia-a-study-of-the-iqqub-iddir-and-savings-and-credit-co-operatives/> (13. 12. 2017).

Assefa, Amanuel. 2005. *Farmer Led Innovation: Experience and Challenges in Ethiopia*. Research Paper. Addis Ababa: Agri Service Ethiopia. Dostupné na: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.432.6031&rep=rep1&type=pdf> (13. 12. 2017).

Barofsky, Jeremy, Siba, Eyerusalem a Grabinsky, Jonathan. 2016. „Can rapid urbanization in Africa reduce poverty? Causes, opportunities, and policy recommendations.“ *Brookings*, 7. září 2016. Dostupné na: <https://www.brookings.edu/blog/africa-in-focus/2016/09/07/can-rapid-urbanization-in-africa-reduce-poverty-causes-opportunities-and-policy-recommendations/> (13. 12. 2017).

Batt, Peter J. 2016. „Key success factors in mobilizing collaborative farmer groups.“ In: *Enabling more inclusive and efficient food and agricultural systems in Africa*. Eds. Carlos Da Silva, Joseph Mpagalile, Johan van Rooyen a Costanza Rizzo. Rome: FAO a Stellenbosch University, 45–56. Dostupné na: <http://www.fao.org/3/a-i6432e.pdf> (13. 12. 2017).

Berhanu, Kassahun. 2012. *The Political Economy of Agricultural Extension in Ethiopia: Economic Growth and Political Control*. Working Paper 042. Brighton: Future Agricultures. Dostupné na: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.642.911&rep=rep1&type=pdf> (13. 12. 2017).

Binswanger-Mkhize, Hans P. a Savastano, Sara. 2017. „African Agriculture Is Intensifying – But Not by Much.“ In: *Agriculture in Africa: Telling Myths from Facts*. Eds. Luc Christiaensen a Lionel Demery. Washington, D.C.: The World Bank, 95–103. Dostupné na: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28543> (13. 12. 2017).

Burke, Jason. 2017. „‘It’s life and death’: how the growth of Addis Ababa has sparked ethnic tensions.“ *The Guardian*, 13. březen 2017. Dostupné na: <https://www.theguardian.com/cities/2017/mar/13/life-death-growth-addis-ababa-racial-tensions> (13. 12. 2017).

Carletto, Calogero, Corral, Paul a Guelfi, Anita. 2017. „Revisiting the Gains from Agricultural Commercialization.“ In: *Agriculture in Africa: Telling Myths from Facts*. Eds. Luc Christiaensen a Lionel Demery. Washington, D.C.: The World Bank, 39–45. Dostupné na: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28543> (13. 12. 2017).

Cotula, Lorenzo. 2011. „‘Land grabbing’ in the shadow of the law in Africa.“ *IIED*, 13. říjen 2011. Dostupné na: <http://www.iied.org/land-grabbing-shadow-law-africa-1> (13. 12. 2011).

Cousins, Ben, Hall, Ruth a Dubb, Alex. 2014. *The Restitution of Land Rights Amendment Act of 2014: What are the real implications of reopening land claims?* Policy Brief 34, Institute for Poverty, Land and Agrarian Studies, 1–4. Dostupné na: <http://www.plaas.org.za/sites/default/files/publications-pdf/Policy%20Brief%2034%20Web.pdf> (13. 12. 2017).

Davis, Kristin, Swanson, Burton, Amudavi, David, Mekonnen, Daniel Ayalew, Flohrs, Aaron, Riese, Jens, Lamb, Chloe a Zerfu, Elias. 2010. *In-Depth Assessment of the Public Agricultural Extension System of Ethiopia and Recommendations for Improvement*. IFPRI Discussion Paper 01041. Washington, D.C.: IFPRI. Dostupné na: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.226.9475&rep=rep1&type=pdf> (13. 12. 2017).

Deininger, Klaus, Byerlee, Derek, Lindsay, Jonathan, Norton, Andrew, Selod, Harris a Stickler, Mercedes. 2011. *Rising Global Interest in Farmland: Can it Yield Sustainable and Equitable Benefits?* Washington, D.C.: The World Bank. Dostupné na: <https://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/Rising-Global-Interest-in-Farmland.pdf> (13. 12. 2017).

Deininger, Klaus, Savastano, Sara a Xia, Feng. 2017. „Smallholder Land Access: A New Landscape in Africa?“ In: *Agriculture in Africa: Telling Myths from Facts*. Eds. Luc Christiaensen a Lionel Demery. Washington, D.C.: The World Bank, 21–27. Dostupné na: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28543> (13. 12. 2017).

Dercon, Stefan, Gilligan, Daniel O., Hoddinott, John a Woldehanna, Tassew. 2008. *The impact of agricultural extension and roads on poverty and consumption growth in fifteen Ethiopian villages*. IFPRI Discussion Paper 00840. Washington, D.C.: IFPRI. Dostupné na: <http://www.ifpri.org/publication/impact-agricultural-extension-and-roads-poverty-and-consumption-growth-fifteen-ethiopian> (13. 12. 2017).

Eaton, Charles a Shepherd, Andrew W. 2001. *Contract farming: Partnerships for growth*. FAO Agricultural Services Bulletin 145. Rome: FAO. Dostupné na: <http://www.fao.org/docrep/014/y0937e/y0937e00.pdf> (13. 12. 2017).

Felgenhauer, Katharina a Wolter, Denise. 2009. *Outgrower Schemes – Why Big Multinationals Link up with African Smallholders*. Working paper. Paris: OECD. Dostupné na: <http://www.oecd.org/dev/41302136.pdf> (13. 12. 2017).

Ford, Neil. 2017. „Developing policies for sustainable urbanisation.“ *African Business*, duben 2017, 39–41.

Freire, Maria E., Lall, Somik a Leipziger, Danny. 2014. *Africa's Urbanization: Challenges and Opportunities*. Working Paper no. 7. Washington, D.C.: The Growth Dialogue. Dostupné na: http://www.dannyleipziger.com/documents/GD_WP7.pdf (13. 12. 2017).

Frew, Eskender. 2017. „Ethiopia Plans to Close 27 Refugee Camps.“ *Voice of America*, 1. prosinec 2017. Dostupné na: <https://www.voanews.com/a/ethiopia-plans-to-close-27-refugee-camps/4145088.html> (13. 12. 2017).

Gardner, Tom. 2017. „‘Addis has run out of space’: Ethiopia's radical redesign.“ *The Guardian*, 4. prosinec 2017. Dostupné na: <https://www.theguardian.com/cities/2017/dec/04/addis-ababa-ethiopia-redesign-housing-project> (13. 12. 2017).

Gebissa, Ezekiel. 2016. „An Oromo dilemma: The national question and democratic transition.“ *Addis Standard* 6, č. 61, květen 2016. Dostupné na: <http://addisstandard.com/oromo-dilemma-national-question-democratic-transition/> (13. 12. 2017).

Gabre-Madhin, Eleni Z. 2001. *Market Institutions, Transaction Costs, and Social Capital in the Ethiopian Grain Market*. IFPRI Research Monograph 124. Washington,

D.C.: IFPRI. Dostupné na: <https://ageconsearch.umn.edu/bitstream/16540/1/rr010124.pdf> (13. 12. 2017).

Gete, Zeleke, Woldie, Asfaw, Degefa, Tolosa, Alemu, Betre a Trutmann, P. 2008. *Seasonal Migration and Rural Livelihoods in Ethiopia: An Empirical Study*. Working Paper 3, Working Paper Series on Rural-Urban Linkage Theme of the Global Mountain Programme. Lima: GMP. Dostupné na: https://www.researchgate.net/profile/Peter_Trutmann/publication/261876581_Working_Paper_Series_on_Rural-Urban-Linkage_Theme_of_the_Global_Mountain_Programme_GMP_Working_Paper_3_Seasonal_Migration_and_Rural_Livelihoods_in_Ethiopia_An_Empirical_Study/links/00463535c68c97bdf8000000/Working-Paper-Series-on-Rural-Urban-Linkage-Theme-of-the-Global-Mountain-Programme-GMP-Working-Paper-3-Seasonal-Migration-and-Rural-Livelihoods-in-Ethiopia-An-Empirical-Study.pdf (13. 12. 2017).

Chala, Endalk. 2015. „Violent clashes in Ethiopia over ‚master plan‘ to expand Addis.“ *The Guardian*, 11. prosinec 2015. Dostupné na: <https://www.theguardian.com/world/2015/dec/11/ethiopia-protests-master-plan-addis-ababa-students> (13. 12. 2017).

Chala, Endalk. 2016. „Ethiopia scraps Addis Ababa ‚master plan‘ after protests kill 140.“ *The Guardian*, 14. leden 2016. Dostupné na: <https://www.theguardian.com/world/2016/jan/14/ethiopia-addis-master-plan-abandoned> (13. 12. 2017).

Christiaensen, Luc, De Weerd, Joachim a Todo, Yasuyuki. 2013. *Urbanization and Poverty Reduction: The Role of Rural Diversification nad Secondary Towns*. Policy Research Working Paper 6422. Washington, D.C.: The World Bank.

Imai, Katsushi S., Gaiha, Raghav a Cheng, Wenya. 2016. *Does Agricultural Growth Reduce Inequality and Poverty in Developing Countries?* Research paper. Kobe: Kobe University. Dostupné na: <http://www.rieb.kobe-u.ac.jp/academic/ra/dp/English/DP2015-23.pdf> (13. 12. 2017).

Jeffrey, James. 2017. „Why can't booming Ethiopia handle this year's drought?“ *IRIN*, 19. říjen 2017. Dostupné na: <https://www.irinnews.org/analysis/2017/10/19/why-can-t-booming-ethiopia-handle-year-s-drought> (13. 12. 2017).

Jena, Manipadma. 2017. „The Urbanization of Malnutrition.“ *Inter Press Service*, 25. září 2017. Dostupné na: <http://www.ipsnews.net/2017/09/the-urbanization-of-malnutrition/> (13. 12. 2017).

Knight, Rebecca. 2017. „MBA students help Ethiopia tackle the impact of urbanisation.“ *Financial Times*, 29. leden 2017. Dostupné na: <https://www.ft.com/content/f027d588-d9b3-11e6-944b-e7eb37a6aa8e> (13. 12. 2017).

Kosec, Katrina, Ghebru, Hosaena, Holtemeyer, Brian, Mueller, Valerie a Schmidt, Emily. *The Effect of Land Access on Youth Employment and Migration Decisions: Evidence from Rural Ethiopia*. Working paper, International Food Policy Research Institute. Washington, D.C.: IFPRI. Dostupné na: <http://pubdocs.worldbank.org/en/862351496253745881/A2-Kosec-et-al-2017-0526.pdf> (13. 12. 2017).

Kumsa, Girma Kassa. 2011. *Issues of Expropriation: The Law and the Practice in Oromia*. Addis Ababa: Addis Ababa University, School of Law. Magisterská práce. Dostupné na: <https://chilot.files.wordpress.com/2013/04/issues-of-expropriation-the-law-and-the-practice-in-oromia1.pdf> (13. 12. 2017).

Lamson-Hall, Patrick, DeGroot, David, Tafesse, Tsigereda, Martin, Richard a Angel, Shlomo. 2015. *A New Plan for African Cities: The Ethiopia Urban Expansion Initiative*. Research Paper, NYU Stern Urbanization Project. New York: Marron Institute. Dostupné na: https://marroninstitute.nyu.edu/uploads/content/A_New_Plan_for_African_Cities_Oct_19_2015.pdf (13. 12. 2017).

Land Matrix. <http://www.landmatrix.org/en/>

Lie, Helene. 2016. „Integrating small-scale dairy farmers into school milk programmes in the United Republic of Tanzania.“ In: *Enabling more inclusive and efficient food and agricultural systems in Africa*. Eds. Carlos Da Silva, Joseph Mpagalile, Johan van Rooyen a Costanza Rizzo. Rome: FAO a Stellenbosch University, 29–44. Dostupné na: <http://www.fao.org/3/a-i6432e.pdf> (13. 12. 2017).

Manek, Nizar. 2017. „Karuturi Demands Compensation From Ethiopia for Failed Land Deal.“ *Bloomberg*, 21. září 2017. Dostupné na:

<https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-09-21/karuturi-demands-compensation-from-ethiopia-for-failed-land-deal> (13. 12. 2017).

McCausland, Alex. 2010. „Enset – the ‚false banana‘ gives food security and more.“ *Permaculture Research Institute*, 4. listopad 2010. Dostupné na: <https://permaculturenews.org/2010/11/04/enset-the-false-banana-gives-food-security-and-more/> (13. 12. 2017).

McGranahan, Gordon, Mitlin, Diana, Satterthwaite, David, Tacoli, Cecilia a Turok, Ivan. 2009. *Africa's urban transition and the role of regional collaboration*. Human Settlements Working Paper Series, International Institute for Environment and Development. London: IIED. Dostupné na: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.585.9497&rep=rep1&type=pdf> (13. 12. 2017).

Merlet, Michel a Jamart, Clara. 2009. *Commercial Pressures on Land Worldwide: Issues and Conceptual Framework for ILC study*. Dokument připravený AGTER. Rome: ILC. Dostupný na: http://www.agter.asso.fr/IMG/pdf/ILC_AGTER_Conceptual_framework_of_the_Scoping-Study_ENG_def.pdf (13. 12. 2017).

Mezinárodní měnový fond. <http://www.imf.org/>

Miller, Daniel C., Munoz-Mora, Juan Carlos a Christiaensen, Luc. 2017. „Do Trees on Farms Matter in African Agriculture?“ In: *Agriculture in Africa: Telling Myths from Facts*. Eds. Luc Christiaensen a Lionel Demery. Washington, D.C.: The World Bank, 115–121. Dostupné na: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28543> (13. 12. 2017).

Muhereza, Robert. 2017. „Museveni: Why I am on nationwide radio talk shows.“ *The Monitor*, 6. září 2017. Dostupné na: <http://www.monitor.co.ug/News/National/Museveni-nationwide-radio-talk-shows-land/688334-4084340-g6cv9rz/index.html> (13. 12. 2017).

Nega, Berhanu, Adenewand, Berhanu a Gebre Sellasie, S. G. 2003. „Current land policy issues in Ethiopia.“ In: *Land Reform 2003/3 special edition*. Addis Ababa: FAO.

103–124. Dostupné na: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/006/y5026e/y5026e02.pdf> (13. 12. 2017).

Oakland Institute. 2011. *Understanding Land Investment Deals in Africa. Country Report: Ethiopia*. Eds. Frederic Mousseau a Granate Sosnoff. Oakland: The Oakland Institute. Dostupné na: https://www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/OI_Ethiopa_Land_Investment_report.pdf (13. 12. 2017).

Ofcansky, Thomas P. a Berry, LaVerle. 1991. *Ethiopia: A Country Study*. Washington, D.C.: GPO for the Library of Congress. Dostupné na: <http://countrystudies.us/ethiopia/> (13. 12. 2017).

Osborn, Tom. 1995. *Participatory Agricultural Extension: Experiences from West Africa*. Working paper, Gatekeeper Series č. 48. London: IIED. 1–16. Dostupné na: <http://pubs.iied.org/pdfs/6062IIED.pdf> (13. 12. 2017).

Oxfam. 2011. *Land and Power: The growing scandal surrounding the new wave of investments in land*. Oxfam Briefing Paper no. 151. Oxford: Oxfam. Dostupné na: <https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp151-land-power-rights-acquisitions-220911-en.pdf> (13. 12. 2017).

Palmer, David, Fricška, Szilard a Wehrmann, Babette. 2009. *Towards Improved Land Governance*. FAO Land Tenure Working Paper 11. Rome: FAO and UN-HABITAT. Dostupné na: <http://www.fao.org/3/a-ak999e.pdf> (13. 12. 2017).

Picciotto, Robert a Anderson, Jock R. 1997. *Reconsidering Agricultural Extension*. The World Bank Research Observer 12, č. 2, 249–259. Dostupné na: <http://documents.worldbank.org/curated/en/926551468164987583/Reconsidering-agricultural-extension> (13. 12. 2017).

Potts, Deborah. 2008. *Recent trends in rural-urban and urban-rural migration in Sub-Saharan Africa: The empirical evidence and implications for understanding urban livelihood insecurity*. Working Paper no. 6. Environment, Politics and Development Working Paper Series. London: King's College London. Dostupné na: <https://www.kcl.ac.uk/sspp/departments/geography/people/academic/potts/PottsWP6.pdf> (13. 12. 2017).

Quattri, Maria, Ozanne, Adam a Beyene, Seneshaw Tamiru. 2012. *The Brokerage Institution and the Development of Agricultural Markets: New Evidence from Ethiopia*. Working paper, The Ethiopia Strategy Support Program II. Washington, D.C.: IFPRI. Dostupné na: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.232.795&rep=rep1&type=pdf> (13. 12. 2017).

Rahmato, Dessalegn. 2011. *Land to Investors: Large-Scale Land Transfers in Ethiopia*. Research Paper, Forum for Social Studies, Addis Abeba. Dostupné na: http://www.landgovernance.org/system/files/Ethiopia_Rahmato_FSS_0.pdf (13. 12. 2017).

Salami, Adeleke, Kamara Abdul B. a Brixiova, Zuzana. 2010. *Smallholder Agriculture in East Africa: Trends, Constraints and Opportunities*. Working paper no. 105. Tunis: African Development Bank. Dostupné na: <https://commdev.org/wp-content/uploads/2015/06/Smallholder-Agriculture-East-Africa-Trends-Constraints-Opportunities.pdf> (13. 12. 2017).

Sheahan, Megan a Barrett, Christopher B. 2017. „The Use of Modern Inputs Viewed from the Field.“ In: *Agriculture in Africa: Telling Myths from Facts*. Eds. Luc Christiaensen a Lionel Demery. Washington, D.C.: The World Bank, 85–94. Dostupné na: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28543> (13. 12. 2017).

Tegenu, Tsegaye. 2010. *Urbanization in Ethiopia: Study on Growth, Patterns, Functions and Alternative Policy Strategy*. Research Paper. Stockholm: Stockholm University. Dostupné na: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:925645/FULLTEXT01.pdf> (13. 12. 2017).

Wily, Liz Alden. 2011. *The tragedy of public lands: The fate of the commons under global commercial pressure*. Research Paper. Rome: International Land Coalition, 1–76. Dostupné na: http://www.landcoalition.org/sites/default/files/documents/resources/WILY_Commons_web_11.03.11.pdf (13. 12. 2017).

Wolde Giorgis, Abebe. 2017. „Land Certification - Will It Bring Tenure Security?“ *The Ethiopian Herald*, 30. srpen 2017. Dostupné na: <http://allafrica.com/stories/201708300545.html> (13. 12. 2017).

World Bank Group. 2015. *Ethiopia Urbanization Review: Urban Institutions for a Middle-Income Ethiopia*. Washington, D.C.: The World Bank. Dostupné na: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22979> (13. 12. 2017).

World Economic Forum. 2016. *The Global Competitiveness Report 2016/17*. Ed. Klaus Schwab. Geneva: World Economic Forum. Dostupné na: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf (13. 12. 2017).

Yilmaz, Serdar a Venugopal, Varsha. 2008. *Local Government Discretion and Accountability in Ethiopia*. Working Paper 08-38. Atlanta: Georgia State University. Dostupné na: <http://siteresources.worldbank.org/EXTSOCIALDEVELOPMENT/Resources/Ethiopia.pdf> (13. 12. 2017).

Osobní rozhovory

Ambaye, Daniel W. 2017. Interview s předním akademikem se zaměřením na otázky týkající se držby půdy. Addis Abeba, březen 2017.

Azene, Bekele. 2017. Interview s jedním ze spoluautorů strategie na užívání půdy pro region Gambella. Addis Abeba, květen 2017.

Dabiré, Evelyne. 2017. Interview s druhou sekretářkou rozvojové sekce kanadského velvyslanectví v Etiopii. Addis Abeba, duben 2017.

Donath, Dirk. 2017. Interview s uznávaným německým architektem se sídlem v Addis Abebě a zájmem i podílem na její infrastruktuře. Addis Abeba, květen 2017.

Ghebraye, Berhanu. 2017. Interview s právníkem s mnohaletou praxí a vlastní advokátní kanceláří, doporučeným českým ZÚ. Addis Abeba, březen 2017.

Ketemaová, Eliška. 2017. Interview s recepční českého ZÚ v Addis Abebě a tamní rezidentkou od 60. let minulého století. Addis Abeba, duben 2017.

Literatura

Abdo, Muradu. 2015. „Reforming Ethiopia’s Expropriation Law.“ *Mizan Law Review* 9, č. 2, 301–340.

Adam, Achamyeleh Gashu. 2014b. „Land Tenure in the Changing Peri-Urban Areas of Ethiopia: The Case of Bahir Dar City.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 38, č. 6, 1970–84. Dostupné na: https://www.kth.se/polopoly_fs/1.530778!/Achamyeleh-%20final%20phd%20thesis.pdf (13. 12. 2017).

Agegnehu, Sayeh Kassaw, Fuchs, Helmut, Navratil, Gerhard, Stokowski, Patricia, Vuolo, Francesco a Mansberger, Reinfried. 2015. „Spatial Urban Expansion and Land Tenure Security in Ethiopia: Case Studies from Bahir Dar and Debre Markos Peri-Urban Areas.“ *Society & Natural Resources* 0, 1–18.

Akram-Lodhi, A. Haroon. 2008. „(Re)imagining Agrarian Relations? The World Development Report 2008: Agriculture for Development.“ *Development and Change* 39, č. 6, 1145–1161.

Alemu, Dawit, Mwangi, Wilfred, Nigussie, Mandefro a Spielman, David J. 2008. „The maize seed system in Ethiopia: challenges and opportunities in drought prone areas.“ *African Journal of Agricultural Research* 3, č. 4, 305–314.

Ambaye, Daniel W. 2013b. „The History of Expropriation in Ethiopian Law.“ *Mizan Law Review* 7, č. 2, 283–308. Dostupné na: [https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/8677/Daniel%20Weld egebrie.pdf?sequence=1](https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/8677/Daniel%20Weld%20egebrie.pdf?sequence=1) (13. 12. 2017).

Atwood, David A. 1990. „Land Registration in Africa: The Impact on Agricultural Production.“ *World Development* 18, č. 5, 659–671.

Bah, Mahmoud, Cissé, Salmana, Diyamett, Bitrina, Diallo, Gouro, Lerise, Fred, Okali, David, Okpara, Enoch, Olawoye, Janice a Tacoli, Cecilia. 2003. „Changing rural-urban linkages in Mali, Nigeria and Tanzania.“ *Environment & Urbanization* 15, č. 1, 13–23. Dostupné na: http://www.ucl.ac.uk/dpu-projects/drivers_urb_change/urb_economy/pdf_Urban_Rural/IIED_Bah_Mali.pdf (13. 12. 2017).

Barrows, Richard a Roth, Michael. 1990. „Land Tenure and Investment in African Agriculture: Theory and Evidence.“ *The Journal of Modern African Studies* 28, č. 2, 265–297.

Benjaminsen, Tor A., Holden, Stein, Lund, Christian a Sjaastad, Espen. 2008. „Formalisation of land rights: Some empirical evidence from Mali, Niger and South Africa.“ *Land Use Policy* 26, 28–35.

Berhanu, Kassahun a Poulton, Colin. 2014. „The Political Economy of Agricultural Extension Policy in Ethiopia: Economic Growth and Political Control.“ *Development Policy Review* 32, č. 2, 199–216.

Besley, Timothy. 1995. „Property Rights and Investment Incentives: Theory and Evidence from Ghana.“ *The Journal of Political Economy* 103, č. 5, 903–937.

Bidandi, Fred a Williams, John J. 2017. „The terrain of urbanisation process and policy frameworks: A critical analysis of the Kampala experience.“ *Cogent Social Sciences* 3. Dostupné na: <https://www.cogentia.com/article/10.1080/23311886.2016.1275949> (13. 12. 2017).

Borras Jr., Saturnino M. 2008. „La Vía Campesina and its Global Campaign for Agrarian Reform.“ *Journal of Agrarian Change* 8, č. 2–3, 258–289.

Borras Jr., Saturnino M. a Franco, Jennifer. 2010. „From Threat to Opportunity? Problems with the Idea of a ‚Code of Conduct‘ for Land Grabbing.“ *Yale Human Rights & Development Law Journal* 13. Dostupné na: <https://www.tni.org/files/Borras%20Franco%20Politics%20of%20Land%20Grab%20v%203.pdf> (13. 12. 2017).

Bradshaw, York W. 1985. „Overurbanization and underdevelopment in sub-Saharan Africa: a cross-national study.“ *Studies in Comparative International Development* 20, č. 3, 74–101.

Bruce, John W. a Migot-Adholla, Shem E., eds. 1994. *Searching For Land Tenure Security In Africa*. Washington, D.C.: The World Bank.

Bryceson, Deborah Fahy. 2002. „The Scramble in Africa: Reorienting Rural Livelihoods.“ *World Development* 30, č. 5, 725–739.

Bryceson, Deborah Fahy. 2006. „Vulnerability and Viability of East and Southern Africa’s Apex Cities.“ In: *African Urban Economies: Viability, Vitality or Vitiation*. Eds. Deborah Fahy Bryceson a Deborah Potts. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 319–340.

Burton, Andrew. 2001. „Urbanisation in Eastern Africa: An historical overview, c. 1750–2000.“ *Azania: Archeological Research in Africa* 36–37, č. 1, 1–28.

Cohen, Barney. 2004. „Urban Growth in Developing Countries: A Review of Current Trends and a Caution Regarding Existing Forecasts.“ *World Development* 32, č. 1, 23–51. Dostupné na: http://my2.ewb.ca/site_media/static/attachments/group_topics_grouptopic/17938/Cohen,%20Barney%20-%20Urban%20Growth%20in%20Developing%20Countries.pdf (13. 12. 2017).

Cotula, Lorenzo. 2013. *The Great African Land Grab? Agricultural Investments and the Global Food System*. London/New York: Zed Books.

Crewett, Wibke a Korf, Benedikt. 2008. „Ethiopia: Reforming Land Tenure.“ *Review of African Political Economy* 35, č. 116, 203–220.

Crenshaw, Edward M. a Oakey, Doyle Ray. 1998. „‘Jump-Starting’ Development: Hyperurbanization as a Long-Term Economic Investment.“ *Sociological Focus* 31, č. 4, 321–340.

Davis, Kristin E. 2008. „Extension in Sub-Saharan Africa: Overview and Assessment of Past and Current Models, and Future Prospects.“ *Journal of International Agricultural and Extension Education* 15, č. 3, 15–28.

De Brauw, Alan, Mueller, Valerie a Woldehanna, Tassew. 2013. „Motives to Remit: Evidence from Tracking Internal Migrants in Ethiopia.“ *World Development* 50, 13–23.

Deininger, Klaus, Ali Daniel Ayalew a Alemu, Tekie. 2011. „Impacts of Land Certification on Tenure Security, Investment, and Land Market Participation: Evidence from Ethiopia.“ *Land Economics* 87, č. 2, 312–334.

Demissie, Fassil. 2008. „Situated neoliberalism and urban crisis in Addis Ababa, Ethiopia.“ *African Identities* 6, č. 4, 505–527.

De Schutter, Olivier. 2011. „How not to think of land-grabbing: three critiques of large-scale investments in farmland.“ *The Journal of Peasant Studies* 38, č. 2, 249–279.

Dorosh, Paul, Wang, Hyoung-gun, You, Liang a Schmidt, Emily. 2012. „Road connectivity, population, and crop production in Sub-Saharan Africa.“ *Agricultural Economics* 43, č. 1, 89–103.

Ellis, Gene. 1980. „Land Tenancy Reform in Ethiopia: A Retrospective Analysis.“ *Economic Development and Cultural Change* 28, č. 3, 523–545.

Fox, Roddy. 1989. „West African Urbanization: A Reassessment.“ *Urban Geography* 10, č. 5, 495–500.

Gebeyehu, Temesgen. 2011. „Land Tenure, Land Reform and the Qalad System in Ethiopia, 1941–1974.“ *Journal of Asian and African Studies* 46, č. 6, 567–577.

Gebrehiwot, Kidanemariam G. 2017. „The impact of agricultural extension on farmers' technical efficiencies in Ethiopia: A stochastic production frontier approach.“ *South African Journal of Economic and Management Sciences* 20, č. 1. Dostupné na: <http://www.sajems.org/index.php/sajems/article/view/1349/849> (13. 12. 2017).

Gebremichael, Brightman. 2016. „Public Purpose as a Justification for Expropriation of Rural Land Rights in Ethiopia.“ *Journal of African Law* 60, č. 2, 190–212.

Gebre-Egziabher, Kinfu Abraha. 2013. „Land registration and certification as a key strategy for ensuring gender equity, preventing land grabbing and enhancing agricultural productivity: Evidence from Tigray, Ethiopia.“ *International Journal of African Renaissance Studies* 8, č. 2, 5–22.

Gebresenbet, Fana. 2016. „Land Acquisitions, the Politics of Dispossession, and State-Remaking In Gambella, Western Ethiopia.“ *Africa Spectrum* 51, č. 1, 5–28.

Glover, D. J. 1990. „Contract Farming and Outgrower Schemes in East and Southern Africa.“ *Journal of Agricultural Economics* 41, č. 3, 303–315.

Hardin, Garrett. 1968. „The Tragedy of the Commons.“ *Science* 162, č. 3859, 1243–1248. Dostupné na: <https://www.sciencemag.org/site/feature/misc/webfeat/sotp/pdfs/162-3859-1243.pdf> (13. 12. 2017).

Hart, Deborah M. 1989. „Mismanaged Urbanization in Africa: The Examples of Cairo and Lagos.“ *South African Geographical Journal* 71, č. 3, 182–192.

Hayes, Joseph, Roth, Michael a Zepeda, Lydia. 1997. „Tenure Security, Investment and Productivity in Gambian Agriculture: A Generalized Probit Analysis.“ *American Journal of Agricultural Economics* 79, 369–382.

Hindeya, Tilahun Weldie. 2017. „An analysis of how large-scale agricultural land acquisitions in Ethiopia have been justified, implemented and opposed.“ *African Identities* 15, 1–17.

Holden, Stein T., Deininger, Klaus a Ghebru, Hosaena. 2011. „Tenure Insecurity, Gender, Low-cost Land Certification and Land Rental Market Participation in Ethiopia.“ *The Journal of Development Studies* 47, č. 1, 31–47.

Holden, Stein T. a Yohannes, Hailu. 2002. „Land Redistribution, Tenure Insecurity, and Intensity of Production: A Study of Farm Households in Southern Ethiopia.“ *Land Economics* 78, č. 4, 573–590.

Hydén, Göran. 1983. *No Shortcuts to Progress: African Development Management in Perspective*. London: Heinemann.

Hydén, Göran. 1986. „The anomaly of the African peasantry.“ *Development and Change* 17, 677–705.

Chinigo, Davide. 2015. „The politics of land registration in Ethiopia: territorialising state power in the rural milieu.“ *Review of African Political Economy* 42, č. 144, 174–189.

Christensen, Jakob, Jensen, Lasse Frimand, Pedersen, Peter Skøtt, Jensen, Stefan Steen a Weck, Stefanie Dorothea. 2011. „Caught in the Clash amid Customs and Market: A Case of the Poor and Marginalized Rural Population’s Access to Land in Zambia.“ *The Interdisciplinary Journal of International Studies* 7, č. 1, 27–40.

Jayamohan, M. K. a Kitesa, Amenu Temesgen. 2014. „Gender and poverty - an analysis of urban poverty in Ethiopia.“ *Development Studies Research* 1, č. 1, 233–243.

Keeley, James, Seide, Wondwosen Michago, Eid, Abdurehman a Kidewa, Admasu Lokaley. 2014. *Large-scale land deals in Ethiopia: Scale, trends, features and outcomes to date*. London: IDRC.

Kessides, Christine. 2007. „The urban transition in Sub-Saharan Africa: challenges and opportunities.“ *Environment and Planning C: Government and Policy* 25, 466–485.

Kilbourne, Barbara J. a Berry, Brian J. L. 1989. „West African Urbanization: Where Tolley's Model Fails.“ *Urban Geography* 10, č. 1, 1–18.

Kloos, Helmut a Adugna, Aynalem. 1989. „The Ethiopian Population: Growth and Distribution.“ *The Geographical Journal* 155, č. 1, 33–51.

Lavers, Tom. 2012a. „‘Land grab‘ as development strategy? The political economy of agricultural investment in Ethiopia.“ *The Journal of Peasant Studies* 39, č. 1, 105–132.

Lavers, Tom. 2012b. „Patterns of Agrarian Transformation in Ethiopia: State-Mediated Commercialization and the ‚Land Grab‘.“ *The Journal of Peasant Studies* 39, č. 3–4, 795–822.

Lawry, Steven W. 1994. „Structural adjustment and natural resources in sub-Saharan Africa: The role of tenure reform.“ *Society and Natural Resources: An International Journal* 7, č. 4, 383–387.

Mabogunje, Akin L. 1986. „Backwash urbanization: the peasantization of cities in Sub-Saharan Africa.“ In: *World Patterns of Modern Urban Change, Research Paper no. 217–218*. Ed. M. P. Conzen. Chicago: University of Chicago.

Makombe, Godswill, Namara, Regassa E., Amulachew, Seleshi Bekele, Hagos, Fitsum, Ayana, Mekonnen a Kanjere, Matshidiso. 2017. „An analysis of the productivity and technical efficiency of smallholder irrigation in Ethiopia.“ *Water SA* 43, č. 1, 48–57.

Marais, Lochner a Cloete, Jan. 2017. „The role of secondary cities in managing urbanisation in South Africa.“ *Development Southern Africa* 34, č. 2, 182–195.

Melesse, Mequanint B., Dabissa, Adane a Bulte, Erwin. 2017. „Joint Land Certification Programmes and Women’s Empowerment: Evidence from Ethiopia.“ *The Journal of Development Studies*, přijato v dubnu 2017, dosud nepublikováno.

Moreda, Tsegaye. 2016. „Large-scale land acquisitions, state authority and indigenous local communities: insights from Ethiopia.“ *Third World Quarterly* 37, 1–19.

Okoth-Ogendo, Hastings W. O. 1989. „Some Issues of Theory in the Study of Tenure Relations in African Agriculture.“ *Africa* 59, č. 1, 6–17.

Onjala, Joseph a K'Akumu, Owiti A. 2016. „Relational patterns of urbanisation and economic growth in sub-Saharan Africa.“ *Development Southern Africa* 33, č. 2.

Paul, Mark a Githinji, Mwangi wa. 2017. „Small farms, smaller plots: land size, fragmentation, and productivity in Ethiopia.“ *The Journal of Peasant Studies*, přijato, dosud nepublikováno.

Place, Frank. 2009. „Land Tenure and Agricultural Productivity in Africa: A Comparative Analysis of the Economics Literature and Recent Policy Strategies and Reforms.“ *World Development* 37, č. 8, 1326–1336.

Potts, Deborah. 1995. „Shall We Go Home? Increasing Urban Poverty in African Cities and Migration Processes.“ *The Geographical Journal* 161, č. 3, 245–264.

Potts, Deborah. 2009. „The slowing of sub-Saharan Africa’s urbanization: evidence and implications for urban livelihoods.“ *Environment & Urbanization* 21, č. 1, 253–259.

Potts, Deborah. 2015. „Debates about African urbanisation, migration and economic growth: what can we learn from Zimbabwe and Zambia?“ *The Geographical Journal* 2015, 1–14.

Rahmato, Dessalegn. 2014. „The perils of development from above: land deals in Ethiopia.“ *African Identities* 12, č. 1, 26–44.

Raleigh, Clionadh. 2014. „Migration, Urbanization, and Political Power in Sub-Saharan Africa.“ *Annals of the Association of American Geographers* 104, č. 2, 253–261.

Scoones, Ian, Hall, Ruth, Borrás Jr., Saturnino M., White, Ben a Wolford, Wendy. 2013. „The politics of evidence: methodologies for understanding the global land rush.“ *The Journal of Peasant Studies* 40, č. 3, 469–483.

Schoneveld, George C. 2015. „The Challenge of Governing Africa’s New Agricultural Investment Landscapes: An Analysis of Policy Arrangements and Sustainability Outcomes in Ethiopia and Nigeria.“ *Forests* 6, 88–115. Dostupné na: <http://www.mdpi.com/1999-4907/6/1/88/pdf> (13. 12. 2017).

Smit, P. 1979. „Urbanisation in Africa: Lessons For Urbanisation in the Homelands.“ *South African Geographical Journal* 61, č. 1, 3–28.

Smith, Robert E. 2003. „Land tenure reform in Africa: a shift to the defensive.“ *Progress in Development Studies* 3, č. 3, 210–222.

Spielman, David J., Byerlee, Derek, Alemu, Dawit a Kelemework, Dawit. 2010. „Policies to promote cereal intensification in Ethiopia: The search for appropriate public and private roles.“ *Food Policy* 35, 185–194.

Stren, Richard E. 1992. „African Urban Research since the Late 1980s: Responses to Poverty and Urban Growth.“ *Urban Studies* 29, č. 3–4, 533–555.

Toulmin, Camilla. 2008. „Securing land and property rights in sub-Saharan Africa: The role of local institutions.“ *Land Use Policy* 26, 10–19.

Toulmin, Camilla, Hesse, Ced a Cotula, Lorenzo. 2004. „Pastoral Commons Sense: Lessons from Recent Developments in Policy, Law and Practice for the Management of Grazing Lands.“ *Forests, Trees and Livelihoods* 14, č. 2–4, 243–262.

Turok, Ivan a McGranahan, Gordon. 2013. „Urbanization and economic growth: the arguments and evidence for Africa and Asia.“ *Environment & Urbanization* 25, č. 2, 465–482.

Van der Ploeg, Jan Douwe. 2010. „The peasantries of the twenty-first century: the commoditisation debate revisited.“ *The Journal of Peasant Studies* 37, č. 1, 1–30.

Van der Ploeg, Jan Douwe. 2014. „Peasant-driven agricultural growth and food sovereignty.“ *The Journal of Peasant Studies* 41, č. 6, 999–1030.

Vincent, Joan. 1976. „Urbanisation in Africa.“ *The Journal of Commonwealth and Comparative Politics* 14, č. 3, 286–298.

Wolford, Wendy, Borras Jr., Saturnino M., Hall, Ruth, Scoones, Ian a White, Ben. 2013. „Governing Global Land Deals: The Role of the State in the Rush for Land.“ *Development and Change* 44, č. 2, 189–210.

Wray Witten, Montgomery. 2007. „The Protection of Land Rights in Ethiopia.“ *Afrika Focus* 20, č. 1–2, 153–184. Dostupné na: <https://chilot.me/wp-content/uploads/2011/01/07-20-12-witten.pdf> (13. 12. 2017).

Wubneh, Mulatu. 2013. „Addis Ababa, Ethiopia – Africa's diplomatic capital.“ *Cities* 35, 255–269.

Záhořík, Jan. 2010. „K dějinám Addis Abeby.“ *Nový Orient* 65, č. 2, 8–11.

Záhořík, Jan. 2017. „Reconsidering Ethiopia's ethnic politics in the light of the Addis Ababa Master Plan and anti-governmental protests.“ *The Journal of the Middle East and Africa* 8, č. 3, 257–272.

Zegeye, Mamo. 2016. „The Demand for Responsive Architectural Planning and Production in Rapidly Urbanizing Regions: the Case of Ethiopia.“ *UN Chronicle* 53, č. 3. Dostupné na: <https://unchronicle.un.org/article/demand-responsive-architectural-planning-and-production-rapidly-urbanizing-regions-case> (13. 12. 2017).